T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

MUHAFAZAKÂR İŞ ÖRGÜTLERİNE MENSUP İŞ KADINLARININ DİNDARLIK DAVRANIŞLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: MÜSİAD ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şeyma AYVAZ ERTÜRK

BURSA 2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

MUHAFAZAKÂR İŞ ÖRGÜTLERİNE MENSUP İŞ KADINLARININ DİNDARLIK DAVRANIŞLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: MÜSİAD ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şeyma AYVAZ ERTÜRK

Danışman:
Prof. Dr. Abdurrahman KURT

BURSA 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim / Ana Sanat Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda 701921016 numaralı Şeyma AYVAZ ERTÜRK'ün hazırladığı "Muhafazakar İş Örgütlerine Mensup İş Kadınlarının Dindarlıkları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: MÜSİAD Örneği" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 18.08.2023 günü 11:30 – 13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ……. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı
Prof. Dr. Abdrurahman KURT
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ekber Şah AHMEDİ
Bursa Teknik Üniversitesi

/ /2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tarih: / /

Tez Başlığı / Konusu:

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **117** sayfalık kısmına ilişkin, 30/06/2023 tarihinde şahsım tarafından ***Turnitin*** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 19**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Şeyma AYVAZ ERTÜRK
Öğrenci No:	701921016
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Programı:	Din Sosyolojisi Bilim Dalı
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman **Tarih:**
Prof. Dr. Abdurrahman KURT

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **Muhafazakar İş Örgütlerine Mensup İş Kadınlarının Dindarlıkları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: MÜSİAD Örneği** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
13/06/2023

Adı Soyadı : Şeyma AYVAZ ERTÜRK

Öğrenci No : 701921016

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Programı : Din Sosyolojisi Bilim Dalı

Statüsü : ☒ Y. Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Şeyma AYVAZ ERTÜRK

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Din Sosyolojisi

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Abdurrahman KURT

MUHAFAZAKÂR İŞ ÖRGÜTLERİNE MENSUP İŞ KADINLARININ DİNDARLIK DAVRANIŞLARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA: MÜSİAD ÖRNEĞİ

Kadının geleneksel veya modern öncesi dönemde ev, aile ve çocuklardan oluşan toplumsal rollerine modernleşme ile birlikte çalışma hayatındaki rolleri de eklenmiştir. Çalışan kadının ekonomik gücü elinde tutması sonucunda sermayesini ortaya koyarak iş hayatına atılması; gündelik hayatta, tüketim, ailevi ve dini manada değişikleri yaşamasını kaçınılmaz kılmıştır. Hazırlanan araştırmada modernleşmeyle beraber dindar kesiminde yeni bir kimlik inşa ettiği Türkiye'de, muhafazakâr kesimin ekonomik alanda güç kazanması sonucunda iş kadınlarının toplumda dini tutum ve davranışlarında da değişiklikler görülmektedir. Araştırmamızın problemini iş hayatında sermaye sahibi olan iş kadınlarının dindarlığı ve dini dönüşümleri oluşturmaktadır. İş kadınlarının tüketim alışkanlıklarının değişimi, ailevi hayata yönelik tutumları ve yeni çağ ritüellerine katılımı da araştırmanın alt problemlerini oluşturmaktadır. Araştırmada kendisini dindar/muhafazakâr olarak tanımlayan ve muhafazakâr bir iş örgütü mensubu olan MÜSİAD üyesi 17 iş kadını ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde dindarlık ve kadın dindarlığı kavramları incelenmektedir. İkinci bölümde ise iş kadınları ile yapılan görüşmelere yer verilmekte ve iş kadınlarının dindarlık kavramlarına bakışları, aile hayatına yönelik tutumları, tüketim kültürü alışkanlıkları, bankacılık, miras ve dini eğitime yönelik uygulamaları burada yer almaktadır. İş kadınlarının dindarlık davranışlarında ve ailevi tutumlarında dini düşüncelerle geleneği muhafaza etmeye çalıştıkları görülmüştür. Tüketim alışkanlıklarında da dini prensiplerini korumaya çalışarak piyasaya uyum sağladıkları görülmektedir. Moda ve tesettür konusunda iş kadınlarınca önemsenen, iş hayatına ve tesettüre uygunluk olmuştur. Tatil ve boş zamanlarında "İslami" vurgusuna dikkat çeken iş kadınları tercihlerini bağ evleri ve doğa tatillerinden yana kullanmaktadır. Bunun yanında ebeveyn olarak çocuklarının din eğitiminde büyük ölçüde ailenin etkili olduğu düşünülmekte, eğitim kademelerinde ise dini eğitim ilk etapta tercih edilmemektedir.

Anahtar sözcükler: Muhafazakârlık, Dindarlık, Kadın, Kadın Dindarlığı, MÜSİAD.

ABSTRACT

Name /Surmane : **Şeyma AYVAZ ERTÜRK**

University : **Bursa Uludağ University**

Institute : **Institute of Social Science**

Field : **Philosophy and Religious Sciences**

Branch : **Sociology of Religion**

Supervisor : **Prof. Dr. Abdurrahman KURT**

A SOCIOLOGICAL RESEARCH ON THE RELIGIOUS BEHAVIOR OF BUSINESS WOMEN WHO MEMBER OF CONVERTIVE BUSINESS ORGANIZATIONS: THE CASE OF MUSIAD

In the traditional or pre-modern period, women's social roles consisting of home, family and children have been added to their roles in working life with modernization. As a result of the working woman's holding the economic power, she put her capital into business life; In daily life, consumption has made it inevitable to experience changes in family and religious terms. In the research prepared, in Turkey, where a new identity has been built in the religious section with modernization, changes are seen in the religious attitudes and behaviors of business women in the society as a result of the conservative section gaining strength in the economic field. The problem of our research is the religiosity and religious conversions of business women who have capital in business life. The change in consumption habits of business women, their attitudes towards family life and their participation in new age rituals are also sub-problems of the research. In the research, in-depth interviews were conducted with 17 business women who are members of MUSIAD, who define themselves as religious/conservative and are members of a conservative business organization.

In the first part of the study, the concepts of religiosity and women's religiosity are examined. In the second part, interviews with businesswomen are included and their views on the concepts of religiosity, their attitudes towards family life, consumption culture habits, banking, heritage and religious education practices are included here. It has been observed that business women try to preserve the tradition with religious thoughts in their religious behaviors and family attitudes. It is seen that they adapt to the market by trying to protect their religious principles in their consumption habits. Business women care about fashion and veiling, and their suitability for business life and veiling has been. Businesswomen, who draw attention to the "Islamic" emphasis in their vacation and leisure time, prefer vineyard houses and nature holidays. In addition, as parents, it is thought that the family is largely effective in the religious education of their children, and religious education is not preferred in the education stages in the first place.

Key Words: Conservatism, Religiousness, Women, Women's Religiousness, MUSIAD

ÖNSÖZ

Gelenek öncesi dönemde geleneğin devamını sağlayan kurumlardan birisi dindir. Ev ve ailedeki rollerinden dolayı geleneğin bir diğer temsilcisi de kadın olarak görülmektedir. Modernizm ile kadının çalışma hayatına girmesi neticesinde, kadının üstlendiği rollerde bir çatışma meydana gelmektedir. Modernleşme süreci ve dini geleneğin kadınlar üzerindeki etkisiyle Türkiye'de dindar kadınlar rol çatışması ve kimlik karmaşası yaşamıştır. Ekonomik piyasada dindar kesimin aktif olarak yer almasıyla kadınlar, işveren konumunda, iş hayatında yer almıştır. İş hayatının ve ekonomik gücün getirileri, kadınların dini hayata yaklaşımlarında, aile ve evliliğe bakış açılarında, tüketim alışkanlıklarının değişmesinde, banka işlemlerinde, İslami miras paylaşımlarında ve yeni çağın popüler kültürel alanlarına katılımlarında değişiklikler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu araştırmada, Muhafazakâr iş örgütü olan MÜSİAD mensubu 17 iş kadını ile yapılan derinlemesine görüşmelerde iş kadınlarının dindarlık davranışları sosyolojik bir bakışla incelenmiştir.

Öncelikle konunun belirlenmesinden son halini almasına kadar gerek sahadaki tecrübesini gerekse alandaki engin bilgilerini benden esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman Kurt'a teşekkürlerimi arz ederim. Yüksek lisans derslerinde bana olan katkılarından dolayı Prof. Dr. Vejdi Bilgin'e şükranlarımı sunarım. Yöntemler ve alan konusunda tecrübe ve bilgilerini sorularıma cevaben her zaman açıkça benimle paylaşan Dr. Öğretim Üyesi Sümeyra Ünalan Turan'a ayrıca teşekkür ederim. Katılımcılarla yaptığım görüşmelerde desteği bulunan herkese şükranlarımı sunarım. Hayatım boyunca bana rol model oluşuyla kızı olmaktan gurur duyduğum kıymetli anneme ve eğitim hayatım boyunca desteğini üzerimde her zaman hissettiğim, tez çalışmamda da katılımcılara ulaşma konusunda oldukça katkısı ve emeği olan canım babama, bu süreçte her anlamda hep yanımda olan sevgili eşime, çalışmama olan inancını her zaman tekrarlayan canım kardeşime ve biricik abime sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tüm bu çalışma sürecinde kendilerinden birçok hususta kıymetli hayat tecrübeleri öğrendiğim değerli iş kadınlarına teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **i**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **ii**
YEMİN METNİ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 2
3. KATILIMCI PROFİLİ 4
4. ARAŞTIRMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR 4
5. KAYNAKLAR 6

BİRİNCİ BÖLÜM
DİN, DİNDARLIK VE MUHAFAZAKÂRLIK KAVRAMLARININ ANLAMI

1.DİN VE DİNDARLIK KAVRAMLARININ TANIMI 8
2.DİNDARLIĞIN BOYUTLARI VE TİPOLOJİLERİ 12
2.1.İnanç Boyutu 13
2.2.İbadet Boyutu 13
2.3.Bilgi Boyutu 13
2.4. Dini Tecrübe Boyutu 13
2.5.Etki Boyutu 14
3. MUHAFAZAKÂRLIK KAVRAMININ TANIMI 15
4. KADIN DİNDARLIĞI 19
4.1.Modernizm Öncesi Kadın Dindarlığı 23
4.2. Modernitede Kadın Dindarlığı 24
4.2.1. Modernizm ve Kadın 24
4.2.2.Modern Türkiye'de Kadın 27
4.2.3. Kültür Endüstrisi ve Dindar Kadın 30
5. DİNDARLIĞI ETKİLEYEN TOPLUMSAL FAKTÖRLER 35
5.1. Demografik Özellikler 36

5.1.1. Ailenin Rolü ve Dindarlığı 36
5.1.2. Yaş 38
5.1.3. Medeni Durum 40
5.1.4. Kırsal ve Kentsel Yaşam 40
5.1.5. Eğitim Durumu 41
5.1.6. Sosyo- Ekonomik Statü 43

İKİNCİ BÖLÜM

İŞ KADINLARI VE DİNDARLIK ANLAYIŞLARI

1. KATILIMCI PROFİLİ VE ÇALIŞMA GRUBU 45
2. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ 45
2.1. Araştırmaya Katılanların Nitelikleri 45
2.2. Yaş 46
2.3. Aile ve Medeni Durum 46
2.4. Öğrenim Durumu 46
3. DİNDARLIK ÜZERİNE GENEL SOSYOLOJİK KAVRAMLAR 47
3.1. Dindarlık ve Muhafazakârlık 47
3.2. İslami Burjuvazi: "Müslüman Zengin Olmalı" 51
4. İŞ HAYATININ KADIN DİNDARLIĞINA ETKİSİ 56
4.1. Yoğun İş Temposu: "Namazı Etkiliyor" 56
4.2. Elemanlarda Dindarlık Kriteri 60
4.3.Dünyevi Zenginlik ve Ahiret Hayatı İlişkisi 63
5. EVLİLİK SÜRECİ VE AİLE HAYATI 67
5.1. Evlilik ve Eş Seçiminde Ölçütler 67
5.2. Flört ve Görücü Usulü 71
5.3. Çocuk Sayısı 74
5.4. Boşanma 77
5.5. Koruyucu Aile 80
6. İŞ KADINLARI VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ ALIŞKANLIKLARI 83
6.1. Alkol ve Sigara 83
6.2.Tatil ve Eğlence 85
6.3.Hac ve Umre Ziyareti 88
6.4.Fastfood Tüketimi 90
6.5.Moda ve Tesettür 91
6.6.Kore Kültür Endüstrisi 94
7. İŞ KADINLARI VE YENİÇAĞ RİTÜELLERİ 97
7.1.Yoga ve Meditasyon 98

7.2.Şifacılık ve Şifa Bulma 100
8.İŞ KADINLARI VE BANKACILIK UYGULAMALARI 103
9. İŞ KADINLARI VE MİRAS UYGULAMALARI 106
10.İŞKADINLARI VE DİN EĞİTİMİ 109
SONUÇ 113
KAYNAKÇA 117
EK-1 129
EK-2 130

KISALTMALAR

avm	: alışveriş merkezi
bk.	: bakınız
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
düz.	: düzenleyen
ed.	: editör
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
İHL	: İmam Hatip Lisesi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Türkiye'de kadınlar üzerinde geleneksel anlayışın kendilerine biçmiş olduğu annelik ve ev hanımlığı rolleri vardır. Geleneksel anlamda kadının annelik rolü asıl vazifesi olarak görülmektedir. Kadınların çalışma hayatında yer alması ilk etapta gerekli görülmemektedir. Kadınların çalışma hayatına girmesi, kadın dindarlığının ve dini tutumlarının değişimini gündeme getirmiştir.

Tanzimat'tan bu yana kadının eğitim hakları gelişerek, modernleşmenin de etkisiyle Cumhuriyet döneminde Batılı bir eğitim modeline ulaşmıştır. Dindar ve geleneksel anlamda dini değerleri savunan muhafazakâr ailelerin laik eğitim kurumlarına kızlarını eğitim almak üzere göndermeleri 1950'li yılları bulmuştur. Dolayısıyla dindar kadınların çalışma hayatına atılması toplumda geriden gelmiştir. Kimliğini ve haklarını beraber taşımak isteyen dindar kadınlar, üniversite eğitimlerini tamamlayıp toplumda yer almak istemektedirler. Dindar kadın, kimi zaman yasaklara takılmakta ise de toplumsal hayatta kimlik çatışması yaşama pahasına var olmuştur. Türkiye'de muhafazakâr ve dindar kesimin iktidarda söz sahibi olmasıyla dindarlar için yeni bir dönüşüm başlamıştır. Dindarların kendi çevrelerinde aydın, mühendis, doktor ve yüksek eğitim almış kişileri yetiştirmesi ile dini hayatın gündelik pratiklerinde değişim başlamıştır. Dindar ve muhafazakârların gündelik hayattaki dönüşüme katılmasıyla toplumda yeni bir dindar görünümü ortaya çıkmıştır.

Dinin ve dindarların toplumsal dönüşümde günlük yaşantısı İslami kavramlarla şekillenmiş dolayısıyla sosyal hayata bu sembollerle katıldıkları görülmüştür. 1990'larda yaşanan ekonomik dönüşüm ile ekonominin ana teması serbestlik olarak belirlenmiştir. Muhafazakâr kesimin de ekonomiye geçmişten daha fazla katıldığı görülmüştür. Sermayenin bir kısmının dindarların eline geçmesi ile dindar kesimi oluşturan bireylerde köklü ve çelişkili bir dönüşüm meydana gelmiştir. İslami bankacılık, İslami tatil ve muhafazakâr moda gibi yeni sosyal alanlar belirleyen dindar bireyler, tüketim anlamında toplumdaki yerlerini belirlemeye başlamışlardır. İş hayatında sermayelerini ortaya koyan iş kadınları, ekonomik konumunun bir gereği olarak tüketim alışkanlıklarında da bireysel kararlar vermiştir.

Bu araştırmada, muhafazakâr iş örgütü mensubu iş kadınlarının çalışma hayatında işveren konumunda ortaya koydukları dindarlık davranışlarını ve tutumlarını incelemek amaçlanmıştır. Dindarlık tanımlarının çeşitlilik göstermesi sebebiyle bu araştırmaya katılanların kendilerini dindar olarak tanımlamaları veya dini bağlılıkları anlamında muhafazakâr olarak ifade etmeleri yeterli görülmüştür. Görüşmelere başlamadan önce kendilerini dindar/muhafazakâr olarak ifade edip etmedikleri sorulmuş ve kendisini dindar/muhafazakâr olarak gören kişilerle araştırma soruları kapsamında görüşülmüştür. Katılımcılara yöneltilen; "muhafazakârlık ve dindarlık kavramları hakkında neler düşündükleri", "yoğun iş temposunun dindarlıklarını nasıl etkilediği", "dünyevi zenginlikle ahiret hayatı arasında nasıl bir ilişki olduğu" gibi sorularla iş kadınlarının dindarlıkları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında sosyo-ekonomik düzeyin artması hayat tarzlarındaki farklılaşma "İslami burjuvazi" kavramı altında incelenmiştir. İş kadını ve anne olarak, aile hayatı ile ilgili görüşleri ve ailevi kararlardaki düşünceleri, iş hayatına girmenin sonucunda değişen sosyal hayat ve tüketim rutinleri, popüler dini öğretiler olan yeni çağ hareketlerine inançları ve katılımları, çocuklarının dini eğitimine yönelik tutumları ve iş hayatının maddi getirilerinin sonucunda dindarlıklarının değişimi incelenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada belirlenen çalışma grubu ile nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır.[1] Derinlemesine görüşmeler, belirli bir sıra dizini olmamakla birlikte soruların şeklinin görüşme ortamına ve katılımcıya göre değiştiği tekniktir. Katılımcının merkezde olması hem görüşme esnasında belirli sorular etrafında kalmayı sağlamakta hem de katılımcılarla görüşmelerde esneklik katmaktadır.[2] Derinlemesine görüşme, araştırmacının görüşme yaptığı kişiden aldığı cevapları sınıflayarak ve o cevaplardan hareketle yeni sorularla konuyu mümkün olduğunca detaylı bir şekilde incelemeye dayalı esnek ve keşfedici bir veri toplama tekniği olarak ele alınmaktadır.[3]

---

1 Türker Baş, Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri,* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 90.

2 Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2019), 75.

3 Hasan Hüseyin Tekin, "Nitel Araştırma Yönteminim Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme", *İstanbul University Journal of Sociology* 3/13 (2006), 103.

Nitel araştırmalarda kullanılan görüşmelerin en önemli özelliği göremediklerimiz hakkında bilgi edinme ve gördüklerimiz hakkında da alternatif açıklamalar yapma fırsatı vermesidir.[4] Nitel araştırmanın temellerini oluşturan bakış açılarından biri olan fenomenoloji de olguların açıklanması ve betimlenmesine odaklanmaktadır. Bu noktada kesişen fenomenoloji ve felsefe nitel araştırmanın odaklandığı alanlarla uyuşmaktadır.[5] Araştırmada, problemi araştırmak için daha uygun olduğu düşünülen fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji bir olguyu veya kavramı araştırırken ilgili kişilerin deneyimlerinden yola çıkarak, onların neyi nasıl anladıklarına odaklanır.[6] Fenomenolojiyi diğer yaklaşımlardan farklılaştıran en önemli özelliği ise "ortak deneyimlerin özünün olduğu" varsayımına dayanmasıdır. Bu varsayım fenomenolojik araştırmaların tanımlayıcı özelliği haline gelmiştir. Dolayısıyla fenomenoloji, ortak deneyimlenmiş bir fenomen aracılığıyla oluşturulmuş anlayışların temel anlamlarını, deneyimlerini ve özünü betimlemektedir.[7] Elimizdeki araştırmada da iş kadınlarının dindarlıklarına yönelik geliştirdiği yaklaşım ve davranışlar katılımcıların deneyimleri ve ifadelerinden yola çıkılarak ortaya konulmak istenmiştir. Kendisini "dindar" olarak tanımlayan ve "muhafazakâr" bir iş örgütüne mensup olan çalışma grubu ile yapılan görüşmelerde önceden belirlenen açık uçlu sorular sorularak görüşmeler yapılmıştır. Sorular belirli bir sırasal düzen ile sorulup, görüşmenin seyrine göre yerleri değiştirilmiştir. Kimi zaman daha soru sorulmadan, katılımcı tarafından konudan bahsedilmesiyle kimi zaman da konunun daha iyi anlaşılması için sorulara ilaveler yapılarak cevaplar alınmıştır. Görüşmeler çoğunlukla katılımcıların izniyle, ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Üç katılımcının ses kaydından rahatsız olacağını belirtmesi üzerine görüşmeler, araştırmacı tarafından el yazısı ile not alınmıştır.

Görüşmeye başlamadan önce katılımcıların kimlik ve kişiliklerini ortaya çıkaran hiçbir unsurun kullanılmayacağına yönelik güven sağlanmıştır. Araştırmada kullanılan isimler gerçek isimlerle hiçbir şekilde bağlantısı olmayan rastgele isimlerden seçilmiştir. Aynı şekilde gerekmedikçe katılımcıların kendi iş sektörlerinde tanınmış ve seçkin kişiler

---

4 Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, çev. Ali Ersoy- Pelin Yalçınoğlu (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 143.

5 Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 71.

6 John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 77.

7 Melike Tekindal- Şerife Uğuz Arzu, "Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı ve Sürecine Yönelik Bir Derleme", *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi* 20/1 (Aralık 2020), 159.

olması sebebiyle ayrıntıya girilmeyip, işlerinin bulunduğu sektörler genel manada verilmiş, detaylara girilmesinin gizliliği bozacağı endişesi ile detaylardan uzak durulmuştur. Görüşmeler üçüncü bir kişi olmadan katılımcıların ofisinde veya iş yerinde yapılmıştır. İstisna olarak üç katılımcıyla birer defaya mahsus avm, park ve kafede de yapılmıştır.

3. KATILIMCI PROFİLİ

Çalışma temel olarak modernleşme sürecinde yaşanan değişimin, iş hayatında sermaye sahibi olan ve kendisini dindar olarak tanımlayan muhafazakâr iş örgütü mensubu iş kadınlarının dindarlık davranışları, uygulamaları ve yaklaşımları üzerine odaklanmaktadır. Sosyal, kültürel, dini ve tüketim kültürüne adaptasyon boyutları ile iş kadınlarını temsilen MÜSİAD'a mensup 17 iş kadını ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. İş kadınlarına ulaşılmada kartopu[8] örneklem yöntemine başvurulmuştur. Çeşitli sektörlerden ve özel sektörde iş yeri olan kadınlar ile görüşmelerin yapılmasına özen gösterilerek gıda, temizlik, konaklama, eğitim, hukuk, maliye, tekstil, inşaat-gayrimenkul, mühendislik ve moda gibi sektörlerde işveren konumunda çalışan kadınlar ile görüşülmüştür. 22-53 yaşları arasındaki katılımcılarla Kasım 2021- Haziran 2022 tarihleri arasında mülakatlar yapılmıştır. Çalışmaya katılanların yaş ortalaması 35,17'dir. 17 kişiden 7'si bekâr ve 10'u evlidir. 1 kişi yüksek lisans mezunu, 9 kişi lisans mezunu, 6 kişi ön lisans mezunu ve 1 kişi de lise mezunudur.

4. ARAŞTIRMADA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Araştırma süresince çalışma grubunun, toplumsal hayatta ve iş hayatında söz sahibi kişiler olması nedeniyle çekingenlikleri, iş yoğunlukları ve tanınmışlıkları katılımcılara ulaşılmasında ciddi anlamda zorluklara sebep olmuştur. Soruların hazırlanmasından hemen sonra ilk olarak araştırmanın yapıldığı üniversiteden etik ilkelere uyulduğuna dair onay alınmıştır. Bu çalışma için Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 25 Şubat 2022 tarih ve 2022-02 sayılı oturum kararıyla sosyal ve beşerî bilimler araştırma ve yayın etiğine uygun olduğuna dair onay alınmıştır. Bunun yanında alanı daha iyi tanımak için ön görüşmeler yapılmaya çalışılmış ve bunun neticesinde sorular yeniden revize edilmiştir. Pilot

[8] Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nite l Araştırma Yöntemleri*, 122.

çalışmalar sırasında İstanbul ilinde yapılan ön görüşmeler sırasında araştırmaya, konusuna ve soruların isabetli oluşuna yönelik geri dönütler alınmasına rağmen kişiler çalışmaya katılmak istemediklerini belirtmişlerdir. Görüşmelerin başında kimi soruların katılımcıları rahatsız etmesi neticesinde soruların bazılarının sona alınması gerekliliği de doğmuştur. İşveren olarak kadının muhafazakâr örgütler kapsamında erkeklere nazaran üye sayısının az olması, çalışma grubunun oluşturulması konusunda sıkıntılı bir süreç doğurmuştur.

İş kadınlarının büyük şirketlerde yönetici konumunda olmaları ve araştırmanın dindarlık çalışması olması nedeniyle çekincelerini gidermek de araştırmacı açısından zorluklara sebep olmuştur. Kadın dindarlığının kesin bir sonucunun bulunmaması da sınırlılıklarından birisidir. Kadının iş hayatında söz sahibi olması sonucunda rollerinin geçirdiği değişimler ve dönüşümler aile, tüketim ve dindarlığını etkilemekte ve dindarlık davranışlarını hali hazırda değiştirmektedir. Hiçbir şekilde kimlik bilgilerinin açığa çıkarılmayacağı konusunda katılımcılara teminat verilse de bazı katılımcılar kesinlikle böyle bir çalışmaya yanaşmayacağını açıkça belirtmişlerdir. Kimi katılımcıların yalnızca randevu ile ve kısıtlı vakitlerde görüşmeyi kabul etmesi sonucu görüşme süreleri katılımcıların müsaitlik durumlarına göre sıkıştırılmıştır.

İş yerleri ve ofislerde yapılmış olan görüşmelerde kapı çalınması ve sık sık telefon araları verilmesiyle de görüşmeler kesintiye uğramıştır. Katılımcıların dünyada yayılan Covid-19 salgınının sonucunda birebir görüşmelerde sağlık açısından tedirgin olmaları da görüşmelerin sınırlılıklardan birisi olmuşsa da tüm görüşmeler yüz yüze yapılmıştır. Bunun aksine kimi katılımcılar ofislerinde boş oldukları zamanlarda kahvaltı, kahve saatlerini ayırmaları ve görüşmelerin ramazan ayına denk gelmesi sebebiyle iftar yemeğine davetleri ile geniş zamanlı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bazı katılımcılar ise isim ve şirket isimlerinin belirtilebileceğini bundan memnuniyet duyacağını ısrarla belirtse de araştırma etiğine uymadığı gerekçesi ile iş yeri ismi ve marka kullanılmamıştır.

Araştırmacının İslami İlimler bölümü mezunu olması sebebiyle katılımcıların dindarlık çalışmasına yaklaşımında tedirginlikler görülmüş ve görüşmeler sırasında ne kadar dindar olduklarını açıklamaya çalışmaları gözden kaçmamıştır. Araştırmacının aynı zamanda Sosyoloji mezunu olduğunu belirtmesi ile de katılımcılarda güven duygusunun arttığı gözlemlenmekte bunun sonucunda daha rahat bir ortam oluştuğu hissedilmiştir. Katılımcıların fotoğraf veya video çekileceğini düşünmesi üzerine kılık ve kıyafetlerine

özenerek görüşmelere katıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu araştırmada katılımcılar hakkında yalnızca görüşmelere göre yorum yapılmamış araştırmacının gözlemleri ve ön görüşmeler de dikkate alınmıştır. Görüşmeler arasında en kısa süren görüşme 35 dakika, en uzun süren görüşme ise 2 saat 46 dakikadır. Mülakatlar esnasında fark edilemeyen bazı durumlar olmuşsa da verilerin analizi sırasında anlamlı hale geldiği ifade edilmelidir. Mülakatlar, Kasım 2021- Haziran 2022 tarihler arasında tamamlanmıştır.

5. KAYNAKLAR

Yapılan kaynak taramalarında özellikle kadın dindarlığına yönelik çalışmaların genellikle yüksek lisans düzeyinde olması doktora düzeyinde ise yalnızca bir çalışma olması dikkat çekmiştir. Esra Arslan'ın doktora çalışması[9] Diyarbakır ilinin sosyal değişim süreçlerini inceleyerek, dinsel çeşitlilik ve kadının şehirleşme imkânlarından faydalanması sonucu dini dönüşümünü ele almaktadır. Çalışan kadınlar konusunda Sümeyra Ünalan Turan'ın çalışması[10] araştırmada kadının çalışma hayatına girmesiyle ilgili süreçlerde faydalanılan bir kaynak olmuştur. Türkiye'de bir kadın araştırmacı olarak ve İslami kesime yönelik incelemeler yapan ve konunun anlaşılmasında farklı perspektifler sunan Nilüfer Göle, Fatma Barbarosoğlu, Nazife Şişman ve Cihan Aktaş'ın eserlerinden faydalanılmıştır. Abdurrahman Kurt'un Bursa ilinde örgütlü iş adamlarına yönelik yapmış olduğu çalışmaların çalışma ahlakı ve dindarlık kısımları bu araştırma için başlıca kaynak teşkil etmektedir. Sosyal sermaye kavramı ve dindarlığın dönüşümü üzerinde *Fatih- Başakşehir* örneğiyle İrfan Özet'in çalışması da dindar kesimin geçirdiği dönüşümleri anlamak konusunda bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yanı sıra Aksu Akçaoğlu'nun *Zarif ve Dinen Makbul* eseri ve Dilek Yankaya'nın *Yeni İslami Burjuvazi* eseri de dindar kesimin yeni hayat tarzları ve zihniyet dünyası hakkında bilgi vermiştir. MÜSİAD'a yönelik yapılan çalışmaların azlığı da dikkat çekmektedir. Çalışma ekonomisi, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler bölümlerinin araştırmaları göze çarpmakta iken sosyoloji ve din sosyolojisi açısından yapılmış çalışmalara oldukça az rastlanılmaktadır. Doktora tezi olarak yapılmış olan Cihad Özsöz'e[11] ait çalışma sermaye

[9] Esra Arslan, *Şehirleşme ve Din: Diyarbakır'da Kadın Dindarlığı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014).

[10] Sümeyra Ünalan Turan, *Çalışma Hayatının Dindar Kadının Dini Anlayış ve Uygulamalarına Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

[11] Cihad Özsöz, *Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri MÜSİAD Örneği,* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

sahiplerinin gündelik hayata yönelik pratiklerini incelemektedir. Modernizm ve bununla birlikte sanayi devrimi sonrası çalışma hayatının gelişmesiyle dindarlık çalışmalarının cinsiyete yönelik kısımları araştırılıp çalışma hayatında kadının ve kadın dindarlığının Türkiye'deki seyrine değinilmeye çalışılmıştır. İş kadınlarının dindarlıklarına ve dini davranışlarına yönelik özel bir çalışma olmaması bu konunun araştırılma ihtiyacını doğurmuştur. Tüm bu bahsedilen araştırmaların kadınlara yönelik kısımları incelenerek iş kadınları ve kadın dindarlığı açısından konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN, DİNDARLIK VE MUHAFAZAKÂRLIK KAVRAMLARININ ANLAMI

1.DİN VE DİNDARLIK KAVRAMLARININ TANIMI

Günümüze dek içinde bir dine inanmayan toplum ve bir inanca sahip olmayan kişi görülmemiştir.[12] Dinden bütünüyle soyutlanmış bir insan vardır da denilememiştir. Kendini dinsiz olarak ilan eden kişi bile içinde bulunduğu toplumun kültürüyle yoğrulmakta ve ifadeleri bu çerçevede anlam bulmaktadır. Bunun için içine doğulan dinden birey olarak istifa edilememekte ve dinden bireysel olarak soyutlanmamız mümkün görünmemektedir.[13]

"Din ve dindarlık çalışmaları incelendiğinde ilahiyatçıların, felsefecilerin, psikolog ve sosyologların tanımlamaları uzmanlık alanlarına, yorumlarına ve yapılmakta olan çalışmalarının bakış açılarına göre değişmektedir. Din kavramını her bir disiplin kendi sınırlı perspektifinden görmekte ve o disiplinin merkezine almaktadır. Din öncelikle ilahi, kutsal ve tabiatüstü bir varlıkla anlam bularak ortaya çıkmaktadır. Bunun devamında dinin vahyedilmesi ile birlikte insani bir boyut ortaya çıkmakta ve din bireyle vahiy yoluyla temasa geçmektedir."[14] Buna göre din, insani tecrübenin etrafında şekillenen bir fenomendir. Bu tecrübe, çoğunlukla bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyo dini yapısına dayalı olarak görünür hale gelmektedir.[15] Din toplumda saf bir şekilde bulunmamakta beşeri yönleriyle bulunmaktadır.[16] Kutsalın tecrübesi olan din, gündelik toplumsal yaşamı şekillendirme eğilimindedir dolayısıyla inananları için bir dünya görüşü sunmaktadır.[17] Din, kavramsal olarak tanımlamak gerekirse aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların tümü şeklinde ifade edilen

---

[12] Zeki Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ veMüzakereleri*, ed. Hayati Hökelekli, (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 239.

[13] Belkıs Temren, " Din Antropolojisi açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme", Ankara Üniversitesi Dil- Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi 38/1-2 (1998), 304.

[14] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 64.

[15] Yakup Coştu, **"**Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Değerlendirmesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2009-1),119.

[16] Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal Dışı*, çev. Ali Berktay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 26.

[17] Celil Abuzar, "Din-Toplum Etkileşimi ve Eğitim", *Şanlıurfa, Harran Education Journal* 2/2 (2017), 51.

inanç, ibadet ve ahlak sistemidir.[18] İnsanın varlığı ve dinin aşkın boyutu konularında Tanrı kavramı ile cevap verilmeye çalışılmakta ise de toplumsal anlamda bir inanç sistemi olarak din insanın günlük tutum ve davranışlarını düzenleyen ve inananlarını birbirine bağlayabilme gücünü barındırır.[19] Dolayısıyla toplumsal hayatta her kutsalın bir tezahürü olması kaçınılmazdır. Dinin birçok tanımı olması nedeniyle her birisini ele almak başka bir araştırma konusudur. Bu araştırmada ise anlam olarak açıklığı sağlaması açısından aşağıdaki tanım tercih edilmiştir.

"Din (*Ar*, e'd-Dîn, *İng*. religion) tüm tarih boyunca oldukça farklı şekillerde kullanılmış ve tanımlanmıştır. Sözcüğü sübjektif kullanmak kavrama, pozitif veya negatif değer yargısı yükleme eğilimindedir. Vasat kimseler için o, halen kendi dinlerini ya da reddettikleri dinlerini ifade eder. İçinde yer alanlara göre, din 'camiye gitme', 'oruç tutma', 'Kur'an'a inama', 'zikir', 'büyüklere saygı', 'komşuyu sevme', 'hatta bir yaşam tarzı' iken karşıtları için de 'marjinal bir düşünce biçimi', 'sosyal gösteri', 'para düşkünlüğü', 'fanatizm', ya da 'beyin yıkama'dır."[20]

"Dinin Batılı bilim adamlarınca genel olarak kabul edilen sübjektif-objektif veya özsel-işlevsel din tanımları gibi ayrımlarına bir de politetik tanımlamaların eklendiği görülmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse özsel tanımlar, dinin içeriği veya özüyle ilgili olarak ne olduğu ile ilgilenmekte iken işlevsel tanımlar, ne işe yaradığı ve toplumdaki faydasıyla ilgilenmektedir. "Politetik tanımlar ise bunların genelini kapsamakla beraber kesin sınırların olmadığı bir yaklaşım olarak görülmektedir."[21] Dinin sosyolojik olarak inanç, ibadet ve aynı inanç duygusuna aidiyet olmak üzere temel olarak üç karakteristiği bulunmaktadır. Bunlar olmaksızın sistem olarak bir dinden tam olarak bahsedilememektedir.[22]

Batı'da din kavramının gelişimine ve sosyolojinin ortaya çıktığı ortama geniş olarak bakılırsa bilim adamlarının ifade ve tanımları her çağda değişiklik göstermektedir. Orta Çağ düşüncesinde dinin, Tanrı'nın ve Tanrı'nın kurduğu düzenin düşünürlerin yorumlarının ve tartışmalarının merkezinde olduğu görülmektedir.[23] Modern düşüncenin gelişiminde en önemli rollerden biri de Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda

---

18 Huriye Canbay Tatar, *Nuh'un Gemisindekiler* (İstanbul: Turan Yayıncılık, 1999), 30.
19 M.Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü* (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), "Din", 79.
20 Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), 41.
21 Kurt, *Din Sosyolojisi*, 45.
22 Kurt, *Din Sosyolojisi*, 46.
23 Fatih Toktaş, *Felsefenin Kısa Tarihi* (İzmir: Berke Ofset Matbaacılık, 2015), 214.

kilisenin otoritesine başkaldırılmakta ve insanın özgürlük arayışı bilim ve sanatta ifade bulmaktadır.[24] Aydınlanma ve onun da etkisiyle gelişen Pozitif dönemde ise bilim ilerlemenin tek öncüsü olmakta, ölüme bile çare bulacak bir güç kaynağı olarak görülmektedir.[25] Din sosyolojisinin ortaya çıktığı düşünce dünyasında kurucu sosyologların din tanımları bu arka plana dayanarak şekillenmektedir.

Comte'a göre din, pozitif düşünce karşısında ortadan kalkmaya mahkûm bir ilkel düşünce,[26] Durkheim'da din, toplumun kurucusu ve sosyal hayatın sürdürücüsü hatta toplumun kendisi olan ana unsurdur.[27] Marx dinin hâkim düzeni meşrulaştırdığı ve değişimin önünde engel olduğu görüşüyle bilinmektedir.[28] Weber ise dinin değişime neden olan unsur olduğunu ve değişimi üretebileceğini ifade etmektedir.[29]

Dindarlık (Ar. tedeyyün, ing. religiosity, religiousness, piety), göreceli bir kavram olmanın yanı sıra din ve dinî davranış tanımlamalarından bağımsız olarak ele alınması mümkün olmamaktadır.[30] Her birey dini kendine özgü ve farklı şekilde yaşadığı için bireysellik kavramı bu tanımlamada vurgulanmaktadır.[31] Tanımsal olarak, dinin bireyi bağlayan farklı emir ve ritüelleri içselleştirerek yerine getirmesi, onun dini yaşama düzeyi dindarlık olarak belirtilmektedir.[32] Dindar ise mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirerek bunları tutum ve davranışlarında sergileyen kişi olarak ifade edilmektedir.[33] Her ne kadar bireysel olarak ortaya çıksa da dindarlığı incelerken, dinamik bir olgu olarak ifade etmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, düşünce veya heyecanın toplumsal etkisinden bahsedebilmek için söz, hareket veya fiille ifade edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple aynı tecrübeye sahip kişilerin ortaklığından söz edilebilir. Sosyoloğun araştırma konusu, herhangi bir dinin teolojik veya fiili görüntüleri değil, tam

---

[24] Kasım Küçükalp- Ahmet Cevizci, *Batı Düşüncesi Felsefî Temeller* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 120.

[25] Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 34.

[26] Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, çev. Erkan Ataçay (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015), 180.

[27] Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2018), 44.

[28] Karl Marx- Friedrich Engels, *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç (Ankara: Sol Yayınları, 2013), 125.
Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarın Yayınları, 2016), 33.

[30] Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1.

[31] Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din* (Adana: Karahan Kitabevi, 2021), 19.

[32] Mustafa Tekin, *Din Sosyolojisinin 100'ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 30.

[33] Nurten Kımter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 91.

tersi bu alanın toplumda ortaya çıktığı şekliyle etki, işaret ve göstergeleridir. Bu ise din değil dinsellik olarak belirtilmektedir.[34]

Din gibi çok boyutlu bir kavram olan dindarlık da sadece tanımsal çerçeveyle sınırlandırıldığında anlaşılması güçleşmektedir.[35] Dinler ortaya çıktığında ilk olarak bireye temas ederken daha sonra aynı ibadet ve ahlak unsurlarını benimseyenler arasında ortak bir dindarlık şekli gelişmektedir.[36] Dinin öznesi ve aktarıcısı birey olsa da dinin getirdiği zengin içerik ve sosyal duygu mensuplarının her birini etkilemekte ve dini olmayan konularda bile ortak bir dünya görüşü sunmaktadır.[37] Fakat ilkel ve basit şekilde gerçekleştirilen ritüeller ve ilahî dinlere mensubiyet sonucu ortaya çıkan dindarlığın getirdiği ibadet anlayışının aynı olması beklenmemektedir. Sonuç olarak farklı dindarlık biçimlerinin ve yorumlarının da mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dindarlık kavramı toplumsal alanda değişken birçok şekilde bulunmaktadır. Kişiden kişiye, mensubu olunan dine hatta aynı din içerisindeki farklı ritüelleri gerçekleştirme durumuna göre dahi değişmektedir.[38] Her din, her toplum, her tabaka hatta her yaşam tarzı kendi inanç ve ibadet yapısına göre farklı dindarlık biçimleri oluşturmaktadır.[39] Dindarlığın göstergeleri, sınırları ve bunların nasıl ölçüleceği sorunu üzerine birçok araştırma yapılmasına rağmen araştırmacıların ortak bir anlayışa vardığı bir konu olarak görülmemektedir.[40]

1950 ve 1960 yılları takip eden çalışmalarda Durkheimcı anlayış inançlar ve dini törenleri birbirinden ayırmakta, dinin kurumsal ve toplumsal olarak iki yönünü açıklamaktadır. Bu ise bilim adamlarınca iç veya dış güdümlü, içe veya dışa dönük şeklinde ikili açılımlarla genişletilmektedir. Dindarlığın aslında çok boyutlu bir fenomen olduğu düşüncesi tek boyutlu incelemeler döneminde tartışmaların konusu olmakta iken

---

34 Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 42.

35 Mehmet Erkol, "Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/2 (2015), 140.

36 Asım Yapıcı, "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2002), 92.

37 Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 115.

38 Satılmış Öz, "Din, Dindarlık İlişkisi Çerçevesinde Öğretmenlerin Dini Anlayış ve Yaşayışları", *Journal of Faculty of Theology of Bozok Unıversity* 3/3 (2013/3), 61.

39 Abdurrahman Kurt, "Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Hayati Hökelekli, (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 266.

40 Asım Yapıcı, "Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri", *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı* (2016), 135.

çok boyutlu yaklaşımların gelişmesinde Glock (1959), Lenski (1961) ve Fukuyama' nın (1961)[41] çalışmaları yadsınamayacak önem arz etmektedir.[42]

2.DİNDARLIĞIN BOYUTLARI VE TİPOLOJİLERİ

Din, tabiatüstü ile ilişkili olarak dünyanın ve hayatın bütün yönlerini birleştirmeye yönelmektedir. Bu birleştirme canlı bir ilişki olmakta ve yaşayış bütünlüğünü temsil etmektedir. Dindar insan böyle bir ilişkiye her yönüyle katılım sağlamaktadır. Bireyin veya grubun dinini sadece onun inanç ve pratik sıklığını ele alarak yeterli bir sonuç elde edilememektedir. Dolayısıyla bu açıklama tek yönlü bir veri olma özelliği taşımaktadır.[43]

Dindarlığı anlamada tanımların yanı sıra dindarlığın boyutları da önemli bir işleve sahiptir. Dinin insan hayatının hangi yönlerine etki etmekte olduğuna ve hangi yönlerde görünürlüğü arttığına baktığımızda bununla ilgili en çok tercih edilen açıklama Glock ve Stark'ın beş boyutlu dindarlık modelidir. Dünya dinlerinde ortak olan dindarlığın dört boyutunu açıklayan Glock, sonra Stark'la birlikte yaptıkları araştırmada dindarlığı beş boyutta belirlemektedir.[44] Onlar yapılan birçok din tanımının kendisini farklı yollarla dışa vuran bir fenomen olarak dini etkili bir şekilde ortaya koymak için yeterli olmadığını belirtmektedir. Bakıldığında Müslümanlar Yahudiler ve Hindular arasındaki farklılıklar bir yana Hıristiyan kiliselerinin bile kendi aralarında inanç ve uygulamalar bakımından farklılaştığı görülmektedir.[45]

Glock ve Stark'a göre dindarlık genel olarak tüm dinlerde ortak şekilde şu beş boyuttan ibaret olarak yaşanmaktadır: Bilgi, inanç, tecrübe, ibadet ve etki. Ona göre dindarlığı anlamak için inanç ve ibadetlerle birlikte diğer tüm boyutlara da bakmak gerekmektedir.[46] Bu beş kategoriyi hem dinin araştırılması hem de dindarlığın değerlendirilmesi için kategorik bir bakış açısı olarak teklif etmektedir. Dindarlığın bu boyutları birbirinden bağımsız olarak farklılaşmakta dolayısıyla bir boyut insanda çok kuvvetli olarak bulunabilmekteyken bir başka boyut zayıf olarak bulunabilmektedir.[47]

---

41 Yoshio Fukuyama, "The Major Dimensions of Church Membership", *Review of Religious Research* 2/4 (1961), 154.

42 Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula* Rasa 1/1 (2001), 24.

43 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 73.

44 Charles Y. Glock, Rodney Stark, *Religion and Society in Tension* (Chicago, 1965).

45 Ian Thompson, *Odaktaki Sosyoloji*, çev. Bekir Zakir Çoban (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004), 25.

46 Charles Glock, "On The Study of Religious Commitment", *Religious Education: The Official Journal of The Religious Eduction Association,* 57/4 (1962), 98-104.

47 Charles Y. Glock, Rodney Stark, *Religion and Society in Tension* (Chicago, 1965), 18.

2.1.İnanç Boyutu

Bu boyut, inanç veya inançsızlıkla ilgili ele alınmakta ve inancın içeriği, güçlülüğü, türü (geleneksel veya geleneksel olmayan) gibi hususları kapsamaktadır. Her dini sistem, mensubundan, inanması gereken inanç ilkelerini bilmesini ve kabul etmesini beklemektedir. İşte bu boyutta dindar insanın bu ilkeleri bileceği ve inanacağı beklentisi bulunmaktadır.[48]

2.2.İbadet Boyutu

Burada dindar insanın dini uygulamalarından bahsedilmektedir. Bu uygulamalar dindarlık yaşantısının önemli bir tezahürü olmakta ve çok çeşitli olarak görülebilmektedir. Örneğin bir Müslüman için dua, namaz, oruç ve hac bunların başında gelmektedir.[49]

2.3.Bilgi Boyutu

Dindar insanın, inandığı şeylerin muhtevası ve dinin kutsal metinlerinin ana esasları hakkında birtakım bilgilere sahip olduğu düşünülmektedir. Bütün dinlerde dindar insanlardan beklenti, inancın temel öğretilerini ve kutsal metinleri bilmesidir. Bilgi ve inanç boyutları arasında sıkı bir ilişki olmakla beraber inanç, bilginin zorunlu bir sonucu olarak ifade edilememektedir. Dinin bilgi boyutu (Batıda) ilk defa Y. Fukuyama tarafından dile getirilmesiyle birlikte, Glock tarafından da benimsenmiştir.[50]

2.4. Dini Tecrübe Boyutu

Bu boyut, hemen hemen bütün dinlerin veya dindar kişinin herhangi bir zamanda az ya da çok dini bir duyguyu tecrübe ettiğini kabul ettiklerini açıklamaktadır. Çeşitli dinler tarafından uygun olarak açıklandığı veya çeşitli bireyler tarafından gerçek olarak tecrübe edilebilmesinin yanında bu tecrübe her birey için farklı olmakta dolayısıyla çeşitlilik arz etmektedir. Bu tüm duygularda görülebilmekte korku, vecd, huşu, mutluluk,

---

48 Charles Y. Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi***,** der. Yasin Aktay- M. Emin Köktaş, cev. M.Emin Köktaş- Abdullah Topçuoğlu- Yasin Aktay- Mevlüde Ayyıldızoğlu (İstanbul: Vadi Yayınları, 1998), 274.

49 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 74.

50 Hasan Arslan, "Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları", *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011), 43.

ruhsal huzur bulma veya ilahi olana yoğun ilgide ortaya çıkabilmektedir. Her din, bireysel dindarlığın göstergesi olan sübjektif dini tecrübeye belli bir değer vermektedir.[51]

2.5.Etki Boyutu

Etki boyutu, diğer dört boyuttan yapı olarak farklılık göstermektedir. Genel olarak dinî inanç, bilgi, tecrübe ve uygulamanın insanın günlük hayatına tesiri olarak ifade edilmektedir. Dini yaşayışlar yalnızca insanın iç dünyasında yaşanan bir edim ve olup biten bir iş olmamakta, dış görüntüleriyle de yaşayış kazanmaktadır. İnsan hayatında önemli bir yer kaplayan din bireyin diğer kişilerle olan ilişkilerini ahlaki davranış ve hükümlerini biçimlendirmektedir.[52] İnsanların ne yapmaları gerektiğini ve dinlerin etkilemesi sonucu hangi zihniyete sahip olmaları gerektiğini belirleyen dini kuralların tümü burada ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla dini anlamda amellerin teolojik anlamının burada bir yeri bulunmaktadır.[53]

Din sosyolojisinin sistematik kurucusu olan Max Weber, birden çok dindarlık tipolojisi geliştirmiştir. Weber'in dünya dinlerinde kullanışlı olan ve karşılaştırmalı olarak yapılan iş ve dindarlığı ilişkilendirdiği tipolojiler bulunmaktadır. Çiftçi, bürokrasi, burjuva, zanaatkâr, feodal beyler dindarlığı gibi sosyo-ekonomik statüleri ve dindarlıklarını ele almaktadır.[54] Weber ideal tipler olarak ortaya koyduğu dindarlık biçimleri içerisinde özellikle halk dindarlığı ve üstat dindarlığı olarak ayrım yapmaktadır. Ona göre günümüzde halkın yaşadığı dindarlık geleneksel dindarlıktır. Bundan tamamen farklı bir nitelik taşıyan üstat dindarlığı ise özellikle peygamberlerin yaşadığı dindarlık şekline tekabül etmektedir.[55] G. Le Bras'nın çalışmaları ise kendi döneminde (1891-1970) Fransa'nın dini yaşayışının tarihsel sorunlarıyla ilgili ele alınmaktadır.[56] Mensching ise dindarlığı göçebe, asalet, köylü ve burjuva dindarlığı şeklinde ayrıştırmakta ve tipolojisini toplumsal tabakalaşmaya göre belirlemektedir.[57]

---

51 Erkol, "Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi", 144.

52 Recep Yaparel, *Yirmi- Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 40.

53 Mustafa Tekin, "Dindarlık Bağlamında Amel-i Salih Kavramına Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Hayati Hökelekli (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 53.

54 Max Weber, *Din Sosyolojisi*, 181-250.

55 Max Weber, *Sosyoloji Yazıları,* çev. Taha Parla (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 249.

56 Abdurrahman Kurt, *İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 24.

57 Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi*, çev. Mehmet Aydın (Konya: Tekin Yayınevi, 1994), 253.

Belli açılardan birbirine benzeyen unsurları aynı kavram altında toplama çabasını ifade eden tipolojilerde olguların farklılaşan yönleri göz ardı edilmekte ise de araştırmacılar, fertlerin dini hayatlarında çeşitli tezahürleri ve benzerlikleri gösterebilmek için bir takım kavramsallaştırmalar yapmaktadırlar.[58] Ülkemizde yapılan dindarlık çalışmalarında, elimizdeki araştırma dâhil olmak üzere en çok Glock ve Stark'ın yapmış olduğu beş boyutlu dindarlık kavramsallaştırması tercih edilmektedir. Ortaya çıkan yeni yaşam biçimleri her zaman yeni tipolojiler ortaya çıkmasına ortam sağlamaktadır.[59] Bahsedilen kavramsallaştırmalarda kurucu sosyologların tipolojilerinden faydalanmak elimizdeki araştırma için yeterli görülmüştür.

3. MUHAFAZAKÂRLIK KAVRAMININ TANIMI

17. yüzyıldan beri modern toplum, insanı devlet iktidarından bin yıl boyunca koruyan eski kurumları aşındırmıştı. Bireycilik, özgürlük, eşitlik, serbest piyasa, bilim ve ilerleme adına modern toplum ve modern sosyal felsefe; ailenin akrabalık gruplarının, kilisenin, locanın ve insanların bağlılık duyduğu bütün yerel ve bölgesel birliklerin altını oymuştu. Nisbet'e göre modern zamanlardaki devrimci alt üst oluş umulduğu gibi bireysel özgürlüğü ve onunla ilişkili olarak ideal bir toplumu getirmemiş ve bireyi geleneksel toplumda olduğundan daha fazla ezer hale gelmişti. Fransız Devrimi ile birlikte yeniden ele alınan devlet kurumu, otonom sosyal grupları ortadan kaldırmış, özel yardımlaşma, edebi kurumları dahi yasaklayarak, bireyi yalnız bırakmıştır. [60]

Bir düşünce tarzı veya tutum olarak muhafazakârlık, geçmişine bakıldığında insanla birlikte ele alınabilecek bir kavram olsa da bir siyasi ideoloji olarak on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da ele alınmıştır.[61] Kavram olarak "muhafazakârlık", (conservatisism) "milli, manevi değerleri, âdet ve gelenekleri korumaya, olduğu gibi yaşatmaya çalışma durumu, taassup, tutuculuk"[62] şeklinde ifade edilmektedir. Fakat tarihsel süreçte taşıdığı anlamlara bakıldığında sözlük anlamı kavramı tam olarak ifade edememektedir.

---

58 Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 20.

59 Necdet Subaşı, "Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler", *İslamiyat* 5/4 (2002), 34.

60 Robert Nisbet, *Muhafazakârlık Düş ve Gerçek*, çev. Kudret Bülbül- M. Fatih Serenli (Ankara: Kadim Yayınları, 2014), 7.

61 Bekir Berat Özipek, "Avrupa'da ve Türkiye'de Muhafazakârlık", *Muhafazakâr Düşünce* 7/25-26 (2010), 106.

62 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005), "Muhafazakârlık", 2142.

Kavramın taşıdığı anlamları daha iyi anlamak üzere bugüne değin muhafazakârlık kavramına yüklenen anlamlara geniş olarak bakıldığında, karşımıza ilk olarak gündelik yani "geleneksel muhafazakârlık" çıkmaktadır. Bu anlayış geleneksel değerlerin ve kurumların değişmesine şüpheyle yaklaşmaktadır. Geleneksel kurumların ve değerlerin devam etmesini istemektedir. İkincisi, siyasi muhafazakârlıktır. Bu anlayış ise 'değişime tepki göstermek' olarak ifade edilmektedir. Bunun yanında 20.yy'da yaygın olan liberalizm ve sosyalizm gibi bir ideolojidir."[63] Üçüncüsü, esnek ideoloji olarak adlandırılan muhafazakârlıktır. İnanç veya doktrin gibi olmamakla birlikte mizaç ve "düşünce üslubu" olarak ifade edilmektedir.[64] Sonuncusu ise her tür ideoloji ve doktrinle bağdaşan, kendi anlamından ziyade nitelediği ideolojiyi anlamlandıran, onları "muhafazakârlaştıran bir tutum ve yöntem" olarak muhafazakârlıktır. Bu anlamda kullanılan muhafazakârlıkta bir toplum düşüncesi olmamakla birlikte geçmiş de geçerli görülmemektedir. Yalnızca modernleşmeye ve onunla doğan modern siyasal ideolojilere karşı olmamakta radikalizmin her türlü ifadesine karşı olmaktır.[65] Muhafazakârlık düşüncesinin taşıdığı anlamların ortak noktası gelenek olmakta ve muhafazakâr düşüncelerin oluşmasında geleneğin önemli bir referans olduğu görülmektedir. Bizim de araştırma konumuzla ilintili olarak muhafazakâr düşüncede gelenek kavramının anlaşılması önemli bir husustur. Muhafazakâr düşüncede gelenek, tarihi süreçten geçerek ayakta kalan toplumsal norm ve kurumların taşıyıcısı ve derin tecrübesinin aktarılması anlamına gelmektedir. Onların, "bilinen şeytan bilinmeyen şeytandan daha iyi" ifadesi değişime bakışlarını belirtmektedir.[66]

Muhafazakâra göre gelenekler, bugünün dayandığı kendi kökleriyle olan bağı, denenmiş pratikleri ve toplumun kimliğini ifade etmektedir. Muhafazakârlığın kurucularında olan Burke değişmenin, "bir mühendisin kafasında oluşturduğu soyut düşüncelere ve planlamalara dayanarak olmamasını, somut problemlere ve geleneksel kurumların yapısına uygun olması gerektiğini düşünmektedir."[67] Gelenek, toplumsal

---

63 Hakan Köni- İshak Torun, "Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık", *Muhafazakâr Düşünce* 10/38 (2013), 185.

64 Michael Oakeshott, "Muhafazakâr Olmak Üzerine", çev. İsmail Seyrek, *Muhafazakâr Düşünce* 1/1 (2004), 56.

65 Köni-Torun, "Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık", 186.

66 Russell Kirk, "Muhafazakârlığın On Prensibi", çev. Okan Aslan- Cem Fedayi, *Muhafazakâr Düşünce* 12 (2008), 245.

67 Zefir Ademi, *Muhafazakarlık ve Sosyal Değişme (Muhafazakar Düşünce Dergisi Örneği)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 71.

alanda somut bir şekilde sosyal kurumlar vasıtasıyla taşınarak görünürlük kazanmaktadır.[68] Geleneğin süreklilik arz etmesi için sosyal kurumlar önemli birer araçtırlar. Aile, kilise ve yerel topluluklar gibi gruplar üzerindeki muhafazakâr vurgu, uygulamada bu grupların taşıdığı sosyal rollere işaret etmektedir. Kadına; anne, eş, kız çocuğu rolünde değer vermenin ve ona saygı duymanın yanında tarihi rollerinden arındırmaya karşı durmaktadırlar.[69]

Muhafazakârlar geleneğe olduğu gibi din ve eğitime de benzer şekilde yaklaşırlar. Din, hem bu sosyal kurumlardan birisi olarak hem kendi yapısı itibariyle düzenin devamını tavsiye etmektedir. Dolayısıyla muhafazakârlık kavramı incelenirken öne çıkmakta olan bir kurumdur. Zira din en önemli toplumsal istikrar unsuru olarak devlet ve toplum ilişkilerinde dengeli bir devamlılık sağlamaktadır. Nitekim 18.yy muhafazakârları, Saint-Simon ve Durkheim'ın görüşlerinden yola çıkarak dinin bütünleştirici ve dengeleyici işlevi üzerinde durmakta hatta dini kurumların oluşumuna aracı yapılar olarak görüşlerine destek olmaktadırlar.[70] Muhafazakârlığın önem verdiği konu tam olarak dinin özünden daha çok dinin sunduğu bağlardır. Dinin geçmişten getirdiği törenler, ritüelleri, inanan kişilere sunduğu değerler sistemi ve herhangi bir düşünce karşısında şüphe duyduğunda kişilere tavsiye ettiği davranış kalıpları, muhafazakârlık için önem arz etmektedir.[71] Muhafazakâr için mevcut düzen kutsallaştırılmakta, Tanrı'nın iradesinin bir tezahürü olarak görülmekte ve dolaylı olarak kendi düşüncesi güçlenmektedir. Din, vaat ettiği mükâfatlarla insanların saldırgan ve bencil içgüdülerine engel olabilmekte ve kadere karşı çıkmak yerine ona razı göstermelerini beklemektedir.[72] Dolayısıyla bu anlamda dinin topluma sunduğu kutsal alan kendisinden daha çok ilgi çekmektedir.

Diğer bir bakış açısıyla muhafazakâr bir kişinin, dinin toplumsal alandaki işlevini yüceltmesi için dindar olması gerekmemektedir. Çünkü muhafazakâr, dini bireysel bir kurtuluş ve maneviyat olarak görmemekte ve toplumun mevcut düzeninin idame ettiricisi olarak anlamlandırmaktadır. Muhafazakârın önemsediği bazı pratiklerin dinin özünde o

---

68 Mustafa Erdoğan, "Muhafazakârlık: Ana Temalar", *Liberal Düşünce* 34 (2006), 5.
69 Nisbet, *Muhafazakârlık Düş ve Gerçek*, 83.
70 Bünyamin Solmaz- İhsan Çapçıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2017), 75.
71 Mustafa Aydın, "Bir Muhafazakârlık Olarak Din ve İslam", *Tezkire* 27-28 (2002), 67.
72 Owen Harries, " Muhafazakârlığın Anlamı", çev. Metin Boşnak, *Liberal Düşünce* 9/34 (Bahar 2004), 99.

kadar da önemli bir anlam atfetmediği de görülebilmektedir. Netice olarak muhafazakârlık dindarlıkla birlikte anılabilmekte ama zorunlu olarak dindarlığın bir sonucu olarak değerlendirilmemektedir.[73] Bu ifade Batı muhafazakâr düşüncesi için geçerli olmakta iken yapmış olduğumuz araştırmayı buradan istisna etmek gerekmektedir. Zira Türk muhafazakârlığı ortaya çıktığı günden bugüne değin dini düşünce ve kurumlarla beraber anlam kazanmıştır. Elimizdeki araştırmada çalışma grubu bağlamında ifade etmek gerekir ki; muhafazakârlık ve dindarlık birlikte yorumlanan kavramlardır. Katılımcılar tarafından da iki kavram birbirine yakın olarak ifade edilmiştir. Her toplumun geçtiği tarihsel süreç farklı olmakta ve uluslararası anlamda ifade edilen bir olgu olarak muhafazakârlığın geleneksel olarak korumak istediği değerler her toplumda evrensel değildir. Dolayısıyla burada Türk muhafazakârlığı kavramına genel olarak değinmek gereklidir. Muhafazakârlığın Türkiye'de ortaya çıkışı ve gelişimine baktığımızda ise yapılan çalışmalarda modernleşme denemesiyle yakın tarihli görülmüştür. Kavramın ortaya çıkışı; Tanzimat Döneminden, Osmanlı'nın son dönemlerinden ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden başlatılarak ele alınmıştır.

Türkiye'de muhafazakârlık, radikal değişime bir tepki olarak ifade bulmuştur. İslamcılık, muhafazakâr ideolojinin Müslümanlar arasında 19. Yüzyılda ortaya çıkmış özgün formlarından biri olarak yeni düzene karşı bir tepki olmaktan ziyade, gelmekte olan yeni düzenin İslam'a yönelik geliştirdiği tutuma karşı tepkiliydi. Türk Muhafazakârlığı Batı'dan farklı olarak tezahür etmiş, ilk aşamada siyasi bir ideoloji olarak şekillenmemiştir. Dinin, geleneğin ve ailenin korunması arzusu muhafazakârların korumak istediği temel sosyal değerler olarak kabul edilmiştir.[74] "Türk Muhafazakârlığı, milliyetçilik ve muhafazakâr demokrat gibi birçok kavramla beraber kullanılmışsa da halk arasında anlam kazandığı dinî-geleneksel nitelemeler ile daha çok bağdaşmıştır. Siyasette İslami söylemler muhafazakârlığın Türkiye'de gözlenmeye başladığı ifade şekilleridir. Siyasi yasaklarla ve partilerinin kapatılmasıyla bu düşünce daha da pekişmiş ve 2000'li yıllarda yeniden İslami söylemlerle muhafazakâr iktidarın güç toplamasıyla artık muhafazakârlık resmi düzenle bütünlük arz etmiştir."[75]

Türk toplumunda, muhafazakârlık ve din özdeşleşmiş iki kavram olarak algılanmıştır. Muhafazakâr, "dini hassasiyetlere sahip insan" düşüncesi genel olarak

[73] Erdoğan, "Muhafazakârlık: Ana Temalar", 6.
[74] Aksu Akçaoğlu, *Zarif ve Dinen Makbul* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 18.
[75] Akçaoğlu, *Zarif ve Dinen Makbul,* 15.

toplumda hâkim anlayış olmuştur. Açıkça, "Türk toplumunda muhafazakârlık, dini koruma rolü üstlenmiştir."[76] Netice olarak Türk toplumunun muhafazakârlığı Batı'da gelişen muhafazakârlıktan farklı bir görünüm arz eden geleneksel, dinsel ve siyasi temelli bir muhafazakârlık denilebilmektedir.[77] Dolayısıyla bu araştırmada kullanılan muhafazakârlık kavramı Türkiye'de siyasi ve geleneksel dinin taşıyıcısı anlamı olan "İslami çizgideki kesim" kavramına yakın anlamda ele alınmaktadır.

4. KADIN DİNDARLIĞI

Bireylerin doğuştan getirdiği cinsiyet özellikleri fizyolojik olarak tutumlarında ve davranışlarında etkilidir. Dine yönelik tutumların belirlenmesinde cinsiyet ele alınması gereken önemli bir faktördür.[78] Toplumda kolaylıkla görülebilen, genellikle değişmeyen bir özellik olması ve doğuştan gelmesi nedeniyle cinsiyet bazı kavramlarla iç içedir. Mesleksel, düşünsel, dinsel ve diğer sosyal etkinliklere katılım açısından değişiklik göstermekte olan cinsiyet her toplumda kadın ve erkek açısından değişik yorumlarla ele alınır.[79] Tüm toplumlarca kadın ve erkeğe ait sosyal yaşamda ayrı değerlendirmeler ayrı yaşayışlar biçimlendirilmiştir. Bu durum kadın ve erkeğin fizyolojisinin sorgulanmasına neden olmuş ve araştırmalara kapı aralamıştır. Araştırmalarda erkeğin yapısal olarak güçlü olduğu kadının ise yapısı itibariyle daha az güçlü olduğu belirtilmektedir. Biyoloji de bunu pozitif olarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Mesela kadın ve erkeğin cinsel hormonlara dayalı farklılıklarının olduğu biyolojik olarak ifade edilmektedir. Ancak bu ayrılıkların sosyal ortamda davranışsal anlamda bir fark gözetip gözetmemesi konusunda çelişkiler vardır.[80]

Akademide dindarlık ve cinsiyet konusunda yapılan araştırmalara bakılacak olursa özellikle Batı'da yapılan çalışmalar içerisinde kadınların erkeklerden daha fazla dindar olduğu ifade edilmektedir. Batı bağlamında, kadınların inanç ve pratiklerinde genel olarak erkeklerden daha dine bağlı olduklarını ifade eden kanıtlar bulunmakta ise de bunun hangi sebeplerle böyle olduğu ve değişiklik gösterip göstermeyeceği konusunda

---

[76] Şükrü Türköz- Elif Nagihan Türköz, "Türkiye'de Muhafazakârlık Algısı Üzerine Bir Araştırma", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler* Dergisi 10/3 (2022), 1137.

[77] Bengül Güngörmez, "Türk Düşünce Dünyasında 'Türk Muhafazakârlığı Sorunsalı' ve Kültürel Muhafazakârlık Olarak 'Türk Muhafazakârlığı'", *Muhafazakâr Düşünce* 10/39 (2014), 139.

[78] Kemaleddin Taş, "Dindarlığa Etki Eden Faktörler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13 (2004), 65.

[79] Mine Tan, *Toplumbilime Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1987), 60.

[80] Tan, *Toplumbilime Giriş*, 66.

tartışmalar mevcuttur.[81] Fakat durum ne olursa olsun, kadınların Avrupa'da dini hafızanın korunması ve aktarılmasındaki önemi hayatî düzeydedir.[82]

Kadın dindarlığının erkeklere kıyasla fazla olması tartışmalarında görüşlerin genel olarak iki açıklamada yoğunlaştığı görülmektedir. Bu tartışmalar sosyalleşme ve yapısal konumları itibariyle ele alınmaktadır. Birinci açıklama, farklı sosyalleşme üzerine odaklanmakta erkeklere nazaran kızların daha uysal ve itaat etmeye yönelik yetiştirildiği dolayısıyla bu özelliklerin dindarlıkla uyum sağladığıdır.[83] Burada kadınların duygusal olarak daha fazla suçluluk hissetmesi, gelişimsel anlamda kendilerini güçsüz hissetmesi, ataerkil toplumsal biçimlerinin kadını itaatkâr olarak nitelemesi, erkeklere kıyasla daha çok yoksunluk yaşamaları ve duygusallık yönlerinin vurgulanması gibi sebeplere işaret edilmiştir.[84] Ailede ise rol model olan annenin, çocukların dindarlığının gelişiminde kendisini bir unsur olarak görmesi dine daha fazla yönelmesini sağlamaktadır. Yine ilk sosyal rollerin öğrenildiği aileye psikanalitik kuram çerçevesinde bakılacak olursa, erkek çocukların anneyi, kız çocukların ise babayı örnek almasını kadın dindarlığının asıl kaynağı olarak gören araştırmalar yapılmaktadır. Onlara göre Tanrı, baba figürü olarak yansıtılırsa; babayı tercih eden kız çocuklarının gerçek babadan sembolik baba olan yani Tanrı'ya yaklaşma davranışları vardır. Buradaki açıklamada cinsiyet dine yaklaşmada bir avantaj durumundadır.[85] Fakat Hristiyan öğretiden gelen asli günah kavramı sebebiyle kadının Tanrı karşısında erkeklere nazaran daha dezavantajlı konumda olduğu da ileri sürülmektedir. Bununla birlikte asli günahtan affedilme duygusunun Hristiyan kadınlarının Tanrı'ya yaklaşmasında bir başka sebep olarak gösterilebilir.

İkinci açıklama, kadınların toplumsal yapıdaki konumlarına işaret etmektedir. Burada son yıllarda sosyolojide popülerleşen toplumsal cinsiyet kavramının etkili söylenebilir. Kadınların erkeklere göre daha az çalışma hayatına katıldığı ve ev işleri ile ilgilendiği toplumlarda, özel hayatlarında vakitlerinin erkeklere kıyasla daha çok olması onları dinle ilgilenmeye sevk etmektedir. Çalışma hayatının yoksunluğu kadınların erkeklerden daha dindar olmasını artırmaktadır. Kadınların bireysel ya da toplu yapılan dinî pratiklerin çoğuna erkeklerden daha fazla katıldıklarına dair araştırma ve gözlemler, kadınların bu türden dinî etkinliklere ayırabilecekleri daha fazla imkân ve yeterli zamana

---

81 Ali Coşkun, *Din Toplum ve Kültür* (İstanbul: İz Yayınları, 2005), 13.
82 Grace Davie, *Modern Avrupa'da Din*, çev. Akif Demirci (İstanbul: Küre Yayınları, 2005), 87.
83 Kurt, *İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, 41.
84 Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması Bir Meta- Analiz Denemesi", 13.
85 Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması Bir Meta- Analiz Denemesi", 10.

sahip olduklarını işaret etmektedir. Dolayısıyla kadınların toplumdaki konum ve statüleri de kadın dindarlığını doğrudan etkilemekte, mesleki ve sosyo-ekonomik açıdan durumlarının getirdiği dezavantajlar erkeklerden farklılaşmalarına ve dindarlıklarına yansımıştır.[86]

Batılı literatürde dinin, geleneksel cinsiyet tutumları arttırdığı sonucu ortaya çıkmıştır. Yapılan araştırmalarda kiliseye devam sıklığı ile geleneksel toplumsal cinsiyet tutumları ilişkili bulunmuştur.[87] Dindarlığın çok boyutlu olarak incelendiği araştırmalarda bazı bulgularda ise erkekler, kadınlardan daha dindar çıkabilmektedir. Dindarlığın pratikler boyutunda ortaya çıkan genel eğilimlerinin cinsiyete göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Düzenli olarak yapılan ibadetlerde dindarlık oranı kadınlarda daha yüksek olduğu görülürken, çalışan kadınlarda bu oranlar düşmektedir. Cami ve cami dışında yapılan dini uygulamalarda ise erkeklerin daha aktif olduğu görülmüştür. [88]

Ülkemizde yapılan çalışmalarda da bunun tek yönlü bir sonucu bulunmamaktadır. Mesela, Köktaş (1993)[89], Günay (1999), Kağıtçıbaşı (1972), Çelik (2002), Kayıklık (2003), Kımter (2004)[90] ve Kirman (2005) kadınların erkeklerden; Uysal (1995; 2006)[91], Bayyiğit (1989)[92], Karaca (2000), Kaya (1998), Kula (2001), Mehmetoğlu (2004), Onay (2004), Yıldız (2006) ise erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır.[93] Bayyiğit[94] (2001) araştırmasında ise üniversiteli öğrencilerin cinsiyet farklılıkları arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Buna göre rasyonel inanç ve inançsızlık bağlamında erkekler kızlardan, ilgisiz ve kararsız tutumda kızlar erkeklerden oransal olarak daha yüksektir. Namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirme hususunda erkekler kızlardan yüksek çıkmaktadır. Uysal (2006) ise çalışmasında inançlar

---

86 Celaleddin Çelik- İlkay Şahin, "Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri", *Toplum Bilimleri Dergisi* 1/3 (2006-2009), 154.

87 Sümeyra Ünalan Turan- Vejdi Bilgin, "Toplumsal Cinsiyet Ekseninde Din ve Aile İçi Roller", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (2022), 462.

88 Erkol, "Türkiye'de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi", 155.

89 M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 79.

90 Kımter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, 192.

91 Veysel Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın* (İstanbul: Dem Yayınları, 2006) 73.

92 Mehmet Bayyiğit, *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Selçuk Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Anket Uygulaması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989).

93 Asım Yapıcı, "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 96.

94 Mehmet Bayyiğit, *Gençlik ve Din / Üniversite Gençliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (Konya: Erman Ofset Matbaa, 2002), 101.

bakımından değil; dindarlığın ibadet, bilgi ve tecrübe boyutuna ilişkin tutum ve davranışlar açısından kadınların erkeklerden daha az yoğun daha az güçlü olduğunu ortaya çıkarmakta ve kadınların geleneksel anlamda dinden biraz daha uzaklaşmakta oldukları, bu anlamda da sekülerleşmeye yatkın olduklarını söylemektedir.[95]

> "Ülkemizde yapılan dindarlık çalışmalarında Hristiyanlık bağlamında incelenen dindarlık, cinsiyet faktörü açısından geleneksel bir açıklamayla ifade edilmiştir. Fakat İslam dini ve Türk toplumunun geçirmiş olduğu kültürel süreçler, toplumda ve tarihte farklı rollerde yer alan kadın, dinin zaman içerisinde güncel yorumlara tabi tutulmasıyla farklı görünümler arz etmiştir. İslam öncesi Türk toplumunda görülen inanç ve uygulamaların tasavvufi nitelikleri ağır basan bir halk dindarlığı şeklinde tanımlamak veya şehirlere özgü bir kitabi dindarlık formunda yaşandığını belirtmek gerekir. Kimi zaman çatışan kültürler kendine has bir görünüm arz etmiştir."[96]

Türkiye'de en kapsamlı dindarlık araştırmalarından birisi, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından 2013 yılında yapılan Türkiye'de Dini Hayat Araştırmasıdır.[97] Ankete katılan kişilerin % 50,9 u kadınlardan, % 49,1'i erkelerden oluşmuştur. Bu araştırmada farklı yönleriyle dini hayatları incelenen kişilerin Allah'ın varlığına inanma kanaatinde cinsiyet açısından önemli bir fark görülmemektedir. Fakat vakit namaz kılma sıklığı cinsiyete göre değerlendirildiğinde kadınların % 49,8'i vakit namazlarını düzenli bir şekilde kıldığını ifade ederken erkeklerin % 34,8'i vakit namazlarını her zaman kılmaktadır.[98] Bir diğeri ise Zübeyir Nişancı tarafından yapılan 12 bölgede (35 il) kır ve kent nüfusunu orantısal olarak kapsayacak şekilde 18 yaş ve üzeri 1.942 kişi ile gerçekleştirilen[99] araştırmaya göre, kadınların hem inanç hem de dini pratikler bakımından erkeklerden daha dindar olduğu görünmektedir. Bununla birlikte özellikle toplumsal cinsiyet algısı bakımından, erkeklere kıyasla daha az geleneksel düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kadınların, erkeklere kıyasla kendilerini modern seküler ideolojilere daha yakın hissetme eğiliminde olduğu da anlaşılmaktadır.[100]

---

95 Kurt, *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme,* 40.

96 Celalettin Çelik, "Bir Kültürel Dindarlık Örneği: Türk Müslümanlığı", Harun Güngör Armağanı, haz. Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal (İstanbul: Kesit Yayınları, 2010), 151.

97 Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması* (Ankara: 2014).

98 DİB, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması,* 45.

99 Zübeyir Nişancı, *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık Araştırması,* (İstanbul: International Institute of Islamic Thought& Mahya Yayıncılık, 2023).

100 Nişancı, *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık Araştırm*ası, 198.

Sanayileşme ve üretime dayalı olarak gelişen modernleşme sürecinde kadının iş hayatında varlık göstermesi ile kadının kendi haklarını arayışı hızlanmaktadır. Modern toplumda eşitlik ve özgürlük düşüncesi sonucunda gelenekselden kopuş yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte geleneğin yanında onu taşıyan kurumlar da sorgulanmıştır. Aile ve din gibi toplumun başlıca kurumları değişimden payını almakta; bu kurumların toplum gözünde taşıyıcısı olan kadın ve kadın dindarlığı da modernlikten etkilenmektedir. Dolayısıyla Türk toplumunda yaşamakta olan kadının konumu ve dindarlığı konusu, belirgin şekilde önem taşıyan ve akademide popülerliğini koruyan bir konudur. Her ne kadar ele alınan çalışmalarda kadınlar daha dindar olarak genel bir kanıya varılsa da bu genelleştirmenin doğru olmadığı büyük ölçekte çalışmalarda önemlilik arz etmeyecek olduğu ifade edilmektedir.[101]

4.1.Modernizm Öncesi Kadın Dindarlığı

Toplumların üretim ve tüketim anlayışlarındaki farklılıkların öncesinde, toplumsal bir araştırma konusu olarak kadına yönelik algı, kültürün kendine has değer ve dünya görüşü çerçevesinde gelişmekte ve her kültür kendi özellikleriyle yakın olan bir kadınlık algısı barındırmaktadır. Türk toplumunda görüldüğü şekliyle aile ve toplumun biyolojik devamlılığı eve yüklenmektedir. Böylece kadın ve annelik kutsal bir anlam ve değer barındırmaktadır. Sanayileşme öncesinde kadının kentsel üretime katılmaması sebebiyle kadının aile ve ev çevresinde verimlilik sağlamasına önem verilmektedir.[102]

Bu durum kadınların toplum içerisinde pasif konuma yerleştirilmesine, erkeklerin kadından daha aktif aynı zamanda aile içerisinde başrolde olmasına sebebiyet vermiştir. Geleneksel toplumun normlara dayalı yapısı çerçevesinde oluşan toplumsal iş bölümünde, erkeğe ailenin geçim sorumluluğu yüklenmekte iken kadın bu yükümlülükten muaf tutulmakta ve o; çocukların bakımı, ev işleri gibi işlerle sorumlu tutulmaktadır. Gelenekte kadın; olgunluk, takva ve kanaatkârlık ile tanımlanmakta iken ekonomik hayata giren kadınlar ise faydacı, maddiyatçı ve haz esaslı tanımlamalara dâhil edilmiştir. Böylelikle kadın, duyguya dayalı insani hislerin yerini akla dayalı

[101] Yapıcı, "Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri", 145.
[102] Çelik-Şahin, "Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri", 147.

muhasebelere bırakmasıyla kadının toplumun ruhu olan aile bağından kopuşu ifade edilmektedir.[103]

Geleneksel toplumlarda yaşanan kadın dindarlığı ile modern toplumlarda yaşanan kadın dindarlığı farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır.[104] Geleneksel dindarlık daha şeklî ve tek biçimli gözükmekte iken toplumda imkânlar daha kısıtlıdır.[105] Geleneksel yaşamdan çıkmaya çalışan kadın, erkeklere kıyasla daha az iş sektöründe çalışabilmektedir. Kadının, anne olarak mutlaka eğitimden geçmesi gerekli görülürken iş hayatına girme konusunda çok da acele etmemesi gerektiği düşünülmektedir. Türkiye'de bu durumdaki kadınların modern eğitim süreçlerinden geçmesi sonucunda kamusal alanda görünürlük arz etmeleri kendi hayallerini dile getirip mesleki, siyasi ve kent alanında bir yer talep ederken farkında olmadan başka tartışmalara yol açmıştır. Kadınlar toplumda görünürlükleri arttıkça gelenek ve yorumları tarafından annelik ve eşlik vazifelerini hatırlatılmış, dindar kadınlar dolayısıyla kendileriyle çelişki yaşamışlardır.[106]

4.2. Modernitede Kadın Dindarlığı

4.2.1. Modernizm ve Kadın

Modernizm, geleneği yani eski olan şeyleri geçmişte bırakmaktadır. Din ise hep modernleşmenin zorunlu bir sonucu gibi görülen sekülerlesme çerçevesinde insan hayatından çıkarılan ya da çıkarılması gereken bir sosyal kurum olarak sunulmaktadır. Modernizm meşhur bir söyleyişle rasyonelliğe giden yolda dünyanın bir 'büyü bozumu' ve 'geri dönüşü olmayan bir süreç' olarak nitelendirilmektedir. Weber'e göre toplumsallaşmanın oluşturduğu değerlerin örgütlenme süreci, geri dönüşü olmayan bir süreçtir ve o buna "demir kafes"'lerle örülü süreç adını vermektedir. Dolayısıyla Weber'e göre modernizm bireyin öncelik alanlarını daraltmakta ve herkese aynı doğrultuda hareket imkânı sunmaktadır.[107]

---

[103] Ali Şeriati, *Kadın (Fatıma Fatımadır)*, çev. Esra Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 93.
[104] Ejder Okumuş, "Kadın Dindarlığını Sosyolojisi- Bir Giriş Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 136.
[105] Solmaz- Çapçıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, 36.
[106] Nilüfer Göle, "Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak", *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri Bir Atölye Çalışması*, ed. Nilüfer Göle (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 34.
[107] Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Göktürk (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2019), 164.

Modernitenin, bir süreç olarak modern toplumların din algısı üzerindeki etkisi daha çok rasyonellik ve bireysel özgürlükler üzerinden işlenmektedir. Din olgusunun bu iki kategoriye uyumu ya da uyumsuzluğu, dinin geçerliliğini belirleyen hususlardır.[108] Değerlerin ve günlük pratiklerin geleneksellikten arındırılması, özellikle geleneğe dayalı toplumlarda geleneğin devam ettiricisi olarak kadının statüsü hakkında tartışmaları beraberinde getirmektedir. Modernleşme süreci kadınların statüsünü değiştirmek için onları yasal olarak iş piyasasına dâhil etmiş, eğitim seviyelerinin iyi bir düzeye ulaşmasıyla cinsiyet ve kimlik dönüşümlerinin temelini ortaya atmıştır.[109]

Bu noktada sanayi devriminin kadının ikili mağduriyetine yol açtığı söylenebilir: İlki, ailenin ekonomik bir birim olmasının sonlanmasıyla, çalışmayan kadının aile içindeki ağırlığının sona ermesidir. İkincisi ise sanayi burjuvazisinin çalışan kadının emeği üzerinden sağladığı artı paradır.[110] Bunun yanında dindar kadının çalışmak zorunda olmaması, hatta zaman zaman kadının çalışmasına tümüyle karşı çıkılması veya şartlara bağlaması, dini ilmihâllerde kadının ezilmesini engellemek ve çalışma hayatının olumsuzluklarından korumak amaçlanarak dini bir mekanizma gibi sunulmaktadır. Bu durum pozitif bir ayrımcılık ifadesi olarak menfaat kavramıyla ilişkilendirilmekte ve çalışmayan kadınlar takdir edilmektedir. Yine bu konuda yasak olmamasına karşın çalışma hayatı talep edildiğinde; kadının çalışması eşinin izni, meslek seçiminde cinsiyete uygunluk ve kıyafet ile alakalı bazı ön şartlara takılmaktadır.[111] Dolayısıyla sanayi devrimi önce kadına mesleksel çalışma olanakları yaratmış sonra da giderek onların toplumsal hayata katılmaları sorununu ortaya çıkarmıştır. [112]

Mülkiyet yapılarının dönüşümlerinden hukuka kadar her alanda köklü değişim ve dönüşümlere neden olan modernite, kadın ve erkeğin toplumdaki işlevlerini derinden etkilemiştir. Geleneksel toplum yapısının ayakta durmasını sağlayan aile yapıları modernlik ile birlikte yeniden inşa edilmekte ve ailenin başrolü olan kadının toplumda

---

[108] Charles Taylor, *Modernliğin Sıkıntıları*, çev. Uğur Canbilen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 12.
[109] Bryan S. Turner, *Din ve Modern Toplum*, çev. Arzu Tüfekçi (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017), 292.
[110] İslam Can, "Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın", *Sistematik Aile Sosyolojisi,* ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 219.
[111] Huriye Tekin Önür- Emine Dündar, "Geleneksel İslam Anlayışında Kadının Çalışması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2021), 325.
[112] Doğan Ergun*, 100 Soruda Sosyoloji Elkitabı* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 203.

yeni roller edinebilmesi, gündelik yaşama yansıyan bu modern kültür ve modern demokrasi anlayışı vasıtasıyla gerçekleşebilmiştir.[113]

Geleneksel dönemde ailenin yerine getirdiği işlevlerin sanayileşme ile birlikte aile dışına taşınması mahremiyet sorununu da tartışılır hale getirmektedir.[114] Modernliğin duygu rolünün devrimciliğini üstlenen, geleneksel anlamda cinsel ve üreme objesi olarak görülüp annelik rolüyle eşleştirilen olan kadın, rollerinde özgürlüğü isteyerek kişiler arası eşitlik, kamusal alanda benlikleri ve duygusal bağlarıyla toplumdaki mahremiyet alanlarının da genişlemesine öncü olmuştur.[115] Kadın cinsellik ve özgürlük hakkında konuşabilmekte ve evlilik gibi geleneksel bir yapı ile sınırlı kalmamaktadır. Bunun gibi diğer noktalarda kadın artık gelenekselliken uzaktadır. Böylece geleneksel kadın algısı değişmekte ve yerine "modern" kadın algısı yerleşmektedir.[116]

Kentleşme sonucu yaşanan modern dindarlık bireyi inandığını sorgulamaya açık hale getirmektedir. Toplumsal hayata farklı bir katılım sağlayacak olan dindar kadınların daha sorgulayıcı ve yeni fikirler konusunda daha üretici olmaları tabiatıyla normal karşılanmaktadır. Dinsel ve modern arasındaki bu karma ilişki dinî-geleneksel kabullerin yeniden gözden geçirilmesini ya da dinin yapısal niteliğinin sorgulanmasını beraberinde getirebilecek potansiyelleri barındırmaktadır. Bir başka ifadeyle modernlik, büyük dini sistemleri eritmeyi sürdürmekte ve aynı modernlik, yeni dini formlar doğurma eğilimi taşımaktadır.[117] Dindar kadınlar ise yeni bir kimlik oluşturarak, hem modern hayatı dindar olarak yaşayabilmenin geleneksel değerlere aykırı olmadığına inanarak hem de kapitalizme meydan okuyarak modernlik kalıplarına sığmamanın bir çözümünü aramış ve yeni bir dindarlık biçimi oluşturmuşlardır.[118]

---

[113] Devrim Özkan, "Modern Sosyal Hayatta Kadının Toplumsal Cinsiyetinin ve Rollerinin Dönüşümü", *Turkish Studies* 9/2 (2014), 1243.

[114] İslam Can, "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü Bugünü ve Yarını", *Sistematik Aile Sosyolojisi,* ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 81.

[115] Anthony Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü*, çev. İdris Şahin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 175.

[116] Aliya Izzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu ve İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları*, çev. Rahman Ademi (İstanbul: Fide Yayınları, 2007), 40.

[117] Solmaz- Çapçıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, 36.

[118] Zafer Cirhinlioğlu- Ayşe Çağırıcı Zengin, "Modernlik Dindarlık İkiliğini Yeniden Düşünmek: Kadın Dindarlığı", *Journal Of Modernism And Postmodernism Studies* 26/12 (2020), 72.

4.2.2.Modern Türkiye'de Kadın

Türk halkı, modernleşme neticesinde Batı'yla karşılaşarak modernleşmeyi yaşayan İslam toplumlarından birisi olmuştur. Gelenekle modernliğin kesişme noktasında yeni formlar oluşmuş ve her ne kadar dinin azalacağı hatta ortadan kalkacağına yönelik bir düşünceyle ortaya çıkılmış olsa da din olgusu farklı boyutlarda varlığını korumuştur. Fakat dinin toplumsal sembollerinde şekil ve pratiklerinde değişmeler de olmuştur. Kimi zaman kutsal seküleri, kimi zaman da seküler kutsalı barındırmıştır. Modernleşme tecrübesine rağmen toplumsal yapıda din yeni formlarla kendine yer bulmuştur. Din, sosyal ve bireysel boyutta varlığını devam ettirmeyi başarmış hatta modernliğin birçok unsurunu gelenek potasında eriterek kendine pay biçmiştir.[119]

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyıldaki modernleşme hikâyesi Doğu toplumlarında Batılılaşma olarak adlandırılmakta ve Mardin'e göre Tanzimat Dönemi edebiyat eserlerinde toplumun bu serüveni yeterince iyi işlenmektedir. Bu dönemde romanların en önemli temalarından birisi göze çarpıcı bir şekilde kadınların özgürlüğüne kavuşmaları olarak görülmektedir. Romanlara konu olan kadınların piyano çalması, diploma alması, Fransızca öğrenmesi ve Türkçe okuyup yazması ve bu idealin bir sonucu olarak üst sınıf kadın konumunda olan kişiler zamanla özgür bir yaşayışa bürünmekte ise de Osmanlı halkı için bu cesaret isteyen bir durumdur.[120]

İstanbul başta olmak üzere liman ve ticaret ağının gelişmiş olduğu şehirlerde kadınlar için yeni bir dönem başlamıştır. Kadınlar, Batı tarzıyla giyim, moda ve yiyecek gibi her anlamda tanışmışlardır.[121] Zengin, eğitimli ve üst sınıftan kadınlar; Cumhuriyet Döneminin kadına yönelik değişimini üstlenen öncülerinden olmuştur.[122] Cumhuriyet'in kurulmasıyla Türkiye laik ve seküler bir din anlayışını benimsemiş, dinin ve devlet işlerinin bağımsız olması gerektiği savunulmuştur. Din alanında yapılan ıslahatlarla birlikte medeni kanuna geçilmesi kadının sosyal alanda haklarını korumuş ve modern bir ülkenin zeminleri hazırlanmıştır. Kadınların mühendislik, pilotluk gibi erkeklere atfedilen bunun yanında hemşirelik öğretmenlik ve doktorluk gibi her meslekte yer

---

[119] Ali Köse, "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (Aralık 2015), 16.

[120] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler-4* (İstanbul: İletişim Yayınları), 35.

[121] Elifnur Atalay, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kadın ve Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü*, (Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 21.

[122] Kadir Canatan, *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 47.

almaya başlaması ve kadına yönelik seçme ve seçilme hakkı gibi siyasi hakların da gündeme gelmesiyle artık kadın her alanda söz sahibi olmuş, modern dönüşümü simgelemiştir.[123]

Modern bir görünümün yanında sosyal alanda da aktif olması beklenen kadının geleneksel dini rollerle evde ve eğitimden mahrum bırakılması, Batı medeniyeti karşısında geri planda kalışımızın ana nedeni olarak görülmüştür. Dindar ve tepkisel muhafazakâr ailelerin kızlarını laik eğitim kurumlarına göndermeme tutumu 1950'li yıllardan itibaren iktidarla beraber değişime uğramışsa da ironik bir biçimde kadınlar İslamcılığın yükselişinde önemli rol oynamış, 1980 ve 1990'larda kadının kapanması, gündelik uygulamaların İslamlaştırılması ve kamusal alanda söz almasıyla kadınlar bu sürecin "somutlaşmasını" ve "bedenselleşmesini" sağlamışlardır.[124]

Anadolu nüfusunun göçler sonucu İstanbul'a doğru kaymasıyla, Anadolu kültürünün de İstanbul'a gelmesi arabesk müzik gibi birçok Doğu sembollerini İstanbul'a yansıtmış ve Doğu'lu kültür yeniden toplumda hâkim olmuştur. İslamcı ve karşı seçkinler grubu olarak adlandırılan mühendis, eğitimli ve aydın kesimin hem modernleşmeyi hem de geleneksel İslam'ı eleştirisiyle beraber kendilerine yeni bir kimlik oluşturmaları çağdaş bir İslam anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında kadınların genç, şehirli ve eğitimli grubunun siyaset, iş hayatı ve kamuda özgürce kendi kimlikleriyle yer almasıyla onlar da İslamcı seçkinlerin bir parçası haline gelmekte ve toplumda enerjik-dinamik bir görünüş arz etmektedirler.[125] Köşe yazarlığı, gazetecilik, siyasi parti aktivizmi film yönetmenliği ve roman yazarlığı gibi mesleklerde çalışan bu kadınlar İslamcılığın içinden seçkin bir kadın figürü ortaya koymaktadır.[126] Fakat Türk toplumunda dindar kadının kimlik müdafaası her zaman devam etmektedir. 1990'larda 28 Şubat süreciyle birlikte kamusal alanda çalışan kadınlar da ancak kimlik bölünmesi yaşamayı göze alarak, dinî bir sembol olan başörtüleri olmaksızın, kamusal alanda yasaklara boyun eğerek yerlerini alabilmişlerdir. İslami hareket artık siyasal bir muhalefet olmanın ötesinde yeni çehreler geliştirmiştir. [127] Türk modernleşmesinin enerjik serüvenine damgasını vuran arayışlar

[123] Abdullah Alperen, *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İslam ve Modernleşme* (Adana: Karahan Kitabevi, 2003), 233.
[124] Göle, *Melez Desenler*, 105.
[125] Göle, *Melez Desenler*, 114.
[126] Nilüfer Göle, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 41.
[127] Turan, *Çalışma Hayatının Dindar Kadının Dini Anlayış ve Uygulamalarına Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, 73.

ortaya çıkmış ve bunun pratik yansıması sayılabilecek uygulamalar içinde gündelik hayatın dönüştürülmesi fikri öncelikli olarak din ve buna bağlı değerler dünyasını yeniden düzenlemiştir.[128] Din üzerine eski nesilden daha fazla malumat öğrenen yeni nesiller, bazı şeylerin eksik veya yanlış olduğunu, bunların da kimi zaman İslam'ı temsil etmeyen geleneklerden kaynaklandığını düşünerek eskinin din zannettiği "kör muhafazakârlık" diyebileceğimiz unsurları eleştirmeye başlamaktadır.[129] Kendilerine yeni bir koridor açmak isteyen dindar kadınlar, Asr-ı Saadet dönemini örnek alarak geleneği taşıma duygusuyla Hz. Aişe veya Hz. Hatice gibi kadınları referans alarak kendilerini psikolojik ve sosyolojik olarak güçlendirmişlerdir.[130] 2000'li yıllardan sonra halkın iktidara yeniden muhafazakâr söylemle gelen bir partiyi getirmesiyle Türkiye'de İslami kesim ve dolayısıyla dindar kadın için yeniden bir dönüşüm başlamıştır. Yaşam biçiminin İslamileştirilmesi; medya, moda, bankacılık ve turizmi kapsayan yeni tüketim biçimlerinin oluşmasına yol açmış ve İslami yaşantı, gündelik hayatın her alanına nüfuz etmiştir.[131]

Kadınların iş dünyasına adapte olmalarına bakılacak olursa, 1980 ve 1990'lı yıllarda kadın girişimciliğinin Batı'da AB, OECD, BM gibi kuruluşlarca desteklenmesiyle ülkemizde projeler üretilmiş ve kadın girişimciliğine yönelik çalışmalar güçlenmiştir. Özellikle sosyal medyanın etkisiyle ve ihracata yönelik ekonomik kalkınma teşviklerinin artmasıyla kadın girişimciliği ve kadın emeğine yönelik sektör hız kazanmıştır.[132]

İlk olarak aile bütçesine katkı sağlamak amaçlı olarak küçük işletmelerle iş hayatına giren kadınlar, sonraları işletmelerini büyüterek erkeklerle zorlu bir rekabete girmişlerdir. Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren kadın çalışanlar ile ilgili yapılan çalışmaların verileri özetlenecek olursa; iş kadınlarının yarısından fazlasının ticaret sektöründe girişimci olduğu, genellikle 30-39 yaş diliminde yer aldığı, yarısına yakınının eğitim düzeyinin sadece lise eğitimi düzeyinde kaldığı ve genellikle kentli oldukları belirlemiştir. Türkiye'de girişimci kadınları belirleyen temel karakteristikler ise; kendine

[128] Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 210.
[129] Köse, "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış", 15.
[130] Göle, *Melez Desenler*, 31.
[131] Göle, *Melez Desenler*, 137.
[132] Abdullah Soysal, "Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 65/1 (2010), 94.

güvenli, cesaretli ve sabırlı olmalarıdır. Girişimci kadınlar, erkek girişimcilerle karşılaştırıldığında kârdan çok sosyal itibara önem vermekte, risk almada erkek girişimcilere oranla daha temkinli hareket etmekte ve daha az özgüvenli bulunmaktadır."[133]

Çalışma hayatına girme sürecinde birçok zorlukla karşılaşan kadının, ekonomik anlamda ailesine katkı sağlamak için emeğini ortaya koyarak "kendi işinin patronu olma" serüveni de zorluklar barındırmaktadır. Dindar kadınlar girişimcilik süreçlerinden geçtiğinde erkeklerle aynı rekabet ortamlarına sahip olmasalar da risk alarak iş dünyasında varlık göstermektedirler. Dindar kadın, iş hayatında bir yandan geleneksel değerlerini ve dini simgelerini korumakta iken diğer yandan sosyal prestij ve kariyer olanaklarını değerlendirerek sermayesini piyasaya dahil etmektedir. İş hayatında söz sahibi olması ile iş kadınları ofisini, sosyal alanlarını, boş zamanlarını, arkadaş ortamlarını ve tüketim harcamalarını da kendisi dizayn etmiştir.

4.2.3. Kültür Endüstrisi ve Dindar Kadın

Eleştirel teorinin önemli çalışma alanlarından birisini oluşturan kültür endüstrisi kavramı, içinde yaşadığımız kültürün sanayi ürünlerine evrilmesinden ortaya çıkmıştır. Horkheimer ve Adorno, kültür endüstrisi kavramını; kültürel varlıkların, kapitalist üretim biçimi içinde toptan şekilde üretildiği üzerine inşa etmişlerdir. Onlara göre; kapitalist sistem içindeki tüm metalardaki üretim aynıdır. Günümüz toplumunda her şey birbirinin benzeri görünümündedir.[134] Marx'a göre mallar market değeri kazanmakla birlikte piyasanın ve malların insan emeğinden bağımsızlaşarak malların fetişizmi adını verdiği metalaşma açığa çıkmaktadır. Böylelikle tüketim ürünlerinin artmasıyla, sadece kâr amacı güden kapitalist sistemin derinleşmesi, kültürün dahi endüstrileşmesine yol açmakta ve kültür endüstrisi kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Kültür endüstrisi, ürünlerini kitlelerin tüketimine yönelik düzenler. Bu ürünlerin üretiminde hem çağdaş ve teknik yeterlilik imkân hem de ekonomik ve yönetsel düşünceler bulunur. Kültür endüstrisi ürünleri, sistem tarafından yönlendirilen bireylerin hesaplanabilir nesneler olmasına neden olur. Bu ürünler kültürel formlarda kendisini

[133] Nalan Yetim, "Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği", *Ege Akademik Bakış Dergi*si 2/2 (Ekim 2002), 82.

[134] Şermin Tekinalp- Ruhdan Uzun, *İletişim Araştırmaları ve Kuramları* (İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım, 2009), 165.

göstermektedir.[135] Üretilen ürünler, sembolik ve kültürel bir değer taşımaktadır. Bu değerler, pazar dinamikleri içerisinde yükselir. Reklam medyası, filmler, basılı yayınlar, kaydedilmiş müzikler, moda, mimari ve yeni medya araçları kültür endüstrisi bağlamında değerlendirilebilir. Kültür endüstrisinde, kültürel ürünler belirli form ve yapılar altında üretilmeye devam eder.[136] Ulusal boyutta standart kültürler üretilmekte, yerel kültürde olan birçok motif soyutlaşarak anlamsızlaştırılmakta ve sadece tüketilecek bir meta haline getirilmektedir.[137] Tüketici davranış hayatın hemen her sorununun çözümünü hatta giderek tamamını piyasaya bağlamaktadır. Meseleler kamusal olamayacak şekilde özelleştirilmekte ve sorunlar sosyal olamayacak kadar bireyselleşmektedir. Bir anlamda "bana ne satın aldığını, hangi dükkândan aldığını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim" demektedir.[138]

Modern yaşam biçimlerinin kültürel yapısındaki süreçlerden biri olan metalaşma, benlik dâhil, her şeyin piyasanın kontrolüne girmesidir. "Metalaşma bazı biçimlerinde bu nitelemenin ima ettiğinden daha sinsi bir süreçtir ve sadece hayat tarzları değil kendini gerçekleştirme de piyasanın kriterlerine göre ambalajlanır ve dağıtılır."[139] Var olduğu bilinmeyen bir deneyim yaşamak gibi, insanın ihtiyaçları ve ihtiyaçlar etrafında şekillenmesiyle değil henüz hiç hissedilmemiş arzuların çekiciliği vaadiyle ortaya çıkmaktadır.[140] Kendini gerçekleştirmek ve özgürlüğünün peşinden gitmek isteyen tüketicide denenmemiş bir arzunun heyecan ve tecrübe isteği uyandırılmaktadır.[141] Geleneksel dönemde kimlik daha çok toplum tarafından verilen bir karakter gösterirken modern dönemle kimlik, bireylerin inşa ettikleri bir özelliğe bürünmüştür. Özellikle çok hızlı değişmelerin olduğu bir yapıda saydam bir kimliğin elde edilmesi birçok faktörün yanı sıra tüketim kültürüyle de açıklanmaktadır.[142] Üretimin, pazarlamacılığın ve

---

135 Thedor W. Adorno, "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken", çev. Bülent O. Doğan, *Cogito Dergisi* 36 (Yaz-2003), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 76.

136 Ozan Yıldırım, *Kültür Endüstrisi Olarak İnternetin Bireysel Özgürleşme ve Toplumsal Dayanışma Kavramları Çerçevesinde Değerlendirilmesi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 11.

137 İsmail Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 63.

138 Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 251.

139 Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Birey ve Toplum* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 246.

140 Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 102.

141 Bauman, *Küreselleşme,* 86.

142 Muhammed Özdil, *Türk Toplumunda Tüketim Alışkanlıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 59.

bankacılığın gelişmesi tüketim toplumuna öncülük etmektedir.[143] İçinde bulunduğumuz toplumun "*demir bir kafes*" benzetmesini artık birçok kişi "*kadife bir kafes*" gibi gördüğünü belirtmekte ve bu dünyayı "*küçük demir kafesler*" olarak ifade etmektedir. Bu ifade ise ancak bu toplumun hızını ve verimliliğini benimseyenlerce iyi zevklere ve yüksek kaliteye ilişkin standartları temsil etmektedir.[144]

Weber'e göre iş, manevi ve kültürel değerlerle ilişkili olmadığında, basit bir iktisadi mecburiyet olarak görülmediğinde kişi işini meşrulaştırmayı terk etmektedir. İş hayatı artık dinin bir gereği olmaktan çıktığında, bir meslek olarak bireyin iyiliği ve değerinin kişisel çabayla belirlendiği görülmektedir. Kişinin mesleğinin altında yatan çileci yaşam biçiminin yerini dürtüler almaktadır. Rasyonalizmin ekonomik bir somutlaşması olarak kapitalizm; siyaset, ekonomi, din ve ahlak gibi farklı sosyal alanlarda kurumsal ve kültürel farklılaşma ve uzmanlıklar üretmektedir.[145] Yani "*modern kader başlangıçta ruhsal olsa da sonunda mekaniktir*."[146] Kapitalizm geçmişte dinle kaynaşmış ve bütünleşmiş protestan ahlakının normlarına sahipken, kapitalist sistem ve kültürel normlar arasında bir çelişki oluşturmaktadır.[147] Din bir anlık arzularla manevi anlamları boşaltılarak girilen tatmin duygusuna dâhil edilmektedir. Dolayısıyla din artık tüketilecek bir meta haline gelmekte bireylerin kültürlerini pazarlayan süpermarketlerde tüketimin ekonomik niteliği haline dönüşmektedir. Hatta diğerleri gibi pazarlanarak dinsel formların pazarda tutunması sağlanmaktadır. Burada vurgulanan seküler bir yaklaşım olsa da dikkat çekilen dinselliğin dönüşümü olmaktadır. İslami ve modern değerler birlikte yeni formlara dönüşmektedir.[148] Marx'ın deyimiyle kapitalizm, "*katı olan her şeyi buharlaştırmakta ve kutsal olanı da profanlaştırmaktadır*."[149]

Modern toplumdaki dönüşümlerin kaynağı toplumdaki orta ve alt sınıfların bir zamanlar lüks gördükleri şeyleri zorunlu ihtiyaç kapsamında tanımlanmasıdır. Modern tüketim ekonomisinin en önemli özelliği burjuva ekonomisini ortaya çıkarmasıdır.

---

[143] Daniel Bell, *Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri*, çev. Ümit Tatlıcan (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2021), 106.

[144] George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021), 280.

[145] Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay (İstanbul: Vadi Yayınları, 1997), 259.

[146] Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 148.

[147] Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 333.

[148] Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, 53.

[149] Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ- Bülent Peker (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016),128.

Burjuva toplumun amaçları devlet değil, birey olmaktan geçmektedir. Aile ve topluma atfedilen bağlardan özgür olmak, haz ve fayda merkezli olmaktan ve bireyin kendi tutkuları ve amaçları için yaşamasından bahsetmektedir.[150] Şehirli, özgür insanlar topluluğunu anlatmak için kullanılan ve asıl olarak on altıncı yüzyıla özgü Fransızca bir terim olan burjuvazi zaman içinde özellikle Marksistler arasında kapitalist sınıf teriminin yerine kullanılmıştır.[151]

Türkiye'de ekonomik politikalarda liberalleşmenin gerçekleşmesi, ihracata yönelik bir piyasa ekonomisini ve 1980-1990 yılları arasında ekonomik büyümeyi beraberinde getirmektedir. 1990'larda yaşanan ekonomik dönüşümde özellikle yabancı sermaye üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve kâr payına göre hizmet veren finans kurumlarının açılması muhafazakâr kesimin ekonomiye daha fazla katılımını sağlamıştır. Devlet tarafından ithalattaki, gümrükteki vergiler düşürülmüş; Avrupa, Amerika gibi pazarlardan son model tüketim ürünleri ülkeye girmiş dolayısıyla orta sınıfın alım gücü artmıştır. Böylece Türkiye ekonomisi hem dünya kapitalist sistemine hem tüketim toplumuna uyum sağlamaya başlamıştır.[152] Toplumsal sınıfın merkezinde dindar kesimin oluşturduğu bireylerde köklü ve çelişkili bir dönüşüm meydana gelmekle birlikte; İslamî tüketim, İslamî sermaye, İslamî moda, İslamî tatil vs. gibi birçok kavram ortaya çıkmıştır. Dindarların kavramlarının değiştiği bu süreçte, bu kavramsal değişikliği modern dünyada konumlanma talebi olarak yorumlamak mümkündür.[153] Modernlik, İslami duyarlılığa sahip olan çevrelerde basit bir şekilde reddedilmemekte ve uyarlanmamakta, aksine kritik edilerek ve kendine uygun hale getirilerek farklı kültürel bağlamlarda yeniden üretilmektedir.[154]

1990'lı yıllarda siyasetinde dindar/muhafazakâr partilerin ağırlığının artması, İslami kesimin tek alternatif olmanın özgüveniyle her şeyin İslamileştirilmesini savunması neticesinde siyasi partiler dini söylemlere yer vermişlerdir. Diğer iş adamları derneklerinden farklı olarak din, muhafazakârlık ve yerel değerler vurgusuyla misyonunu söyleme dökmekte olan MÜSİAD'ın temsil ettiği sermaye grubu, her zaman bu partilerin

[150] Bell, *Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri*, 273.
[151] Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), "Burjuvazi", 84.
[152] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din*, 42.
[153] Asım Kasapoğlu, "Tüketim Toplumu ve Din: Dinin Metalaştırılması", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/8 (2021), 928.
[154] Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması*, 93.

yanında yer almalarına imkân tanımıştır.[155] Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği olarak açılımı olan fakat Müslüman Sanayici ve İşadamları Derneği olarak medya gündeminde olan MÜSİAD, İslami kimliğin piyasa ekonomisine bakışının ve katılımının somutlaştığı bir kurumdur. İş adamları, İslam medeniyetinin inşası için ekonomik olarak güçlü olmak gerektiğine olan inançları sonucunda içinde yaşadıkları piyasayı "*Batı'nın teknolojisini maddi üstünlüğünü alalım fakat kendi manevi değerlerimizi koruyalım*." şeklinde ifade etmektedirler.[156]

28 Şubat'ta dindar kesime uygulanan baskılar neticesinde dernek kısmen geri çekilmiş ve liberal söyleme yakınlaşmıştır. İslami burjuvanın da bu ortamdan etkilenmesiyle bazı firmalar ekonomik sıkıntı çekmiş ve bazıları küçülmeye giderek çareyi bulmuşlardır. İslami kimlik politikasında yaşanmakta olan duraksama İslami tüketim kalıplarında da yaşanmıştır.[157] 2000'li yıllar ise İslami kesimin siyasi seçim zaferiyle iktidarı ve İslami kesimin dönüşümünü; kültürel, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda gösterdiği yıllar olmuştur.

> "İslam'ın siyasal ve entelektüel görünürlüğüne ek olarak İslami kesimin modern tüketim kalıplarını sahiplenme ve kullanmalarının ilk örnekleri Tekbir Giyim ve Caprice Hotel örneği üzerinden anlatılmakta ve İslami kesimin ekonomik gelişmesiyle beraber üst orta sınıflarının kurumsallık kazandığı bir eşik olarak görülmektedir. Otel artan gelir düzeylerine paralel olarak orta sınıfın statüye dayalı toplumsal hiyerarşide yer almalarını sağlamakta ve zenginler için statü filtresi işlevi görmektedir."[158]

Son yıllarda birçok medya kanalı aracılığıyla tesettür modası, defileleri ve güzelliği nitelendiren sloganlarla reklam veren moda dergileri vasıtasıyla piyasaya çıkmaktadır. Paris başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde katalog çekimleri yapılan ve yabancı mankenlerin ön planda olduğu tesettür temalarını işleyen birçok dergi dindar kadının yaşam stilini oluşturmak için piyasaya sunulmaktadır.[159] Tesettür modası ifadesi 90'lı yıllarda ülkemizin gündemine girmiştir.[160] Oysa geçmişte genel bir kanı olarak

---

[155] Cihad Özsöz, "Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat-Kayseri MÜSİAD Örneği", *Sosyolojik Düşün* 2/1 (2017), 7.
[156] Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması*, 223.
[157] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din*, 70.
[158] Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması*, 219.
[159] Mücahid Pişkin, "Tüketim Toplumu'nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı", *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2016), 142.
[160] Fatma Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2006), 119.

tesettür "şov dünyasına ait değil" yaklaşımı hâkimdi.[161] Moda ve tesettürün yan yana algılanması 1990'lı yıllarda olağan dışı görülürken artık normalleşmekte ve metalaşmanın en önemli göstergesi haline gelerek defilelerde sergilenmektedir. Tesettür, defileler ile sistemden soyutlaştırılmakta, bir ürün haline gelmektedir. Dindar kadınlar artık bu eşyaları tüketmenin lüks ve israf olduğunu düşünmemekte, bulundukları konumlar itibariyle gerekli görmekte ve alım gücünün imkân vermesinden bahsetmektedir.[162]

Süreçte, kitle iletişim araçları, büyük marketler, alış veriş merkezleri gibi mekânlar, broşür ve reklamlarda sürekli olarak üretilen imajlar, her yaştan kadın ve erkeklere sunularak tüketicilerin talep etmesiyle tüketimin kurumsallaşmasını devam ettirmektedir. Böylece, tüketim üzerinden paylaşılan ortak kültürel çevre bireyler tarafından sürekli olarak üretilmektedir. İslami medya kendi radyosunu kendi televizyon kanallarını da üretmektedir. Bu kanallar vasıtasıyla dini müziklerini popüler hale getirmekte ve bu müziklerin arka fonda olduğu İslami bankaların reklamları yapılmaktadır.[163]

İş hayatında ve çalışma hayatında aktif olan dindar kadınlar, sektörün hitap ettiği öncelikli grubu oluşturmaktadır. Başörtüsünün markasını göstermek, lüks marka çantalar takmak belirli özel tesettür giyim markalarını tercih etmek, tesettür giyimde butikleşmek, biricik hissetmeye ve bireyselliğe vurgu yaparak tasarlanmış olanın cazibesini gözler önüne sermektedir.

5. DİNDARLIĞI ETKİLEYEN TOPLUMSAL FAKTÖRLER

Toplumsallaşma çeşitli ortamlarda ve gruplarda bulunan başka insanların etkileşimi sonucunda gerçekleşmektedir. Toplumsallaşma sürecinde bireyin kişilik ve toplumsal kimliği hakkında duyguları ve anlayışları önemli bir yer tutmaktadır. Her insan bir grup içine doğmakta, toplumsal niteliklerini guruplarda kazanmaktadır. Bir toplumun yaşam biçimi ve değerleri toplumsal gruplar yoluyla bireye aktarılmakta böylece birey toplumsal olma özelliğini kazanmaktadır.[164] Din, toplumsallığa referansla bireylerin toplumsal yaşamında aktif olarak görülmektedir. Bireyin içinde bulunduğu sosyo-kültürel

[161] Nazife Şişman, *Kamusal Alanda Başörtülüler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 110.
[162] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din*, 90.
[163] Mahmut H. Akın, *Toplumsallaşma Sözlüğü* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), "Tüketim Toplumsallaşması", 151.
[164] Tan, *Toplumbilime Giriş*, 35.

ortamda dini yaşantısı şekillenmektedir.[165] Toplumdaki yerleşim alanları, sosyo-ekonomik statüler, toplumun farklı kesimleri, bunların dinî tutum ve davranışları, diğer toplumsal kurumlarla (ekonomi, siyaset, ahlak) olan etkileşimleri ve davranış biçimleri, bunların yaş, cinsiyet gibi demografik değişkenlerle olan ilişkilerinin incelenmesi kişinin dindarlığı ile ilişkisi bakımından önemli görülmektedir.[166]

Konuyla ilgili yapılan istatistiksel çalışmalarda bağımsız değişken olarak dindarlığın oluşum ve gelişmesinde yaş, cinsiyet, coğrafi bölge, eğitim düzeyi, meslek, medeni durum, sosyo-ekonomik düzey gibi faktörler etkilidir. Demografik değişkenler olarak adlandırılan bu faktörlerin ortaya çıkmasında dine yüklenen anlamlar ve bu anlamlara göre oluşan dindarlık biçimleri belirleyicidir.[167]

5.1. Demografik Özellikler

5.1.1. Ailenin Rolü ve Dindarlığı

Aile toplum içinde stratejik bir öneme sahip olmakla birlikte toplumun temel taşı ve bireyin hayatına etki eden birincil grubu özelliği taşımaktadır. Aile yalnız biyolojik bir birlik olmayıp her şeyden önce sosyal bir kurumdur. Aile sosyal bir müessese olduğundan, fert ile toplum arasındaki iletişim bağlarını kuran bir organizasyondur.[168] Aynı zamanda aile milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme ve nüfusu yenileme gibi fonksiyonlara sahip olan ve zamanla değişmeye uğramış olmasına rağmen vazgeçilemeyen bir sosyal müessesedir.[169] Sevgi, saygı, itaat, fedakârlık, paylaşma, yardımlaşma gibi değerlerle birlikte din, ailede kazanılmaktadır. Kimliğin şekillenmesinde, kuşaklararası aktarımda ve bireyin inançlarının etkilenmesinde temel

[165] Yakup Coştu, "Toplumsallaşma ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz- İhsan Çapçıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 375.
[166] Özlem Altınsu Sönmez, "Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2016), 563.
[167] Nuriman Karayiğit, "Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 126.
[168] Emine Öztürk, "Türkiye'de Aile, Şiddet ve Kadın Sığınmaevleri", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 7/2 (2014), 41.
[169] Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji* (İstanbul: Der Yayınları, 2011), 109.

faktör ailedir.[170] Çünkü bireyi yetiştiren aile ve toplum kendi değerlerini çocuğa aktarmaktadır, bu kültürün içinde din de önemli bir yerdedir.[171]

Bilinmektedir ki, bir çocuğun doğumundan itibaren birçok toplumda dinî ayinlerin eşlik ettiği bir toplumsallaşma meydana gelmektedir. Dinî ritüeller sayesinde çocuk toplumla bütünleşme imkânı bulmakta ve topluma yeni bir birey kazandırılmaktadır.[172] Yakın zamanda yapılmakta olan araştırmalar dinin, çocuklar ve anne-babalar üzerindeki tesirlerine dikkat çekmektedir. Dindar çocuk yetiştirme kılavuzları, iyi belirlenmiş anne- baba rolleri üzerinde odaklanmaktadır.[173] Dindar ailelerin çocuklarını inançları ve gelenekleri kapsamında eğitime yöneltmekte olduğu ve sosyal hayatta dini ortamlarda çocukların yaşamını zenginleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Larson ve Goltz (1989), yaptıkları çalışmada dinî bir cemaat hayatına aktif katılımın daha güçlü aile bağlılığı ve artan aile memnuniyeti ile ilişkili olduğunu göstermektedir.[174] Ailenin dindarlığı yalnızca bireyin dindarlığını etkilememektedir, bunun yanında çocuğun sosyalleşmesinde de etkilidir. "ABD'de yapılan bir araştırmada, dindar aile çocuklarının sosyal kabul ölçümünde daha yüksek puan almaya eğilimli oldukları; makbul olmayan davranışlar konusunda sosyal bakımdan daha kabul edilebilir bir tavır ortaya koydukları ifade edilmektedir."[175]

Türkiye'de yapılan Dini Hayat Araştırmasında ailesiyle ilgili olarak yüksek dindarlık seviyeleri beyan eden katılımcıların, bireysel olarak daha yüksek dindarlık seviyelerinde olduklarına dair sonuçlara ulaşılmaktadır. Aile dindarlığı arttıkça, katılımcıların kendilerini daha dindar hissetme ihtimalleri, daha sık namaz kılma ihtimalleri ve İslami miras paylaşımına olumlu bakma ihtimalleri de artmaktadır.[176] Bununla birlikte aile ve sosyal bağlılıkların eksikliği sonucunda ortaya çıkan durumlar da vardır. Durkheim, Batı milletlerinde gözlediği yüksek intihar oranlarının, geleneksel

---

[170] Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", 3.

[171] Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları", *Dini Araştırmalar* 5/13 (Mayıs- Ağustos 2002), 36.

[172] Celaleddin Çelik, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 2/8 (Ekim 2017), 27.

[173] Solmaz- Çapçıoğlu, *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, 242.

[174] P.Petruta Rusu- N. Maria Turliuc, "Psikolojik Araştırmalarda Dindarlığa Yaklaşım Tarzları", çev. Fatma Kırman, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Ocak- Haziran 2017), 491.

[175] Hallahmi Beit-B. - Michael Argyle, "Yaş ve Din", çev. Abdurrahman Kurt, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 320.

[176] Zübeyir Nişancı- Ümmügülsüm Aysan, "Türkiye'de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 39/2 (2019), 320.

ahlaki değerlerden ve aile, kilise gibi yakın sosyal bağlılıkların bağlarından uzaklaşmasından kaynaklanmakta olduğu sonucuna varmakta ve ailenin de içinde bulunduğu birincil sosyal çevrenin önemini vurgulamaktadır.[177]

Din, inanırlarına aile yapısının korunmasını tavsiye etmekte ve aileyi kutsal saymaktadır. Bu dindar ailenin devamını sağlayacak önemli bir referans noktasıdır. Örneğin, nikâh gibi törenler ailenin varlığının sürdürülmesini sağlamakta, hemen hemen her dinde aile kurmak kutsal sayılarak dua ve nikâh olmak üzere hem manevi yönüyle hem de normatif hukuki tarafıyla din kurumlarınca gerçekleştirilmektedir. [178]

Din anne- baba- eş-çocuk-kardeş olarak aile içindeki rolleri belirleyici nitelikte güzel davranışlarda teşvik etmekte ve aile içi ilişkilerde korunması gereken değerleri belirlemektedir.[179] Kişilerin dindarlıkları yalnız aile içindeki tutumları ve çocuklarını dini anlamda eğitmeleriyle değerlendirilmemektedir. Aile ve din çalışmalarında geleneğin etkisiyle boşanma, evlilik öncesi cinsel hayat hatta çocuk sayısı gibi birçok konuda önemli olmaktadır.

5.1.2. Yaş

Yaş ve dindarlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır.[180] Dindarlık oranı yaştan yaşa değişmekte ve her yaşın kendine özgü bir dindarlık standardı bulunmaktadır.[181] Doğumdan itibaren başlayan dini gelişim ailenin etkisiyle değişmektedir. Bebeklik ve çocuklukta anne babanın varlığıyla sağlanmakta olan güven, Allah'a dair bilgi ve inanç arttıkça Allah'a da yöneltilen bir duygu haline gelmekte ve süreklilik kazanmaktadır. Çocukluğun ilerleyen döneminde dini tutum ve davranışların benimsenmesinde anne babanın yanında okul ve arkadaş çevresi de etkili olmaya başlar. Genişleyen çevresi ve daha soyut düşünmenin başladığı zihinsel gelişimi sayesinde çocuk, anne babasının her şeye gücünün yetmediğini anlamaya başlamakta ve dini inanca sarılmaktadır.[182]

---

[177] Emile Durkheim, İntihar, çev. Z.Zühre İlkgelen (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013), 161.

[178] Mustafa Aydın, "Aile ve Din/İslam", *Sistematik Aile Sosyolojisi,* ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 318.

[179] Hüseyin Yılmaz, "Gelenek ve Modernlik Bağlamında Bir Güvenlik Alanı Olarak Dindarlık", *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Hayati Hökelekli (Bursa: Kurav Yayınları, 2006), 135.

[180] Nişancı-Aysan, "Türkiye'de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri", 321.

[181] Arslantürk, "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri", 254.

[182] Sümeyra Bilecik, "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 12.

Belirli bir yaşa geldikten ve kişilik kazandıktan sonra, bireylerin aile içinde öğrendiklerinden farklı eğilimler içine girmesi de mümkündür.[183] Gençlik yılları, kendine özgü özellikleriyle diğer gelişim dönemlerinden farklılaşmaktadır. Bu dönem biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan; gelişme, olgunlaşma, yoğun arayışlar ve yeni deneyimlerin tecrübe edildiği bir dönem özelliği göstermektedir.[184] "Amerika Birleşik Devletlerinde yaş ve dindarlık arasındaki ilişkiyi araştıran bazı çalışma sonuçları, 18-30 yaşları arasında dinsel etkinlikte kesin bir düşüş olduğunu, 30 yaşından sonra sürekli bir artışın takip ettiğini ortaya koymaktadır."[185]

Yetişkinlikte, dinî inanç ve davranışlar daha belirgin bir anlam ve açıklık kazanmaktadır. İnsan, kendisi ile daha çok yüzleşmeye, olgunlaşma ve bütünlük arzusuyla hareket etmeye başlamaktadır. Bu dönemde mistik yaşantılar güçlenmektedir. Bireyler sıradan ve şekilsel bir dindarlıktan daha içsel, daha derin bir dindarlığa geçiş yapabilmektedirler. Sonuç olarak bu dönemde inançlar daha belirgin bir anlam ve açıklık kazanmaktadır.[186] Taplamacıoğlu'na göre farklı yaş grupları üzerinde yaptığı çalışmada yaş ilerledikçe dinî hayatın şiddet ve yoğunluğu artmaktadır.[187]

İnsanın hayat çizgisi boyunca hangi yaşta olursa olsun ölümü kendine yakın hissetmesi; kendine acı ve ıstırap veren hayat olayları ile karşı karşıya olması, o kimseyi dine ve dinin sağladığı anlam arayışına yakınlaştırabilmektedir.[188] Doğumdan ölüme kadar dini tecrübe eden birey ve dindarlığını gerçekleştirdiği toplumsal süreçte kişi, dini inancın tüm evrelerini yaşayabilmekte, dindarlığını olgunluk seviyesine getirebilmektedir.

---

[183] Adnan Selman, "Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller", *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2018), 15.

[184] Hasan Meydan-Sare Aydın, "Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 302.

[185] Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", 10.

[186] İlhan Topuz, "Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (2013), 143.

[187] Mehmet Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddeti ve Kesafeti Üzerine Bir Anket", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 150.

[188] M. Akif Kılavuz, "Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 105.

5.1.3. Medeni Durum

Evlilik, bekâr olmak veya dul olma gibi kavramlarla ifade edilen medeni durumun, dinle bağlantılı olarak dindar kişilerin hayatlarında nasıl bir etki yarattığı merak konusudur. Batı'da evlilik çalışmalarının geçmişi uzun yıllara dayanmakla beraber Türkiye'de bu konunun 1990'lı yıllarda çalışılmaya başlandığı görülmektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmaların büyük bir bölümünde, evlilik ve dindarlık arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu ve dindarların çatışma ve boşanma eğilimlerinin daha düşük olduğu belirlenmektedir. Dindarlıktaki artış, boşanma hakkında düşünme ihtimalini nispeten azaltmaktadır, fakat burada boşanmaya sebep olan çatışma çıkaran problemlerin azaldığı görülmemektedir.[189]

Günay (1979), Köktaş (1993)[190], Karaca (2001) ve Kayıklık (2003) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda evli yetişkinlerin, bekâr yetişkinlerden daha dindar olduğu tespit edilmiştir.[191] Bursa'da yapılan bir çalışmada evli katılımcıların iç güdümlü dindarlık modeline sahip olma eğilimlerinin, bekârlar ve dullardan daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında dulların da evliler ile bekârlar arasında yer almakta olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.[192] Dolayısıyla evliliğin dindar kişilerde sürdürülmesinin dini gerekçeleri bulunmaktadır. Tam tersi evliliğin bitirilmesi de dindar kişiler için kaçınılan bir durumdur.

5.1.4. Kırsal ve Kentsel Yaşam

Tarihi süreçte göçebe, yarı göçebe ve yerleşik tarım hayatına dayalı olarak yaşayan insanoğlu, sonraları bol, standart kaliteli ve makine işleriyle tanışarak sanayi toplumuna geçmiştir. Sanayi toplumu kentleşmeyi sosyal refahı ve ekonomik gelişmişliği işaret etmiştir.[193] Kentleşme okuryazarlıkta artışa bu ise daha yüksek oranda iletişime katılmaya ve ekonomik katılımda artışa sebep olmaktadır.[194]

Çalışma hayatının dindarlık üzerindeki negatif etkisi, şehirlileşme üzerinden Durkheim'in sosyal dayanışma kuramlarıyla açıklanmaktadır. Durkheim tarım

---

189 Ahmet Rifat Geçioğlu- Hasan Kayıklık, "Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 214.

190 Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, 109.

191 Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", 13.

192 Mustafa Koç, *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 131.

193 Erkal, *Sosyoloji*, 44.

194 Canatan, *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, 91.

ekonomisine dayalı modernite öncesi toplumlarda mekanik işbölümünde toplumsal fonksiyonu dolayısıyla dinin güçlü olduğunu, şehirleşme sonucu güçlenen organik dayanışmanın da dinin bu fonksiyonunu zayıflattığını vurgulamaktadır. Öyle ki profesyonel iş ahlakının ve onun getirdiği ahlaki sorumlulukların, dinin yerini alabileceğini ifade etmektedir. Bu durumda, çalışanların daha az dindar olmasının şehirlileşmenin etkisini dolaylı olarak açıklamaktadır.[195]

Kırsal ve kentsel yaşamın bireylerin üzerindeki etkisi İbn Haldun'dan beri incelenmekte olan bir durumdur. Özellikle bedevilik ve hâdârilik kavramı etrafında düşünecek olursak, bedevîler temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yerleşmektedirler. Bu yerleşimler köyleri, kasabaları ve nihayetinde şehirleri oluşturmaktadır. Hadârîlik ziraatin dışında meslek sahibi olmayı gerektirmektedir. Aynı zamanda sanatta ilerlemeyi ve ardından lüks ve israfı zorunlu kılmaktadır. Şehir; genel olarak bolluk, rahatlık, zenginlik, konfor, lüks olarak nitelendirilmekte ve bu bolluk dini anlayışa da bir rahatlamaya sebep olmaktadır.[196]

Kent dindarlığı ve köylü dindarlığı din sosyolojisinde en çok tipoloji haline getirilen konulardan biridir. Köylü dindarlığı; tek tipçi, yaşaya geldiği dindarlığı sorgulamaksızın sürdüren, taklitçi, mahalle baskısı ile dinî ritüelleri yapmaya ve ahlaklı kalmaya çalışmaktır. Buna karşılık kent dindarlığı ise seçkinci, özgür seçime dayalı, bireysel ve sorgulayıcı bir dindarlık olarak nitelendirilmektedir.[197] Kentlileşmenin getirdiği menfaatçi ve maddi kaygılar dinin tavsiye ettiği manevî değerleri yok edebilmektedir. Bireyselleşmenin azami seviyeye yükselmekte olduğu ve sosyal kontrol mekanizmalarının asgari seviyede olduğu şehir hayatında dindarlığın gerilediği görülmektedir.[198]

5.1.5. Eğitim Durumu

Eğitim düzeyinin dindarın bilgiye ulaşması anlamında olumlu bir etki yaptığı gözlenirken çevresel ilişkilerde ve geleneksel gruplarla etkileşimde bireyselleşmeyi

---

[195] Nişancı-Aysan, "Türkiye'de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri", 322.

[196] Adem Efe- Selim Sözer, "İbn Haldûn'un Hadârîlik ve Bedevilik Ayrımı ve Bu Ayrımın İma Ettiği 'Hadârî Din Dili' İhtiyacı", *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu,* ed. Mesut Okumuş- Ömer Dinç (Ankara, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 196.

[197] Efe-Sözer, "İbn Haldûn'un Hadârîlik ve Bedevilik Ayrımı ve Bu Ayrımın İma Ettiği 'Hadârî Din Dili' İhtiyacı", 197.

[198] Vejdi Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din* (Samsun: Etüt Yayınları, 1997), 77.

ortaya çıkardığı bilimmektedir. Eğitim durumunun yükselmesiyle halk inançlarında ve dini pratiklerde azalma ortaya çıkmaktadır. Eğitim düzeyinin artması şüpheyi ve dini inançta kararsızlığı da beraberinde getirmektedir.[199]

Akdoğan (2002), Mehmedoğlu (2004), Karaşahin (2007)[200] ve Yapıcı (2007)[201] tarafından yapılan araştırmalara bakılırsa eğitim düzeyi arttıkça dindarlık zayıflamaktadır. Batı'da yapılan çalışmalarda farklı faktörlere bağlı olarak eğitim düzeyi ve dindarlık arasında bazen olumlu bazen de olumsuz ilişkilerin ortaya çıktığı görülmektedir.[202] Fakat Türkiye'de din değiştirme hususunda Hökelekli ve Çayır tarafından yapılan çalışmada eğitim düzeyinin artmasıyla din değiştirme arasında ters yönlü bir sonuca ulaşılmıştır. "Öğrenim seviyesinin düşüklüğü, misyonerlerin sıkça başvurdukları duygusal mesajlardan etkilenmeyi kolaylaştıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir."[203] Taplamacıoğlu'nun yapmış olduğu araştırmada katılımcılar arasında üniversite mezunu bulunmadığı göz önüne alınacak olursa namaz kılan, oruç tutan ve elinden geldiği kadar dini pratikleri yapan kişilerin büyük çoğunluğunu okuma yazma bilmeyenler oluşturmaktadır.[204] Köktaş'ın yaptığı çalışmada eğitim düzeyi ile eğitimin dini inançlara etkisi arasındaki ilişkiye bakıldığında kültür ve tahsilin dini inançları olumsuz etkileyeceği düşüncesi en az ilkokul mezunları arasında en fazla üniversite öğrencileri arasında yaygındır.[205]

Uysal'ın (1995) yapmış olduğu çalışmadan anlaşıldığı kadarıyla ilkokul mezunu olanlar dini ibadetlere katılma, ibadetleri fert ve toplum üzerindeki etkisi ya da fonksiyonunu kabullenme açısından dine karşı daha olumlu tutumlara sahipken tahsil durumu farklı olan grupların arasında manidar bir fark olmadığı görülmektedir.[206] Dolayısıyla eğitim düzeyi ve dindarlık arasında tek bir söyleme yönelmek doğru olmamaktadır. Kişilerin aldığı eğitimin sonucunda bakış açısı, aile ve sosyal çevrede dini öğrenimleri doğrultusunda dindarlığı çok farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.

---

199 Celaleddin Çelik, "Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi", *Bilimname* 1/1 (2003), 161.
200 Hakkı Karaşahin, *Dinî Hayat Gördes Örneği* (Ankara: Birleşik Yayınları, 2007).
201 Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 303.
202 Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", 21.
203 Hökelekli- Celal Çayır, "Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006), 32.
204 Taplamacıoğlu, "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddeti ve Kesafeti Üzerine Bir Anket", 147.
205 Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, 165.
206 Veysel Uysal, "İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma", *Journal Of Islamıc Resarch* 8/3-4 (1995), 269.

5.1.6. Sosyo- Ekonomik Statü

Sosyo-ekonomik düzey; gelir seviyesi, eğitim durumu, meslek, sosyal sınıf gibi bir takım özelliklere dayanmaktadır. Bu özelliklerden gelir düzeyi bireyin toplumdaki konumu için belirleyicidir. Sosyal olayların karşılıklı etkileşimde olması gerekçesiyle sosyal hayatın en önemli iki unsuru olan din ve mesleki hayatın birbirlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. İnsanlar meslekî hayatlarını dinî kriterlerin etkisi ile yaşayabileceği gibi, meslekî hayatlarının din ve dindarlık durumlarına etki edeceği de mutlaktır.[207]

Sosyo-ekonomik statü, Max Weber'in din sosyolojisinde önemli yer tutan bir konudur. Weber'in en temel ayrımı imtiyazlı ve imtiyazsız olarak ifade edilmektedir. Kişinin ticari sınıfı ne kadar imtiyazlı hale gelirse o kadar az bir uhrevi din geliştirme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Çünkü imtiyazlılar bir kurtuluşa ihtiyacı olduğunu düşünmemektedirler. Bir yandan da küçük tüccarlar ve zanaatkârlar bir karşılık ahlakını taşıyan rasyonel bir dünya görüşünü kabul etmektedirler. Köylüler ise büyünün etkisinde kalmakta ve birisinin onları kurtarıncaya dek kendilerinde bu rasyonalite bulunmamaktadır.[208] Weber'de, Kalvinizm'den gelişen Püriten yaşama anlayışının tipik taşıyıcıları, ticari genişleme ve sömürgeci süreçlerde ortaya çıkan imtiyazlılar ve tekelciler yani ekonomik anlamda üstün insanlar değillerdir. Onların düşmanı olan ve yükselen burjuva, orta sınıfın geniş katmanlarından oluşmaktadır.[209]

Genel olarak, rasyonel ekonomik amaç peşinde koşan orta tabaka ve daha aşağısında yer alan şehirliler dinin gerçek taşıyıcılarıdır. Hristiyanlık, Antik dönemden beri zanaatkârlar dini olma özelliği taşımaktadır, kurtarıcısı dahi kasabalı bir zanaatkârdır.[210] Şehirli alt tabakalar ise, kendilerine özgü dini fikirler geliştirme eğiliminde olmakla birlikte aşağı orta sınıf liderlerinin misyonerce çabalarından oldukça etkilenmektedirler.[211] Sofuluk olarak ifade edilmekte olan yaşama biçimi, yaşamdan ve onun sunduğu hoş şeylerden sınırsız haz almaya karşıdır. Tanrı tarafından emredilen şey,

---

[207] Öz, "Din, Dindarlık İlişkisi Çerçevesinde Öğretmenlerin Dini Anlayış ve Yaşayışları", 65.
[208] Weber, *Din Sosyolojisi*, 181.
[209] Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 279.
[210] Weber, *Din Sosyolojisi*, 207.
[211] Abdurrahman Kurt, "Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Ocak 2010), 5.

akılcı bir meslek uğraşısıdır. Püriten meslekte, meslek sofuluğunun bu metodik niteliği ısrarla vurgulanmaktadır.[212]

Batı'daki bu minvalde yapılan çalışmalar, dini faaliyetlerin daha çok alt gelire sahip bireyler tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Çalışmalara göre üst gelir grubunda olanlar daha çok toplumda gözükmeye yönelik dinî faaliyetler içerisinde yer alırken, alt gelir grubundakiler genellikle dinin duygusal ve manevi boyutu ile ilgilidir.[213] Dindarlığın boyutları bakımından ele alınacak olursa, Türkiye yapısında yapılan bir çalışmada sosyo-ekonomik faktörde üst sosyal kategorilere doğru gidildikçe, dindarlığın bütün boyutlarında yoğunluk azalması ortaya çıkmaktadır. Bunun istisnası özellikle zekât ve hac gibi ekonomik güç gerektiren dinî pratiklerdir.[214]

[212] Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*,147.
[213] Karayiğit, "Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri", 127.
[214] Çelik, "Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi", 161.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞ KADINLARI VE DİNDARLIK ANLAYIŞLARI

1. KATILIMCI PROFİLİ VE ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın katılımcı profili, Türkiye'de özel sektörde işveren konumunda çalışan ve sermaye sahibi dindar/muhafazakâr iş kadınlarıdır. Araştırmamızda zaman zaman "İslami kesim", "İslami çizgi" gibi ifadeler kullanılmış olup bu ifadeyle düşüncelerini ve yaşamlarını kurgularken bir sınıf ayrımı yapmaksızın İslam'a referans veren farklı toplumsal yapıdaki kişilerden bahsedilmiştir. Araştırma grubu, iş hayatında muhafazakâr çizgiyi ve bu çizgideki iş kadınlarını temsil eden MÜSİAD'ın kadın üyelerinden oluşmuş ve kentsel yaşamın dinamiklerini yansıtması açısından Bursa, İnegöl ve Gebze gibi sanayi kentlerinin kadın teşkilatlarının 17 üyesiyle görüşmeler yapılmıştır. Heterojen sonuçlar elde edilmesi amacıyla 30 yaş altı üyeleri bulunan Genç MÜSİAD mensubu 7 iş kadını da çalışmaya dâhil edilmiştir. Dindarlık tanımlarının çeşitlilik göstermesi sebebiyle araştırmaya katılanların öznel olarak kendilerini dindar veya dini bağlılıkları anlamında muhafazakâr olarak tanımlamaları yeterli görülmüştür. Kişinin kendi dindarlığını değerlendirmesi denilebilen öznel dindarlık algısı, genel olarak insanların kendilerini dindar olarak tanımlayıp tanımlamadıkları ya da ne kadar dindar tanımladıklarıyla ilgili bir kavramdır.[215] Araştırmaya katılan iş kadınları arasında başı açık veya başı kapalı gibi bir ayrıma gidilmemiş, MÜSİAD üyesi olmasına dikkat edilmiştir. Katılımcıların çeşitli yaşlardan ve sektörlerden olmasına özen gösterilmiş ve araştırmada 10 faklı iş sektöründen 22-53 yaşları arasındaki katılımcılar yer almıştır.

2. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. Araştırmaya Katılanların Nitelikleri

Bu araştırmada muhafazakâr iş örgütü mensubu ve kendisini "dindar" veya "muhafazakâr" olarak tanımlayan iş kadınları ile yarı-yapılandırılmış sorular çerçevesinde derinlemesine mülakatlar uygulanmıştır. Araştırma grubunun genel olarak

[215] Turgay Şirin, "Ergenlerin Problem Çözme Becerileri ile Öznel Dindarlık Algıları Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 182.

iş kadını profilini temsil etmesi açısından çeşitli sektörlerden ve özel sektörde iş yeri olan kişilerle görüşülmeye dikkat edilmiştir. İş hayatı, kentleşmenin ve eğitim imkânlarının gelişmiş olduğu modernizasyona dâhil olan bölgelerde çalışan kadınlar ile yapılan görüşmeler için ülkemizin sanayi bölgeleri tercih edilmeye özen gösterilmiştir. Gıda, temizlik, konaklama, eğitim, hukuk, maliye, tekstil, inşaat-gayrimenkul, mühendislik ve moda gibi sektörlerde işveren konumunda çalışan kadınlar ile görüşülmüştür. Mülakatlar, Kasım 2021-Haziran 2022 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

2.2. Yaş

Katılımcıların yaşları konusunda özellikle aynı yaştaki kişiler tercih edilmemeye çalışılmıştır. Genellikle 40'lı yaşlar ve altındaki katılımcılarla görüşülmüştür. Katılımcılar arasında yaşı en küçük olan kişi 22 yaşındadır. İstisna olarak 50'li yaşlarda bir kişi ile görüşülmüştür. Bazı büyük ölçeli şirket sahibi iş kadınlarının, yaşları 50'den yüksek kişilerin, çalışmaya yönelik çekimser ve kimliğini koruyucu yaklaşımları sebebiyle daha genç iş kadınları ile görüşmeler yapılmıştır. Zira genç veya orta yaşlı kadınlarda çalışmaya daha ılımlı yaklaşım, yapıcı eleştiriler ve konuya merak görülmüştür.

2.3. Aile ve Medeni Durum

Katılımcıların medeni durumuna bakıldığında 17 kişiden 7'si bekâr ve 10 kişi de evli olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bu kısmında sayısal olarak bekâr, dul ve boşanmış ayrımı yapılmamıştır.

2.4. Öğrenim Durumu

Katılımcıların öğrenim durumlarına bakılacak olursa 1 kişi yüksek lisans mezunu, 9 kişi lisans mezunu, 6 ön lisans mezunu ve 1 kişi lise mezunu olarak tespit edilmiştir. Lisans ve Ön Lisans mezunu kişilerin ağırlıkta olduğu katılımcıların hepsi; eğitimin şart olduğunu, iş hayatında bulunan kadının sözünü ve konumunu eğitimiyle güçlendireceğini vurgulamışlardır. Bunun yanında bazı katılımcılar ikinci üniversite kapsamında açık öğretim fakültelerinden faydalanmakta ve hali hazırda sertifika eğitimleri ile de eğitime devam etmektedirler. İki kişi 28 Şubat süreciyle eğitime ara vermiş olsa da daha sonra ön lisans ve lisans olarak eğitimlerini tamamlamışlardır.

3. DİNDARLIK ÜZERİNE GENEL SOSYOLOJİK KAVRAMLAR

Muhafazakâr iş örgütlerine mensup iş kadınlarının dindarlık davranışlarının sebeplerini ve altında yatan amaçları tam olarak anlayabilmek için katılımcıların muhafazakârlık/dindarlık kavramlarını nasıl anladıkları ve yorumladıkları önemlidir. Muhafazakârlık kavramına yükledikleri anlamlara ve dindarlığa yönelik sorularla iş kadınlarının kavramlara bakışları anlaşılmaya çalışılmıştır. Üyesi bulundukları muhafazakâr iş örgütü ve sosyo-ekonomik statüleri nedeniyle İslami burjuva kavramına bakışları da dindarlıklarını anlamlandırma açısından önemlidir. Yoğun iş temposunun kişilerin dindarlıklarını etkilediğini düşündükleri durumlar da elimizdeki dindarlık çalışmasının önemli kısımlarından birisi olmuştur. İş hayatının yolunda gitmesi sonucunda elde edilen dünyevi zenginlik ve ahiret hayatı ilişkisinin de iş kadınlarının kazançlarını ahiretle ilişkili olarak nasıl ifade ettikleri hususu bu kısımda incelenmiştir. Kendilerini dindar olarak tanımlamalarının yanı sıra elemanlarının işe girerken dindar olmasına yönelik bir kriter geliştirip geliştirmedikleri de dindarlık ile ilgili genel sosyolojik yorumların yapılabilmesi için üzerinde durulan bir konu olmuştur.

3.1. Dindarlık ve Muhafazakârlık

Burada ilk olarak katılımcıların dindarlık ve muhafazakârlık kavramlarına yükledikleri anlamı ortaya çıkarmaya yönelik sorular sorulmuştur. Bunlar: “Dindarlık ve muhafazakârlık kavramları hakkında ne düşünürsünüz?/neler söylemek istersiniz?” şeklindedir. Dindarlığın kişiden kişiye, kültürden kültüre ve mensup olunan dine göre anlamlarının farklılaşması neticesinde, görüşmelere başlamadan önce kendilerini öznel anlamda dindar olarak tanımlayan iş kadınlarının dindarlıkları ile bu başlığın ele alınması gerekli görülmüştür. Burada ayrım dindarlık kavramından daha çok muhafazakârlık kavramında yaşanmıştır. Dindarlığın tanımları iş kadınları arasında neredeyse aynılık arz etmektedir. Dindarlık kavramı, “dini benimsemek”, “müslümanlığın gereklerini yerine getirmek”, “herkesin kendi açlığına göre giderdiği dini vecibeleri” gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. Katılımcılar tarafından dindarlık kavramına yönelik kişilere göre değişen ve öznel bir yaşam tarzı vurgusu yapılmaktadır.

Kendilerini dindar olarak tanımlayan iş kadınlarının bazıları muhafazakârlık konusuna daha mesafeli davranmıştır. Muhafazakârlığı, “tutuculuk”, “zorlama” şeklinde ifade eden katılımcılardan bazıları “sadece duyduğunu uygulayan insanların yaşadığı dini

hayat" olarak tanımlamışlardır. Ön Lisans mezunu olan Seda Hanım (40) muhafazakârlık kavramını "zorlama" ile bağdaştırırken dindarlık kavramının ise ahlaki ve dini pratikler boyutuna değinmiştir. İbadetlerin ahlaki bir temelde yapılmasına, ahlaki boyutun ibadetlerden önce gerektiğine vurgu yapmıştır:

> "Müslüman bir ülkedeyiz fakat Müslümanlığın çok iyi yaşandığını düşünmüyorum. Dinimizle ilgili zorlama ve yanlış bilgilerin muhafazakârlık altında çok fazla olduğunu düşünüyorum. Dindarlık konusunda ise iyi niyet ve hayat tarzının önemli olduğunu düşünüyorum bunlar çok ibadet edip çok namaz kılmakla da olur fakat onun haricinde ahlak edep dindarlıkta daha çok önemlidir. Hacca gitmiş bir kişi için hacı ama şunları şunları yapıyor denmemeli."

Aliye Hanım (45) ise bu kavramların kişiler için özel bir konu olduğunu ifade ederken, her iki kavram için "aşırıya kaçmamak gerektiğini", temel ilkelere uyulmasını daha doğru bulduğunu söylerken, dindarlık ile ilgili bazı eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Aslında bu biraz özel bir konu. Ben muhafazakâr olmayı çok abartmamak gerektiğini düşünüyorum. Kur'an'da ne geçiyorsa ona inanılması gerektiğini düşünüyorum. Dindarlıkta da kendinden geçilecek derecede yaşanmasına insanların başka insanlara taparcasına yaşamasına karşıyım. Benim için helallik, hakka girmemek ve insan kırmamak gibi hususlara daha çok önem veririm. İyi niyetli olmak ve pozitif enerji saçmak da dinimizle çok ilgilidir. Dindarlığı tam anlamıyla yapanlara hayranım açıkçası."

Katılımcıların görüşlerinin toplandığı görüş, muhafazakârlığın dindarlıktan daha "sakin bir algısı" olduğunu düşünmeleri ve geleneksel değerlerle bağdaştırılan muhafazakârlığın çerçevesinde "rahat" olduklarını ifade ederek tanımlamalarıdır. Burada kavramın "sakin bir algısı" olduğu ifadesini açarsak; katılımcıların yorumları değerlendirildiğinde muhafazakârlığın değişim, dönüşüm, sosyal çevre ve hayat tarzı bağlamında geleneksel olanla ilişkisinde "düzenin devamını sağlama, süreklilik, düşüncesine" gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarihsel süreçte muhafazakârların da hemen hepsinde görüldüğü üzere, ahlaki değerlerin yıkılışı ve devrimin düzen bozuculuğu toplum için kritiktir. Başta ailenin, cemaatin, sınıfın ve kutsal olanın kargaşaya düştüğü her yer toplumu huzursuzluğa sürüklemektedir.[216]

Muhafazakârlığı geleneksel anlayışla beraber tanımlayanlar, katılımcıların yorumlarının çoğunluğunu kapsamaktadır. Nitekim bu görüşü benimseyen iş kadınlarından Tuğba Hanım (53) muhafazakârlığın "muhafaza etme" anlamını Müslümanlığı korumak olarak vurgulamakta, "Muhafazakârlık özüne sadık kalmaktır.

[216] Tom Bottomore- Robert Nisbet, "Muhafazakârlık", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, çev. Erol Mutlu, der. Tom Bottomore- Robert Nisbet (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2010), 130.

Hepimiz müslüman olarak dünyaya geldik." şeklinde ifade ederken; lisans mezunu olan Şüheda Hanım (42) ise "Muhafazakârlık benim kendimi rahat ifade ettiğim bir alan." olarak ifade etmekte, muhafazakârlığın kimliği için sosyal bir ifade alanı olduğuna işaret etmektedir.

Dindarlığı bireysel bir durum olarak yorumlayan ve muhafazakârlığı toplumun dini tutumlara sahip olması ile tanımlayan Şerife Hanım (27); "Toplumun dindar olma durumu muhafazakâra kayıyor. Muhafazakârlık bir toplum, aile veya sülaledir." yorumuyla muhafazakârlığın geleneksel rollerini aile veya soy bağları ile ilişkilendirmiştir. İrem Hanım (27) "Muhafazakârlık dinde yazılı olmayan kurallarla hayatını şekillendirmek ve geleneklere göre yaşamak gibi geliyor bana." diyerek, muhafazakârlığın anlaşılmasında süregelen değerlerin korunması vurgusunda toplumun kutsallığı düşüncesi dikkat çekmektedir. Başı örtülü Emine Hanım (42), muhafazakârlığın ahlaki boyutuna vurgu yaparak dindarlık ve başörtüsünü muhafazakârlık hususundan ayırmaktadır: "Muhafazakârlık biraz daha ahlaki boyutla ilgili bence, başı kapalı olmakla ilgili olmasa da ahlaki durumlara dikkat etmektir." şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere iş kadınlarının çoğu, muhafazakârlığı dindarlıktan ayrı olarak görseler dahi ahlaki bir takım değerlerin koruması ve toplumun değer aktarıcısı rolündeki toplumsal gruplarla bağdaştırmaktadır. Ademi tarafından yapılan çalışma bizim araştırmamızın bu kısmında görüşlerin toplandığı düşünceler ile aynı yönde olarak; muhafazakârlığın, dini değerleri koruma ve devam ettirme eğilimi olarak anlaşıldığı sonucuna varılmıştır.[217]

Katılımcılardan üç kişi için muhafazakârlık ve dindarlık özellikle geçmişte yaşadığı sorunları çağrıştırmakta bu nitelemelerin artık toplumda olumsuzluk taşımasından yakınmaktadır. Nazlı Hanım (30) muhafazakârlığın toplumda engellere yol açtığından şu şekilde bahsetmektedir: "Türkiye'de muhafazakâr olmak illa ki bir yerde sınır oluyor. Önünüze engeller çıkarıyor. Babam dindar bir adamdı. Bende dindar ve muhafazakâr biriyim açıkçası. Biz o kadar olamasak da layık olmaya çalışıyoruz." Aynı şekilde Nur Hanım (40) muhafazakârlığın ve dindarlığın ayrı açılımları olduğundan bahsederken kendisinin başörtüsü konusunda yaşadığı engelleri ve her iki kavramı benimsemenin kendisini geçmişte olumsuz etkilediğini açıklamaktadır:

[217] Ademi, *Muhafazakarlık ve Sosyal Değişme*, 325.

> "İkisi de baktığımızda aynı gibi görünse de açılımları değişiklik gösteriyor. Hem dindarlık hem muhafazakârlık tesettürden dolayı insanları baskı altına alabiliyor, özellikle kadınları başörtüsü ve giyim kuşam konusunda önceden çok etkiliyordu. Resmi kurumlar ve kurumsal firmalarda çalışamamayı etkileyebiliyordu."

Rumeysa Hanım (35) da dindarlığın ve muhafazakârlığın artık toplumsal anlamda olumsuz "etiket" olabildiğini ve bu ayrımın olumsuzluk çağrıştırdığını üzülerek şu şekilde ifade etmektedir:

> "Dindar ve muhafazakâr insanlarda yalan söylememek, namaz kılmak, hacı olmak, sakallı olmak önceden bir ayrımdı. Ama zıt görüşlü insanların da çok ahlaklı olabildiğini gördüm. İnsani anlamdaki özellikler yok olmuş durumda, bunu benim söylemem çok acı ama dindarlık olumlu bir etiket olmuyor aslında. Biz başörtü takıyorsak davranışlarımızla bütünleştirmeliyiz böyle insanlar bulabilmek şu durumda zaten çok zor."

Bütün ifadelere bakıldığında dindarlık kavramında olmasa da muhafazakârlık kavramını algılama ve anlama biçiminde çalışma grubunun farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Görüşlerin genel olarak ifade edilmesi bakımından tüm grupta toplamda üç görüş etrafında toplanıldığı görülmektedir: Birincisi, katılımcıların muhafazakârlığın tutucu, taassuba giden bir yönü olduğunu ifade etmenin yanında dindarlığın dini yaşama ile ilişkilendirmesidir. İkincisi, dindarlığın herkesin kendisini ilgilendirdiği ve bu konu kişiden kişiye değişmekte olduğu için tespit edilmesinin imkânsız olduğunu belirtmekle, muhafazakârlığı da aile, toplum, gelenek ve göreneklere dayalı olarak algıladıkları ve kimilerinin kendilerini daha çok muhafazakârlığa ait hissettikleri görülmektedir. Çalışma grubundaki katılımcılarının görüşleri yoğun olarak burada görülmektedir. Türköz-Türköz tarafından yapılan bir araştırmada bizim çalışmamıza benzer olarak muhafazakârlık algısının dindarlık ile büyük oranda özdeşleştiği belirtilmiştir. Batı'dan farklı olarak Türkiye'de dindar olmanın muhafazakâr olmanın asli unsuru olarak kabul edildiği tespit edilmiştir.[218] Üçüncüsü ise dindarlık ve muhafazakârlık kavramlarının kişilerde yaptığı çağrışımların başörtüsü mücadelesi, iş hayatında dindar/ muhafazakâr olarak yaşadıkları zorlukları ve dinen hoş görülmeyen olumsuzlukların dindar/muhafazakâr olarak kendini niteleyen insanların yapması durumunu eleştirel bir şekilde dile getirmeleridir. Katılımcılar bahsedilen değerlerin anlamlarını yitirmeye başladığını belirtmektedirler. Dindarlık ve muhafazakârlığın ifade ettiği anlamların içinin boşaldığı ve bu kavramların menfaat ilişkileri için kullanıldığını düşünmektedirler.

[218] Türköz- Türköz, "Türkiye'de Muhafazakârlık Algısı Üzerine Bir Araştırma", 1142.

3.2. İslami Burjuvazi: "Müslüman Zengin Olmalı"

1980 sonrasında yaşanan toplumsal ve ekonomik liberalleşme gelişmelerine paralel olarak, İslami kesim siyasal platformda geliştirdiği söylemleri ve ekonomideki fiilleriyle yeni bir elit kesimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modernleşme sürecinin yeni aktörleri olarak ortaya çıkan sermaye sahipleri, son otuz yıla damgasını vuran bir dönüşümün temsilcileridir. Ancak bu aktörler İslamî esaslar ekseninde bir hareket olarak ortaya çıksa da ülkenin piyasasının bugüne kadarki gelişimi sebebiyle küreselleşmenin ve kapitalizmin kriterlerine entegre olmakta bir sıkıntı çekmemektedirler.[219]

Yeni ortaya çıkan İslami üst kesimin farklı olduğu yön ise dini bir söylem ve hassasiyet taşımaları, davranışlarının altında yatan dini bir amaçla harekete geçmeleridir. Zenginliğin aşırı tüketime yol açması bunun da inanan kişi için ahlaki kimlik bütünlüğüne zarar vereceği İslami camiada yaygın bir düşüncedir. Dolayısıyla İslami camia sahip oldukları medya kanallarını tüketim çılgınlığına karşı uyarmak maksadıyla kullanmaktadır. Bu açıdan da görülmektedir ki, bu kesim yeni bir iç farklılaşma yaşamakta ve dünya algılarını farklılaştırmaktadır.[220] İslami burjuvazi; kendi bankaları, kendi tatil köyleri, kendi alışveriş merkezleri, kendi eğlence merkezleri ile İslami olmayan elitlerden farklılaşmaya çalışarak tüketim rutinleri geliştirmektedirler.

İslami burjuvazi kavramını hakkında ne düşündükleri sorulan katılımcılardan bu hususta, sınıfsal bir ayrım noktasında İslami burjuvazi hakkında görüşleri alınmaktadır. Türkiye'de dindar kesimin sermayede başrol olmasıyla ortaya çıkan burjuvazi anlayışını kabul eden bazı iş kadınları olduğu gibi bazıları ise bu söylemin gelip geçici olduğunu İslamî değerleriyle bağdaşmadığını ifade ederek eleştirmektedir.

İslami burjuva kavramına olumlu bakan katılımcılar; "başörtüsü yasakları", "doğal bir ekonomik sürecin sonucu", "hak edilmiş bir kimlik veya statü" ve "kademe atlama" gibi ifadelerle ele almaktadırlar. 28 Şubat mağduriyeti yaşayan Seda Hanım (40), geçmiş tecrübesi sonucunda bu kesimin olması gerektiğini, haklarının geri alınmış olduğunu düşünerek bunun doğal bir süreç olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: "İslami burjuva kavramı tabi ki var. Ama olması gereken buydu. Başörtülü insanlar başörtülü

[219] Alper Mumyakmaz, "Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/27 (2014), 380.

[220] Şennur Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi* (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 133.

çalıştırılmıyordu. Birçok kurumda başörtüsü yasağı vardı. 28 Şubat'ı yaşayanlardanım ve bu yasaklar kalkınca doğal olarak böyle bir durum ortaya çıktı." Başı örtülü olmayan Aliye Hanım (45) da İslamî burjuvaziyi desteklemekte ve burjuvanın dindar kimliğe sahip insanları ifade etmesi ile gurur duyulması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Bu kesim oluştu bence ama ben bunu destekliyorum ve bundan mutluyum. Kimlik çok önemli benim için. Ülke ve değerlerimiz çok önemlidir. Dindarlık kötü bir şey değil sonuçta, saygılı olunmasından yanayım herkese ama bazı şeylerin görmezden gelinmesine karşıyım. Bu insanların güzel şeyler yaptığını da görüyorum. Benim için zihniyet ve düşünceler önemli."

Özdemir'e göre; "ayrıcalıklı bir Müslüman kesimin varlığı" İslami değerlerin yeniden canlandırılmasında pozitif bir rol oynayacağı düşüncesiyle desteklenmektedir.[221] İrem Hanım (27) ise bunu bir kesimin "kademe atlaması" olarak görmekte ve toplumda adaletin dengelendiğini düşünmektedir:

> "Oluştu, biraz daha o sınıf güçlendi ve kademe atladı. Bakıldığında 20 yıl öncesinde böyle bir sınıf hiç yoktu ve bu da toplumda bir fırsat eşitsizliği yaratıyordu ama şu an dengelendi. Muhafazakâr ailelerin çocukları da daha iyi eğitimler aldılar, yurt dışlarına çıktılar ve güzel işler yaptılar."

Burjuvazinin modern toplumda, haz ve arzu odaklı olarak gelişmesi sonucunda toplumsal yapıdan özerkleşerek kendine has bir hayat alanı kurması, geleneksel kültür ile her alanda çatışma halinde olmuştur.[222] Bizim araştırmamızda ele alınan burjuva kavramında katılımcıların görüşleri maddiyatçı ve pragmatist olarak nitelenmese de sonuç olarak katılımcıların israf, tesettürün korunması ve lüks konusunda tedbirler alması, kesimin bu noktada İslami zafiyetler yaşayabileceği ihtimalini de barındırmaktadır. 28 Şubat'ta eğitim mağduriyeti yaşayan Nur Hanım (40) bu konumu, iki yönlü ele almakta yasaklanan dindar kesime ithafla "hak edenler" olarak açıklamakta ve burjuvanın, dindarlar için tehlikeli tarafına dikkat çekmektedir:

> "Dünya çok gelişiyor ve Türkiye'de aynı şekilde, bu sınıf kaçınılmaz bir durum. Biz eskiden yaşadığımız yaralar ve sancılarla çok iyi günlere geldik, en çok biz hak ediyoruz. Burjuva konusunda tesettürün doğru korunması ve konumlanması dindarlığın yerinde muhafaza edilmesi gerekiyor. İsraf ve gösteriş olayı olmaması gerekiyor bu da ayrı tehlike çanlarının olduğu taraf. Yeni nesillere model olmamız gerekiyor."

---

[221] Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, 134.
[222] Bell, *Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri*, 92.

Aile şirketlerinden birisinin işleten Şerife Hanım (27), bu durumdan mutluluk duyduğunu ama bazı İslami değerlerin korunmasının zorluğunu şu şekilde dile getirmektedir:

> "Bu sınıf çoktan oluştu bence. Bunlar biraz muhafazakârlık çizgisinden çıkıyor ve geri dönmesi çok zor olabilir. Ama bazıları da o çizgiyi hiç bozmadan koruyor. Ama tabi ki 25 yaşında bir elit dindar kişi ile 48 yaşlarında bir elit dindar arasında çok büyük fark var. Bunun çocuk yetiştirmekle alakası var sanırım. Bizim çocuklarımızın dindarlıktan kaymaması gerekir. Çevreye bağlı olarak da dindarlık değişebiliyor bu kesimde. Ama bu elitlik ve dindarlık bence çok yakışan bir şey çok lüks bir arabada feracesiyle uçuş uçuş inen bir kadın gördüğümde çok mutlu oluyorum. Ama çizgi şu an yaşam şartlarına bağlı olarak çok kaymaya müsait. Bu sınıfın dindarlığını daha zor muhafaza edeceğini düşünüyorum."

Yüksek Lisans mezunu olan Emine Hanım (42) böyle bir sınıfın varlığını üzüntüyle dile getirse de bunun mümkün olabileceğini, zengin Müslümanın zenginliğinin, diğerleri tarafından görünür olması gerektiğini düşünmekte ve İslami pratiklerine dikkat ederek bu konumun korunabileceğini söylemektedir:

> "Maalesef böyle bir sınıf görüyorum. Zaten zenginlerin sınavı da zenginlik diye düşünüyorum. Fakirlik zordur elbette ama burjuva olup da kendini kaybetmeden orada kalmak gerçekten zor. Müslüman zengin olmalı ve bu zenginliği görebilmeliyiz bence. Erdemi ve İslamî değerleri yitirmeden orada olabilmek çok önemlidir. Malının zekâtını veriyorsa da biz bilemediğimiz için yorum yapamıyoruz. Müslüman yaşantısıyla özenilecek insan olmalı diye düşünüyorum."

Karakaya'nın araştırmasında yeni gelişen burjuvanın yaşam biçimine yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, iktidar sahiplerinin yaşamlarını yeni simgelerle dizayn ettiği yönünde olmuştur.[223] Fakat bizim araştırmamızda genel olarak burjuvazi; ahlaki, dini ve tüketim merkezli davranışların yozlaşması yönüyle eleştirilmektedir. Katılımcılardan İslami burjuva kavramına eleştirel yaklaşanlar ise dindarlara burjuvazi yakıştırmasının, "İslami değerlerle bağdaşmayan bir tavır" olduğunu, bu sınıfın var olmasını "bıçak sırtı" olarak düşünmektedir. Dilara Hanım (40) bireysel ekonomik büyümenin bozulmayı da beraberinde getirdiğini şöyle ifade etmektedir: "Kesinlikle bu sınıf var ve bıçak sırtı gibi açıldı bu uçurum. Dünya bizi aldı götürdü, peygamberimiz dağları istemedi altından gümüşten biz neleri istiyoruz. Şu an geldiğimiz noktada büyüdükçe doğal olarak bozulduk." Ayşe Hanım (40) ise bunu İslami anlamda çok yanlış bulmakla eleştirisini şu şekilde yapmaktadır: "İslami burjuva kavramı var. Özellikle genç nesilde daha çok başörtüleri ahlakları ve konuşma tarzı İslam'a uygun olmayan fakat İslam şemsiyesi

[223] Handan Karakaya, *Türkiye'de Dindar Burjuva ve Kadın* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), s.193.

altında yaşayanlar diyebilirim. Münafıklık çok yaygın artık toplumumuzda bundan kurtulmanın nasıl olacağı hususunda endişeler taşıyorum." Rumeysa Hanım (35) da burjuvanın "her şey mubah algısını" eleştirerek artık kendi zihniyet çevrelerinde de eleştiri gördüğünü şu şekilde ifade etmektedir: "Böyle bir sınıf çok net oluştu. Bu sınıf dindarlık çerçevesinde her şey mubah algısı oluşturdu. Benim çevremde de farklı görüşte insanlar olmasına rağmen sağ görüşlü insanlar bile artık bu durumu eleştirebiliyorlar." Avukat olan Fatma Hanım (28) ise burjuva kesiminin var olduğunu kabul ederken tüketim harcamalarında yaptığı yanlışlıklara değinmektedir:

> "İslami burjuva var ve bunun aslında var olmuş olması dini açıdan yanlış bir durum. İslam'da sınıf ayrımı diye bir şeyin olmaması gerekiyor ama eline para geçen insanların bunu ortaya koyuş biçimleri bazen çirkinleşebiliyor. İnsanların zengin olmasında tabi ki rızkı veren Allah olduğunu biliyoruz ama bunu ortaya koyuş biçimlerini doğru bulmuyorum."

Özdemir'in çalışmasında MÜSİAD'lı iş adamları, paranın müslüman iş adamlarını kötü yönde değiştirdiğini onların da diğer iş adamları gibi gösterişe ve lükse kaçtıklarını eleştirilmektedirler.[224] Bizim araştırmamızda ise iş kadınlarının burjuva sınıfını İslamiyet'le bağdaştırmanın doğru olmadığını düşündükleri görülürken, eleştirilerinin dindarlığa yakışmadıkları şeklinde olması benzerdir. Hale Hanım (31) bu sınıfın görünmez olarak var olduğunu ve böyle bir sınıf anlayışının -adı konulmasa da- değerlerimizle bağdaşmayacağını eklemektedir: "Bence sanki oluştu bu sınıf böyle bir adı olmasa da var. Olmamalı bence, bizim savunduğumuz değerlere ters olduğunu düşünüyorum. Bir temsil makamıyız sonuçta bazı şeylere dikkat etmeliyiz, değerlerimizin önüne koymamalıyız. Görünmez olarak var bu durum." Nazlı Hanım (30) bu kesimin kıyafet konusundaki anlayışlarından muzdarip olduğunu ve şu şekilde ifade etmektedir:

> "Dindar bir burjuva oluştu ve bu kesim beni rahatsız ediyor. Örneğin, takım elbise almak istiyorum ama tesettüre uygun değil hep bu elit kesim dediğimiz kişiler yüzünden aslında. Aynı dindar olmayan insanlar gibi yaşıyorlar ama tek fark eşarpları belki ibadetlerini yapıyorlardır ama bize bunu asla yansıtmıyorlar. Sosyal medyada çok aktifler."

Katılımcıların üçü bu ifadeyi İslamiyet'e ve dindarlara zarar vermek amaçlı "yafta" olduğunu düşünmekte, dini hassasiyetlere sahip olmayan insanların dindarların tümünü temsil edemeyeceğini belirtmektedir. Şüheda Hanım (47) bu nitelemeyi reddetmektedir:

[224] Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi,*132.

> "Maalesef toplumda böyle bir algı var ama çok yanlış olduğunu düşünüyorum. Dindarlık tamamen kişiyi bağlar ve onun Allah'la arasındadır. Bu söyleme bakılınca İslam ve dindarlık tamamen bazı kişilerin hal ve hareketleriyle belirlenmiş gibi oluyor. Yalan söylüyor, usulsüzlük yapılıyor ve burada İslam'ın arkasına sığınılıyor. O yüzden bu elit ya da burjuva ifadelerini yafta olarak görüyorum ve rahatsız oluyorum."

Karakaya'nın yaptığı çalışmada dindar kadınlar, değişimin doğal ve dinden uzak olmadığını ifade etmişlerdir. Bu konuda yapılan yorumları, dini algılama ve yorumlama biçimlerinin farklılığına dayandırmaktadırlar.[225] Büyük çaplı birden çok şirketlerin yöneticisi olan Tuğba Hanım (53) bu durumun yeni bir algıyla anlaşılmaması gerektiğini kavramdan rahatsız bir şekilde "değişken bir söylem" yorumuyla ifade etmektedir:

> "Daha yumuşak bir bakışla bakıyorum ve toplumun içerisinde zengin bir İslamî kesim hep vardı diyebiliyorum. Bu popüler bir söylem. Dindar insanlar özgürleştikçe bu kavram yeni gündeme gelmiş gibi oldu. 28 Şubattan sonra yasaklar kalkınca insanlar özgürleşti. Bu sadece toplumun verdiği bir değişebilir görüntü."

Meryem Hanım (27) da böyle bir sınıfın oluşmadığını, dindar kesimlerin hakkının yendiğini düşünmekte ve bunların üst sınıf olmakla değil özgürlüklerin geri almasıyla ifade etmektedir:

> "Ben öyle düşünmüyorum. Bu sınıf olsaydı da rahatsızlık duymazdım. Bu ülkede biliyorsun dindarların 28 Şubat'tan sonra hakkı yendi. Şu an özgürlük bazında tabi ki bir rahatlama var. Ama şu anda birçok aşırı grupların bile hakları var ve savunuluyor. Muhafazakâr kesimin hakkının yendiğini düşünüyorum ve üst bir sınıf oluşmadı."

Katılımcıların İslami Burjuva kavramıyla ilgili verdiği yanıtlara bakılacak olursa, İslami burjuvanın varlığı konusunda üç görüş mevcuttur. Böyle bir sınıfın hiç var olmadığını düşünen kişiler yalnızca iki katılımcıdır ve fikir sahibi olmadıklarını belirterek açıklama yapmak istememektedirler. Yaşları itibariyle 24 ve 22 yaşlarında olmalarından içinde büyüdükleri ortamda İslami kesimin her alanda söz sahibi olabilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Zira bu sınıfın var olmasından mutluluk duyan katılımcıların bunu "haklarının geri alınmış olması" veya "adaletin yerini bulmuş olması" olarak tanımlamaları 28 Şubat sürecine yapılan göndermelerle ifade bulmuştur. İş kadınları ise bu durumu dindar kesim için ketlenmiş bir sürecin özgürleştikten sonra doğal akışında devam etmesinin bir sonucu olarak yorumlamaktadırlar. Bazı katılımcılar da bu sınıfın olmasının İslami değerlerle bağdaşmayacağını söylemekte ve eleştirel olarak tüketim, moda ve lüks anlayışlarını yani gösteriş boyutunu eleştirerek bu kavramı "keskin

[225] Handan Karakaya, "Türkiye'de Dindar Burjuva ve Kadın", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (Temmuz-2018), 226.

bir bıçak sırtı" olarak ifade etmektedirler. Araştırmamızda iş kadınlarının burjuva sınıfının oluşmasının olumlu yönlerini dile getirdikleri görülmekte ve bunun yanında dindarlıkla uyuşmadığı düşüncesiyle arzu ve haz temelinde yapılan davranışları eleştirdikleri dikkat çekmiştir.

4. İŞ HAYATININ KADIN DİNDARLIĞINA ETKİSİ

4.1. Yoğun İş Temposu: "Namazı Etkiliyor"

Çalışma hayatı kadınlar için birçok sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Bu durum kadınların dindarlıklarında, özellikle dini pratikleri uygulama anlamında bazı sorunları doğurmaktadır. Kadınlar için namaz, başörtüsü ve abdestte mahremiyet barındırmasının yanında namaz için özel bir alana ihtiyaç duyulmaktadır. İş adamları aileye önemin dini bir gereklilik olarak dile getirdikleri fakat yine ailenin yoğun iş temposunda en çok etkilenen husus olduğu dikkat çeken Özsöz'ün[226] araştırmasından farklı olarak, elimizdeki araştırmada iş kadınları dini pratiklerinde en çok namaz ibadetleirnde yoğun iş temposu sebebiyle aksama olduğunu dile getirmektedirler. Yoğun iş temposunun dindarlıklarını olumlu veya olumsuz etkileyebildiğini söyleyen Seda Hanım (40) iş hayatının bazı olumsuz etkilerini sosyal faaliyetlerle dengelemeye çalıştığını şu şekilde ifade etmektedir:

> "İş hayatında olmak dindarlığı etkiliyor, olumsuz olarak en başta da namazı etkiliyor. Bir olumlu yanı da var, hizmet ediyoruz. Çünkü insanlığa hizmet bizi kurtarır. Kadınlara hizmet ediyoruz. Birçok zor durumda olan kadına yardımcı olmaya çalışıyoruz. Kendi adıma dengelemeye çalışıyorum. Dini görevler ve topluma hizmeti beraber götürmeye çalışıyorum."

"Namazı kaçırmanın bir bahanesi olmamalı" diyen Nazlı Hanım (30) tamamen kadınlardan oluşmakta olan işyerinde İslami kuralları yerine getirmekte dahi bazı zorluklar yaşadığını şöyle açıklamaktadır:

> "Yoğun iş tempomun bir kadın olarak getirdiği olumsuzluklar elbette var çalışmasaydım İslamî bazı kuralları daha iyi yerine getirebileceğimi biliyorum. Namaz kaçırmanın bir bahanesi olmamalı, kendimizi kandırmayalım. İş hayatında da olsan dinî vecibelerini yerine getirmelisin."

Nur Hanım (40) bu konuda iş hayatına yoğunlaşmanın, bir ekonomik çarka dâhil olmanın ve işin önemsemenin yanında dinî değerlerden olan iş ahlakının da kaybedildiğine değinmektedir:

---

[226] Özsöz, *Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri MÜSİAD Örneği*, 104.

> "İş yoğunluğunda en büyük aksaklık namazda oluyor muhafazakâr işveren de olsa mesailer ve anlayış görünemeyebiliyor. Çünkü bu çark bırakın dinî değerleri insanî değerleri bile kaybettiriyor. İş temposunun içerisinde en çok kaybettiğimizde iş ahlakı diyebiliriz."

Büyük bir şirketi olan Aliye Hanım (45) da bu konuda ibadet anlamında olumsuz etkilendiğini ifade etmekte ve çevresinin dindarlığını etkilediğini belirtmektedir: "Kesinlikle etkiliyor. Bir çevreniz var ve ister istemez herkesin gözü üzerinizde iş yerinde ibadet anlamında böyle bir ortamım olmadı. İçten çok istesem de ortamım buna uygun olmadı. Aslında hiçbir şey engel olmamalı ama bunlar beni etkiledi." Şüheda Hanım (47) ise bu konuda iş kadınlarının sayısının artması gerektiğini düşünmekte ve böylece kadınların kendi ibadetlerini yaşama noktasında daha fazla söz hakkı olabileceğini düşünmektedir:

> "Zamanı elde tutabilmek gerçekten zor ahir zamanda. Namaz vakitlerini özellikle ona göre ayarlamaya gayret ediyoruz. Yurt dışında özellikle zor durumda kalabiliyoruz bir bayan olarak size alan ayrılması lazım. Erkeklerin sayısı çok olunca kadınların alanlarını da işgal edebiliyorlar. İş dünyasında da kadınların sayısının artmasını temenni ediyorum."

Ünalan Turan'ın çalışmasında kamusal alanda çalışan kadınların; çalışma hayatında mesai, belirli vakitlerde ibadet etme, başörtüsü ve abdest gibi sorunları olduklarına dikkat çekilmiştir.[227] Bakıldığında da iş hayatında da kadınların imkân olarak aynı zorlukları yaşadığı görülmektedir. "Kadınların çalışması dini açıdan bize eksi yazıyor." diyen Rana Hanım (22) kendi dindarlığı ve annesinin dindarlığı arasındaki farkı iş hayatına bağlamakta ve kadın olarak iş hayatındaki imkansal sorunları dile getirmektedir: "Abdest almak veya mescit ihtiyaçlarını gideremediklerinden dolayı kadınlar ibadete uzaklaştı. Annemin ibadeti ile benimki aynı olmuyor çalıştığım için." Şu anda tam anlamıyla ibadetlerimi yapabildiğini düşünmüyorum diyen Şerife Hanım (27) da namazın özellikle vakitlerinde kılınması dolayısıyla olumsuz etkilendiğini düşünmektedir:

> "Aslında ben hep zor olanı severim. Yoğunluk olduğu sırada gerçekten unutuluyor. Özellikle namazı bahsediyorum, olumsuz olarak etkiliyor. Çok fazla imkân var bizim için ama şu an zaman çok hızlı akıyor. Muhafazakâr hanımlar eğer iş hayatındalarsa her şey çok güzel gidiyor ama istersen uçak sür, onu istiyorsan her şekilde yaparsın."

[227] Sümeyra Ünalan Turan, *Çalışma Hayatının Dindar Kadının Dini Anlayış ve Uygulamalarına Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma,* 102.

“Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi ahirete çalışmak” kanaatinde olan Hale Hanım (31) iş hayatından önceki hayatının dinî anlamda daha dolu yaşanıldığını kendisinden örnekle şu şekilde anlatmaktadır:

> “Açıkçası üniversite yıllarımı daha dolu yaşamıştım. İş hayatında belli bir makamda bizim gibi insanların var olması gerektiğini de düşünüyorum. Değerlerimizden ödün vermeden. Her şey mubah değil. İslam’ın kadınlara biçtiği rolü unutmamalıyız. Firma sahibi kadınların başörtüsüne veya namazına karışmamalı. Müslümanların özelliklerine bakıldığında çalışkan olmak, dürüst olmak iken bu özellikler bizde zaten var olmalı iken bunlar aranılan özellikler olmamalı. Vakit ayırabilen için ne mutlu dinî yaşamak.

Diğer katılımcılar ise iş hayatlarını namaz vakitlerine göre organize ettiklerini ve herhangi bir açıdan zorlanma yaşamadıklarını, kaçırılan namazların veya ibadet noktasında yapılan eksiklerin kendilerinden kaynaklandığını bunun iş hayatında olmakla bir alakası olmadığını ifade etmektedirler. Örneğin, Fatma Hanım (28) bu durumu kendisi için bir zorluk olarak görmemekte her türlü ibadetini yapabileceğini söylemektedir:

> “İş hayatımda dindarlık bir olumsuzluk yaratmıyor. İbadetlerimi engelleyecek durumların içine girmiyorum. Sadece yol durumlarında beni biraz engelliyor ama toplu taşımada bile mescitler var her zaman abdestli olmaya çalışıyorum. Gerektiğinde aracımı park edip yol kenarında namaz kılmışlığım çok oldu. Çantamda kâğıt seccadem var ve gerektiğinde kullanıyorum.”

“İşim kesinlikle dinimi ve dindarlığımı etkilemiyor.” diyen Gamze Hanım, başı örtülü olmayan biri olarak bu konuda bir zorluk olmayacağını herkesin ibadeti için uygun ortamlar olduğunu şöyle ifade etmektedir:

> “Yaşadığım ülkede açık veya kapalı anlamında özgürlük olduğunu ve her kuruma rahatlıkla girebildiğimi ifade edebilirim. İnsanın dini yaşaması çok katı sınırları yok esnek bir yaşam tarzımız var bunları istersek kendimiz düzenleyebiliriz. Çok yoğun tempoda bile fiziksel anlamda yorsa bile manevî anlamda çok rahatlatıyor.”

Gayrimenkul alanında çalışan “Hiç olumsuz bir etkisini yaşamadım.” diyen, Rumeysa Hanım (35) bunu kimliğiyle bütünleştirmekte ve çevresine de bu şekilde yansıtmakta, ibadet anlamında hiç zorluk yaşamadığını belirtmektedir:

> “Genelde erkek ağırlıklı bir ortamda çalışsam da bu noktada hiç zorluk yaşamadım. Hiçbir şey insana engel olmamalı. Biz bu dünyaya sınav için geldik buradaki geçimimizi sürdürmek zorundayız. Akşama kadar koşsak da o günün muhasebesini yaparken vicdanım rahat olsun istiyorum. Her ortamda namaz kılmaya çalışmışımdır. Toplantılarda veya arkadaş ortamlarında bile izin isteyip namaza gidebiliyorum. Kartonların üstünde izbe odalarda hemen namazımı kıldım geldim çok zaman. Ters zihniyette kişiler bile artık anlayış göstermişlerdi. Bu konuyu kendimiz belirliyoruz aslında insanlar seni öyle kabul ediyorlar.”

Aile şirketinin yöneticisi olarak iş hayatında olan Dilara Hanım (40) bu konudaki tavrını çok kısa ifade etmektedir: "Ben hayırlısını istiyorum Rabbimden, çok zenginlikler yaşadım, ama bu benim nefsimi törpülememe neden oldu. İbadete, takvaya yönelmek yoğun iş temposunun etkileyebileceği bir şey değildir." Küçük bir işletmesi olan Emine Hanım (42) ise namazın işinden çok önce geldiğini ve onu işiyle karşılaştırma malzemesi yapmayacağını belirttikten sonra kimliğini şu ifadelerle dile getirmektedir:

> "Ben hiçbir zaman işimi yaparken namazımı satmam yani evde de böyle benim için çocuklarımı büyütürken de öyle ağlamalarına göz yumdum ama namazı kaçırmadım. Öncelikle kimliğimi Müslüman olarak sonra iş kadını olarak tanımlıyorum. Bu yüzden bunlar namazıma engel olmamalı diye düşünüyorum."

İş kadınlarının yoğun iş temposunun, bireysel şirketlerde işveren ve yönetici konumunda olması halinde bile etkilenmekte olduğunu belirtenler, özellikle namaz ibadetlerinde aksaklıklar yaşandığını dile getirmektedirler. Burada katılımcıların şirket, eleman sayısı ve iş büyüklüğü yönünden bir yorum yapılacak olursa ibadet olarak en çok namazın aksadığını düşünen katılımcıların geneli büyük işletme sahibi iş kadınlarıdır. İş büyüklüğünün ve yoğunluğunun artması namaz ibadetini etkilemektedir. İbadet boyutunda namaz üzerinde durulmasının sebebi; kimi zaman vakitlerle sınırlandırılmış olmasından kaynaklanmakta iken kimi zaman ise kadınların başörtüsü, abdest ve mescit imkânlarının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Kurt'un Bursa ilinde örgütlü iş adamlarına yönelik yapmış olduğu çalışmada, 'günlük namaz kılma' ile ilgili cevaplarda, MÜSİAD üyelerinin %79,3 oranında 'daima' kıldıkları belirtilmiştir.[228] Dolayısıyla diğer örgütlere kıyasla MÜSİAD namaz kılma oranında oldukça yüksek bir orana sahiptir. İş temposunun kendileri için ibadet anlamında bir olumsuzluk yaratmayacağını düşünen iş kadınları ise "işimi yaparken namazımı satmam" şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu ise iş hayatının dindarlığa olumsuz bir etkisinin olmayacağı konusunda hemfikirlerdir. Burada kadınların işveren olarak çalışmasının ve kuralları kendilerinin belirlemesinin etkisi kamusal alanın sınırlarına göre esnek olduğu görülmektedir. Sıkı kuralların olmayışı ile iş hayatında kadınlar dindarlıklarını yerine getirmede kendi özel alanlarında söz sahibi olabildiklerini ve kuralları kendilerinin koyduklarını ifade etmektedirler.

[228] Kurt, *İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, 146.

4.2. Elemanlarda Dindarlık Kriteri

İş sahibi, ortağı, kurucusu ve işletmecisi olan iş kadınlarının dindarlıklarının yönetici olarak eleman alımlarında nasıl bir tutum sergilediklerini düşündürmektedir. Dindar olarak kendini tanımlayan iş kadınlarının iş yerlerinde dindar eleman istihdam etmelerinin dindarlıklarını ortaya koyma anlamında önemli bir soru olacağı anlaşılmaktadır. "İşe eleman alımlarında dindarlık sizin için ne ifade etmektedir/ nasıl bir kriterdir?" sorularına cevaben, elemanı olmayan bir ofis sahibi olan Fatma Hanım (28) bu konuda toplum genelinde gelinen durumdan memnuniyetsizliğini ifade etmektedir:

> "Çok acı bir soru bu, işçi ve patron olarak baktığımızda değil de toplumun genelinde dışarıdan dindar, muhafazakâr veya tesettürlü olan bunun arkasında her şeyi yapan insanları görünce çalışanın dindar olması algısını yitirdik. İbadetlerini içinden gelerek yaptığını düşündüğüm biriyle çalışmayı tercih ederim. Ama bu benim ilk önceliğim olmaz. İşini iyi yapması öne geçer."

"Elemanlarda kesinlikle dindarlığı değil dürüstlüğü önemserim." diyen, Rumeysa Hanım (35) aynı yönde düşüncesini dindarlık görünümünün yozlaşmasını vurgulayarak bahsetmektedir: Tek bir sektörle bağlantılı değiliz herkesle görüşüyoruz, çok şeyler duyuyoruz. Dürüst ve ahlaklı olsa dindar olmasını önemserim ama onun haricinde kendini dindar tanıtıp daha farklı hayatlar yaşayan insanlar gördük." Özel bir eğitim kurumu olan Nazlı Hanım (30) da eleman kıstasında dindarlığın dışarıdan birisi için görüntüsel olarak adaleti simgelemesini istemekte ve bunu kadınların arasında sağlamaya çalıştığından bahsetmektedir: "Burada elemanla ilgili bir kıstasım var başı açıklık ve kapalılık konusunda orantılı olmaya, dengelemeye çalışıyorum. Büyük bir kitleye hitap ettiğim için ayrımcılık kendimde istemediğim için bunu yansıtmamaya çalışıyorum."

İş kadınları, elemanlarında dini hayat benimseyenlerin iş ahlakı konusunda eksikliklerini vurgulamakta, bu sebepten ilk etapta insani değerleri göz önüne aldıkları görülmektedir. Seda Hanım (40) ise "Dindar çalışan benim için önemli bir kriter değil. Çalışan bulma konusunda bile sıkıntılar yaşarken gelen kişide ahlaka önem veriyoruz. Aile şirketiyiz ve içimize alacağımız kişide aile hayatına uyumlu biri olmalı." diyerek elamanın ahlaki özelliklerine dikkat çekmektedir. "Açıkçası her zaman işini doğru yaptığı müddetçe bu yeterlidir" diyen Hale Hanım (31) bu konuda yaşadıkları sıkıntıları şu şekilde açıklamaktadır: "Belki birisi namaz kılıyor ama söylediği on cümlenin dokuzu yalan. Diğeri yaşam tarzınıza uymasa da iş ahlakı çok iyidir. Bu konuda biz çok sıkıntı yaşıyoruz."

Mimar Rana Hanım (22) ise iş hayatında yeni olmasına rağmen aile şirketi kapsamında yaşananları eski ve şimdiki kriterleri arasında açıklamaktadır: "Eskiden dindar olmasını önemserdik. Ama şu an artık algımız çok değişti maalesef. İnsanlar namaz kılıyor ama farklı şekilde şeyler de yapabiliyor. Ya da tam tersi namaz kılmayan insanların çok iyi olduğunu görebiliyoruz. Daha çok iş ahlakını önemsiyoruz." Ortaklı bir iş yeri olan Meryem Hanım (27) ise dindarlığın artık taklidi olarak yaşandığını ve bu yüzden bunun kendisi için tarafsız bir kıstas olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

> "Elemanların kendini dindar olarak nitelendirmesi benim için artı da değildir eksi de. Hayatımda çok dindarım deyip farklı şeyler yapan insanlarla karşılaştım. Hak yiyen, bir sürü haksızlık yapan dindar insanlar var. Başı kapalı olup insan olmadıktan sonra beni ilgilendirmiyor. Biz namaza duruyoruz ama niye duruyoruz bilmiyoruz, taklidi bir iman var insanımızda."

Katılımcılardan elemanlarının dindar olmasını önemseyenler ise bu durumu yine temel ahlaki değerler bağlamında açıklamaktadır. Ahlaklı, dürüst gibi iyi özellikleri de dindarlıktan sayan ve bu açıdan elemanların dindar olmasını önemseyen Tuğba Hanım (53) şu ifadeleri kullanmaktadır: "İş yerimde çalışan insanların dindar olmalarını önemsiyorum. Dürüstlük, çalışkanlık ve Müslüman olmaları önceliğimdir. Ama dini vecibeleri Allah ile kul arasındadır." Ayşe Hanım (40) ise aynı düşüncelerle şu şekilde açıklamaktadır: "Dindarlık kişiyi bağlar elemanlarda bizce ahlak anlayışı önemlidir. İyi ahlaklı olan da bizce dindardır." Nur Hanım (40) da elemanları için "Dindar olması kesinlikle bir kriterdir. Tesettürden bahsetmiyorum iş ahlakı ve iyi yetişmiş olması çok önemli bunlar dindar insanda kendini gösteriyor." demektedir. "Binlerce çalışanımız var önce dindarlığı ve helal ve haramı bilmesi çok önemlidir. Sonra diğer vasıflarına bakarım." diyen Dilara Hanım (40) dindarlığı haramlar ve helaller çerçevesinde elemanları için bir ölçü olarak kabul etmektedir.

MÜSİAD üyeleriyle yapılan Yankaya'nın araştırmasında şirket bünyesinde İslami görünürlük kazanan, namaz kılma ve abdest alma odaları gibi mekânların bulunduğu belirtilmektedir. Yine bu çalışmada dindarlık anlayışında "dini pratikler" iyi bir girişimci olmanın önkoşulu değilken işverenin tümsel olarak bu uyumu dayatmadığı görülmektedir.[229] Bizim araştırmamızda benzer olarak iş kadınlarına göre dindarlık bireysel anlamda bir sorumluluk olarak görülmekte ve insani değerlerin iş ortamında daha belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla elemanlarda dindarlığın; dürüstlük,

[229] Yankaya, *Yeni İslami Burjuvazi*, 230.

ahlak ve iş ahlakı ile beraber olması gerektiği araştırmada dikkati çekmektedir. Dindarlığı elemanlarında bir ölçüt olarak görmeyen bazı işveren kadın katılımcılar bu konunun özel hayat kapsamında olduğunu düşünmekte ve bu konuda eleman alımında herhangi bir ön kural koymamaktadırlar. Örneğin Aliye Hanım (45) : "Dindarlık biraz daha özel hayat giriyor. Elemanlardan isteyen namaz kılabilir her şekilde ibadet edebilirler ortamımız uygun, işe alırken ama bunun ayrıma gitmedik. Her şey iş demek değil zaten bir çay molası da verilirken bir namaz molası da verilir." Aynı şekilde dindarlığın kişilerin özel alanına dahil olduğunu düşünen ve "Dindar olmasını bir kriter olarak almam." diyen Şerife Hanım (27) da dindarlığın kişiyle alakası olduğunu ifade etmektedir: Fabrikada çalışan kişinin namaz kılıp kılmaması özel bir alana müdahale gibi gelir. O yüzden sormam." Bu hususta Mumyakmaz'ın yaptığı bir çalışmada iş adamlarına sorulan elemanların dindar olması ile ilgili konuda, işverenlerin çalışanlarını teşvik edici faaliyetlerde bulundukları belirtilse de çalışanlar noktasında bireysel noktada dindarlığın zayıf yaşandığı belirtilmiştir.[230]

Katılımcılardan ikisi dindarlığı kriter olarak görmemekte ve bu soruyu cevaplarken bunun önemli bir kriter olmadığını düşündüklerini belirtmektedirler. Büyük ölçekli bir inşaat şirketi olan Gamze Hanım (24) ise elemanlarında dini değerleri önemsemediğini ve saygı duyduğunu "Elemanlarımın dini fikirlerine saygılıyımdır. İnsan olmasını önemserim. Dürüst ve etik olması her şeyden çok çok önemli." diyerek belirtmektedir. İrem Hanım (27) ahlakın evrensel bir kriter olarak iş hayatında etkili olacağını düşünmektedir: "Ben daha çok ahlaklı olmasına baktım, dindar olup olmaması kendi inancıdır. Ahlaklı olmak çok daha evrensel geldi bana." Emine Hanım (42) da katılımcılar arasında istisna olarak, başka bir tutum olan "örnek olma" davranışını dindarlık kriterine öncelemektedir: "Dindar olması bir kriter değildir benim için o şekilde bir sınıflandırma yapmıyorum, bilakis başkasına bu anlamda bir faydamız olabilir." diyerek ifade etmektedir.

Katılımcıların geneli "ahlaklı olmayı", "dürüstlüğü" ve "işinde yetkin olmayı" elemanları için kriter olarak görmektedirler. Ahlaklı olan elemanın zaten dindar olduğunu düşünenler olduğu gibi dindarlığın kişiyi bağlayacağı ona ibadet noktasında imkân sağlanacağı fakat ahlakın dindarlıktan bağımsız bir değer olduğunu ve bunun daha önemli

[230] Mumyakmaz, "Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi", 376.

olduğunu belirtenler de vardır. Dindarlığı eskiden değerlendirse de artık bir kriter olarak değerlendirmeyen iş kadınları bunun sebebinin artık dindarların güven ve ahlak noktasında eski değerlerini ve prensiplerini taşımadığı düşüncesinde olmalarıdır.

İşadamlarına yönelik Bursa ilinde yapılan Kurt'un araştırmasında "dini inançları iş hayatına karıştırmam", maddesinde MÜSİAD üyelerinin % 59'u anlamlı olarak bu maddeyi desteklemedikleri ve işleri ile inançları arasında radikal bir ayrım yapmadıkları görülmektedir. Dolaysıyla iş adamları çalışma ve dini inançları arasında ayrım yapmamakta ve eylemleri ile inançları arasında yakın bir ilişki kurmaktadırlar.[231] İş kadınlarının doğru, dürüst ve ahlaklı olmanın zaten bir Müslümanın sergilemesi gereken tavır olduğunu vurgulamaları iş adamlarının tutumları ile benzerlik göstermektedir. Fakat muhafazakârlara ve dindarlara eleştirel yaklaşmaları da bu özelliklerin dindar kişilerde azalma gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır.

İşverenler açısından önemli noktalardan biri de aile şirketleri olması dolayısıyla işe alacakları elemanlarının yalnıza işleri ile değil özel hayatlarıyla da iç içe olacağı için aile yapılarına uygun elemanlar tercih ettikleri görülmektedir. İş yeri, eşlerin ve gerektiğinde çocukların da gelebildiği bir aile ortamına dönüşmekte ve dini ibadetler burada yerine getirilebilmektedir. Dolayısıyla elemanların da bu ortama dini ve ahlaki anlamda uyumlu olması beklenmektedir.

4.3.Dünyevi Zenginlik ve Ahiret Hayatı İlişkisi

Bu kısımda araştırmanın konusu olan iş kadınlarının, iş hayatlarının olumlu şekilde ilerlemesi sonucu elde ettikleri kazançlarının, ahiret hayatında nasıl bir etki edeceğine yönelik düşünceleri sorulmuştur. Burada iş kadınlarının işlerinin sonucunda uhrevi bir beklenti içinde olup olmadıkları, dünyevi zenginliklerinin hangi yollarda harcandığı araştırma konusunu oluşturmaktadır. Dünyevi zenginlik Weber'de, dini motivasyonla yapıldığında sonuçta kapitalizmi ortaya çıkaran öncelikle sermayenin biriktirilmesiyle başlayan yeni bir dünyanın temellerini atan bir olgudur. Ahiret hayatını Weber'de affedilme ihtiyacı temsil etmektedir. Dolayısıyla Kalvinizm'de gelişen affedilme duygusuyla yapılan çalışma; sermayenin dağıtılmasından biriktirilmesi durumuna geçtiğinde kapitalizmi Avrupa'da ortaya çıkarmaktadır.

---

[231] Kurt, *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme,* 123.

Fakat İslam toplumlarında bu durum farklı algılanmaktadır. İslam'ın yapısıyla Protestan tipi ahlak ancak bir ihraç kopyası olarak ifade dilmektedir. Bunun yanında İslam'da ahireti ihmal ederek sırf servet yığmak amacıyla "dünyevi çilecilik ve bunun için sıkı çalışma teşvik edilmemekte aksine mal-mülk için kendini işine fazla kaptıranlar kınanmaktadır. Zenginlerin kurtuluşunun mallarının bir kısmının ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak suretiyle ancak mümkün olacağı vurgulanmaktadır.[232] İslamî burjuvazi olarak adlandırılan söz konusu gruba bir de Kalvinist İslamcılar[233] nitelemesi yapılması araştırmanın içinde bulunduğu toplumsal koşullarda pek de mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla burada araştırma çerçevesinde ekonomik gücün oluşturduğu sermayenin, yaşanan dinsel hayata ve ahiret hayatına etkisi katılımcıların ifadeleriyle incelenmektedir. Örneğin, Seda Hanım (40) maddi gücün avantajlarını "Maddi güç varsa veren el olabiliyoruz. Maddi güç bize imkân sağlıyor. Öğrenci okutabiliyoruz. Kadınlarla ilgili farkındalık programlarına sponsor olabiliyoruz. İhtiyaç sahibi insanlar bize geliyor bizde yardım ediyoruz." şeklinde zikrederken, Tuğba Hanım (53) "ahiret köşklerini hazırlamak" olarak görmektedir: "Dünyevi zenginlik bir Müslüman olarak görevlerimizi yerine getirirseniz uhrevi zenginliğe ulaşır. Biz aslında fitre, zekât ve sadakayla ahiret köşklerimizi yapıyoruz."

Ayşe Hanım (40) ise dünyada güç olarak ifade etmekte ve dindar insanların maddi güçleri olduğu sürece İslam'ın koruyucusu olacağını vurgularken Hz. Peygamber'in hadisine başvurarak bunu yansıtmanın yolunu güzel giyinmek olarak ifade etmektedir:

> "Dünyevi zenginlik tamamen güçtür, güç de birçok kapıyı açar. Dindar insanlar bu anlamda güçlü olduğu sürece İslamiyet'in sırtı yere gelemez. Tam orada sınırı kaçırmadan nefse engel olmak gerek. Bu gücü yalnız İslamiyet adına kullanmak gerek. Efendimiz Müslümanlara en güzel olanı giyin demiş."

Nur Hanım (40) yine dünyevi zenginlik için bir hadise başvurarak "zenginlik" ve dikkat çekici bir şekilde "salih bir eş" vurgusu yapmaktadır: "Dünyevi zenginlik, kişi kendisini çarkın içinde yedirmediğinde dünyevi zenginliği getiriyor. Hadiste de geçer iyi bir binek, salih veya saliha bir eş, geniş bir daire olması gerekir. Para amaç olarak kullanılırsa çok daha iyi sonuçlar verir." Zenginliği insanlığın yararına kullanmayı vurgulayan Avukat Fatma Hanım (28): "Dünyevi zenginliği nasıl harcadığımıza göre değişir. Dünyada kazandığımız her malın hesabını verecek olduğumuzu düşünürsek

[232] Abdurrahman Kurt, *İslam Çalışma Ahlakı* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 203.
[233] Turner, *Max Weber ve İslam*, 270.

dünyevi zenginlik çok çekici değil. Ama dengeli olmak önemli. Bu anlamda insanlığın yararına kullandığımızda faydalıdır dünyevi zenginlik."

Birden çok şirkette üst düzey yönetici olarak çalışan Mühendis Hale Hanım (31) yine dini bir referansla, dünyevi zenginliğin harcanması noktasında dinen hoş görülen yerlerin gözetilmesi gerektiğini düşünmektedir: "Diyor ya Allah ben kulumun üzerinde nimetimi görmek isterim. Sıla-i rahim yapılmalı, öncelikle akrabalarımızdan başlamalıyız. Sonuçta biz O'nun emanetçisiyiz. Bugün kazanıyoruz ama yarın ne olacağını bilemeyiz. Gözetmemiz gereken noktaları gözetirsek daha da bereketlenir." Hale Hanım bu referansı, alışılagelmişin aksine kıyafet, dış görünüş ve harcama anlamında kendisine örnek almak yerine akrabaya yapılabilecek maddi ve manevi destekleri merkez alarak anlamaktadır. "Ben kazancımdan ne kadar verebilirsem yanıma o kalacak." diyen Emine Hanım (42) kendi kazancını harcama noktasında dua ederek cevap vermektedir:

> "Ben dünyevi zenginliğin bu dünyada nasıl harcadığımızla ilgili olduğunu düşünüyorum. Allah'ım bana hayırlı kazançlar ver ve verdiğin kazancı hayırlı yerlerde harcamayı nasip et diye dua ederim. Sadaka verecekken de öyle ilk aklıma gelen miktarı veririm, peygamberimiz de öyle sadaka verirken acele ediniz, diye nasihat eder."

"Birilerine kimi zaman bilginin, kimi zaman paranın zekâtını verirsiniz." diyen Meryem Hanım (27) ise dünyevi kazancını faizden ayırmaya özen gösterdiğini vurgulamaktadır. :

> "Sistemde mecburen faize yönlendirilen paralar oluyor. O paraları hayır beklemeden başka yardım kuruluşlarını yönlendiriyorum, kendi cebime girmemesini istiyorum. Aynı şekilde müşterilerime de faiz olanı gösteriyorum, dilerlerse verebilecekleri yerleri de söylüyorum. Maddi anlamdaki getirilere ve güçlere kapılmamak adına kendimden kötü durumda olanlara yardımcı olmaya çalışıyorum. Birilerine kimi zaman bilginin, kimi zaman paranın zekâtını verirsiniz. Dolayısıyla bu zenginliğe kapılmamak ahiret için önemlidir."

Araştırmada dünyevi zenginliğin ahiret hayatına hiçbir fayda sağlamayacağını eleştirel anlamda yorumlayan üç katılımcı bulunmaktadır. Lüks harcamalar anlamında dünyevi zenginlik sahibi kişilere eleştiri getiren Nazlı Hanım (30) :

> "Dünyevi zenginlik ahirette hiçbir fayda sağlamayacak, girdiğim bütün toplantılarda karşılaştığım dindar kişiler marka giyiniyor. En iyisini alma gücüm olmasına rağmen nefsimi en iyisini almamaya çalışarak yatıştırıyorum. Çünkü en iyi arabaya bindiğimdeki ben ile şu an ki ben biraz farklı olacak bunu biliyorum."

"Azdan verebiliyorsan çoktan da verebiliriz." diyen Modacı Şerife Hanım (27) işleri ile yaşadığı bir tecrübe sonucunda "veren el" olmak için dünyevi zenginliğe ulaşmaya gerek olmadığından bahsetmektedir:

> "Şöyle bir deneyimimden bahsedeyim bir süre ferace satışı yaptım. Bir Ramazan ayı boyunca sadece dünya işi ile uğraştım ve satışlarım iyi gitmedi. Bir Ramazan ayımı heba ettim. Dünyevi zenginliği, su kuyusu açtırmak gibi yollarda değerlendirebiliriz. Dünyevi zenginliğe de ulaşmaya gerek yok asında burada çoktan vermek değil azdan vermek mesele. Azdan verebiliyorsan çoktan da verebiliriz."

Sosyal projelerde etkili olarak yer alan İrem Hanım (27) ise bu konuda her ne kadar yardım edilirse edilsin dünyevi zenginliğin ahiret hayatında nihai noktada etkili olacağını düşünmemektedir: "Zenginlik bizim toplumumuzda önemli bir ölçü olmaya başladı. Ahiret hayatına çok da etkisi olacağını düşünmüyorum. Evet, çok daha farklı kitlelere ulaşabilirsiniz, çocuk yuvaları vs. gibi ama müthiş bir etkisi olacağını düşünmüyorum."

Katılımcıların hepsinde maddi zenginliğin dünyevi anlamda çok fazla ve tek başına yeterli olmadığı düşüncesi anlaşılmaktadır. Burada kazancın hangi yollarla tüketildiği hayır, sadaka, zekât, yardım ve infak gibi yalnızca İslami yollarda kullanılmasının ahiret hayatına etkisinin olumlu olacağı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Katılımcılar, çalışma ve işin tam olarak bir ibadet hükmünde olmayacağı düşüncesiyle ahiret hayatına doğrudan olumlu etki etmeyeceğini düşünmekte iken iş kadınlarının neredeyse hepsi, maddi olarak harcanmakta olan paraların İslami sınırlarda kalmasına, bu kazancın korunması için nefsin korunmasına ve dindarlığın tehlikeye gireceği konulardan kaçınılmasına dikkat çekmiştir.

İslam, sınırsız servet edinme arzu ve hevesine sahip insanın ihtirasını dizginlemek için dünyevi zenginlik yerine ahiret zenginliğini kalıcı ve sürekli olarak tavsiye etmektedir.[234] Dolayısıyla iş kadınlarının kazandıklarını hayır işleme, sadaka ve zekât gibi yollarda sarf ederek maddi kazancın dengelenmeye çalışılmasına önem verdikleri görülmektedir. Bunun yanında sadece maddiyat yoluyla yapılan ibadetler yeterli görülmemekte, toplumsal anlamda paylaşmaya ve sorumluluk almaya dönük diğer faaliyetler de zikredilmektedir. Bunlar: öğrenci okutmak, kadın farkındalık programlarına sponsor olmak, su kuyusu açtırmak ve çocuk yuvalarına bağışlamak şeklinde örneklendirilmektedir.

Katılımcıların ifadelerinde İslam'ın yaşamın her alanında ve her zaman tavsiye ettiği "dengeli olmaya" dikkat ettikleri ifadelerinde görülmektedir. Dinin yasaklarından olan faiz konusundan dünyevi kazancını ayırdığını ve özellikle hayır beklemeksizin

[234] Kurt, *İslam Çalışma* Ahlakı, 51.

verdiğini ifade eden tek katılımcı olsa da ibadet sadaka, yardım etme davranışı iş kadınlarının ekonomik desteklerinin yalnızca bir kısmını oluşturmaktadır. İş kadınları paranın veya maddi gücün dindar kesimce, dünyevi açıdan temsil edilmesi gerektiğini görüşmelerimiz sırasında sürekli dile getirmektedirler. Bunun yanında İslam'ın bu hususta destekleyici dini metinlerini referans olarak alıp zenginliklerini hayatlarına yansıtmaya çalıştıklarını ifade etmektedirler.

5. EVLİLİK SÜRECİ VE AİLE HAYATI

Kadınların çalışma hayatına girmesi ve iş yerinin sorumluluğu üzerinde bir yönetici olarak konumunu belirlenmesi, muhafazakâr/ dindar kesimin geleneği ve dini devam ettirici olarak kadına yüklediği sorumlulukların farklı şekillerde yaşanmasına sebep olmaktadır. Aile kurma sorumluluğu iş kadınlarında için flört/ görücü usulü, evlilik yaşı ve eşlerin kriterleri gibi evlilik öncesi süreçleri etkilemektedir. Evli olan iş kadınları için ise evlilik sonrası ev içi sorumluluklar, çocukların dini eğitimi ve çocuk sayısı konusunda etkilemektedir. Evliliğin muhafazakâr ve dindar ailelerin ve İslam'ın hoş görmemesiyle aile birliğinin sona ermesini gösteren boşanma da bu başlıkta ele alınacaktır.

5.1. Evlilik ve Eş Seçiminde Ölçütler

Evliliğe giden yolda atılacak adımlardan biri şüphesiz ki eş seçimidir. Eş seçme ve bir eşte olması gereken özellikler ülkeler arası sosyokültürel seviyeye göre farklılaşsa da cinsiyetlerden kaynaklanan bazı farklılıkların ortak olduğu bilinmektedir.[235] Evlilik kararı ve eş seçiminde ölçütler kadının iş hayatına girmesi ve ekonomik özgürlüğünü almasıyla evlilik yaşı modern toplumlarda ilerlemekte iken eş seçiminde de ekonomik, mesleki kriterler ve statüler kadınlar için yeniden gözden geçirilmektedir.

TÜİK'in 2022'de yayınladığı evlenme istatistiklerinde yıllara göre ortalama ilk evlenme yaşı incelendiğinde, her iki cinsiyette de ilk evlenme yaşının arttığı görülürken ortalama ilk evlenme yaşı 2022 yılında erkeklerde 28,2 iken kadınlarda 25,6 olmuştur. Erkek ile kadın arasındaki ortalama ilk evlenme yaş farkı ise 2,6 yaş olarak

[235] Vildan Dindar, "Gençlerde Evlilik Yaşının Uzaması Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma", *İlahiyat Akademi Dergisi* 12 (2020), 277.

güncellenmiştir.[236] Denk olma ve beklentiler açısından iş kadınlarının evlilik seçiminde ölçütleri de dindarlıkları düzeyinde farklılaşmaktadır. Aile bağlarıyla edinilen muhafazakâr eğilimlerden biri ibadetlerin hiç sektirilmeden ve ertelenmeden yerine getirilmesine özen gösterilmesi olarak belirtilen Akçaoğlu'nun araştırmasında dini duyarlılıkların makbul kadın veya erkek rolleri ile iç içe geçtiği tespit edilmiştir. [237] Evliliğe bakışı ve eş seçiminin de dini bir imtihan olabileceğini ve kendisi için dindarlığın önemini vurgulayan evli olan Seda Hanım (40) şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Benim için evlilik basite alınamayacak kadar önemli. Küçük sorunlarla evlilikler bitiyor artık. Evlilik çok güzel ve zor ama evlilik birbirine zorluklara dayanabilmektir. Bir bütün olabilmektir. Her zaman en sevdiklerimizle imtihan oluruz. Ufacık sorunlarla bu imtihanı kaybedenlerden olmamalıyız. Ben evlenirken kendimce eşimin dine bağlı olması namazını kılıyor olması merhametli olması kriterimdi. Ailesi önemli olduğu gibi ileride çocuklarıma baba olur mu diye de düşünmek gerekir."

"Evlilikte en son zenginlikti kriterim. Ahlaklı olması, dürüst olması, namaz kılması ve küfür konuşmayan birisi istemiştim." diyen Ayşe Hanım (40) kriterlerinden en sonuncusunun zenginlik olduğunu söylerken, bekâr olan ve eş seçiminde ilk ve önemli kriter olarak uzun boylu olmasını isteyen Fatma Hanım (28) sözlerini sürdürerek şunları da eklemektedir:

> "İlk ve önemli kriterim eş seçiminde uzun boylu olması bundan sonra gönül tabi ki dindar olmasını istiyor ama dindarlıktan önce karakter sahibi ve bana saygı duyan birisi olmasını önemsiyorum. Toplumun şu şartlarında bakıyorum dışarıdan dindar olarak tanıtılan insanlar evlendikten sonra eşlerine radikal şekilde davranabiliyorlar. Ailelerin denk olması da önemlidir. Benim annem babam onaylasın gerisi sorun değil diye düşünüyorum."

Küçük yaşta evlendiğini belirten Gamze Hanım (24) bunun yanında ailede ekonomik gücün kadında olması gerektiğini ifade etmektedir:

> "Kendim çok erken evlendim. Ama eş seçiminde en önemli şey evleneceğimiz insanın her anında yanımızda olmasıdır. Kültürlerin az çok yakın olması gerektiğine inanıyorum. Yaş farkı çok önemli bence çok fazla olmaması gerekiyor. Ekonomik olarak bir kadın özellikle denk ya da biraz daha maddi anlamda üstte olmalı. Bunlar hayatın acı gerçekleri maalesef."

---

[236] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma-%C4%B0statistikleri-2022-49437&dil=1.

[237] Akçaoğlu, *Zarif ve Dinen Makbul*, 92.

Gamze Hanım'ın aksine evliliğinde statü olarak eşinin kendinden üstün olmasını isteyen Rumeysa Hanım (35) ise şunları söylemektedir.

> "Benim ölçütüm aşk değildi. Küçük bir yerde büyüdüğüm için hep ayakları üzerinde duran birini ve kendimden daha üst düzeyde olmasını istemiştim. Sorumluluk sahibi ve saygılı birini istemiştim. Sevgiden de önemlisi saygıdır. Evlenince hayatlar birleşiyor ama ayrısın aslında."

"18 yaşımda evlendim. Eşimin İslami hassasiyeti yokken onları kazandı. Ama şu anda evlensem aşk evliliği değil dindarlık gibi konularda daha dikkatli davranırdım." diyen Nazlı Hanım (30) evliliğini çok erken yapmasının yanında şimdi olsa dindarlığı kriter alacağını eşinden de memnun olduğunu anlatmakta iken aksine Dilara Hanım (40) kendinin ve ailesinin maddi olarak eşinden daha iyi bir durumda olmasına rağmen ilk kriterinin dindarlık olması sonucunda evlendiğini anlatmaktadır:

> "Zenginlik, makam ve mevki istemedim. Allah'tan korkan eşine de sahip çıkar. Kuralları bilen birisi isterdim hep. Ben evlendiğimde eşim öğrenciydi maddi olarak benim ailem daha iyi konumdaydı birlikte başardık çoğu şeyi o yüzden birbirimize çok önem veririz. Hep Allah'ın emaneti olarak görürüz birbirimizi."

Bekâr olan Şerife Hanım (27) dindarlık kriterlerinde farzların yanında sünnetleri de uygulamasını ailesi için önemli olması sebebiyle eş adayında kriter olarak almaktadır:

> "Alkol kullanmamasına özen gösteriyorum. Çünkü evlendikten sonra bırakılacağını düşünmüyorum bu benim için hassas bir konu. Dini inancının benimkiyle örtüşmesi gerekiyor. Sünnetleri biliyor ve uyguluyor olması ve merhametli olmasına önem veriyorum. Aile içerisinde çok önemli bir kriter."

Bazı katılımcılar kısa cevaplar vererek dindar olmasının sağlıklı bir aile açısından en önemli kriter olmasını dile getirmektedirler. "İnanç noktasında ve her anlamda eşiniz sizle aynı olmalı. Buna siyasi görüş ve dünya bakışı da dâhil. Arkadaş noktasında benim için sıkıntı yok, ateist de olabilir ama eş noktasında güvenirlik ve zekâ başta olmak üzere her anlamda aynı olmalıyız." diyen Meryem Hanım (27) medeni durumu bekâr olmasını yanında eş ve arkadaş olarak kriterinin dindarlık bakımından fark edeceğini düşünmektedir. Mühendis Hale Hanım (31) ise bekâr olmaktan yakınmakta ve kendisinin daha önce yaptığı evlilik görüşmelerinde aynı kafayı yakalayamadığını belirtmekte ve evleneceği kişinin aynı mahalleden olmasını istemektedir. Toplumsal anlamda kendisinin bulunduğu muhafazakâr çevreyi kast ederek şunları söylemektedir.

> "Kanayan yaraya tuz bastınız diyebilirim. Bir eğitim alıyorsunuz, kendinizi geliştiriyorsunuz. Benim için beraber zaman geçirebileceğim birisi önemlidir. Tembellikten de hoşlanmam. Bazı hassas noktalarda buluşabilmeliyiz aynı mahalleden olmalıyız diyebilirim."

İş kadınları ailedeki roller bakımından "baba olma", "dindar olma", "dini kuralları bilme", "namaz kılma" ve "alkol kullanmama" şartını özellikle dile getirmektedir. İş kadınları bunlara kendi ailesinin "sosyo-ekonomik yapısı", ailesinin rızası ve "ailelerin dini anlamda denk olması" eklemektedir.

Evlilik yaşı itibariyle evli olan katılımcıların geneli erken denilebilecek yaşta evlendiklerini belirtmekte ve bunun dezavantajlarını avantajlarına oranla daha çok yaşadıklarını dile getirmektedirler. Anne olan katılımcılar çocuklarının evlilikleri için kendilerine kıyasla olgunluklarının evlilik için yeterli olmadığını düşünmekte, erken evlenmelerini istememektedirler. Bekâr olan katılımcıların çoğu 27 yaş ve üzeridir. Yalnızca bir katılımcı kadınların 30 yaşına kadar evlenebileceğini bunun da geç olmadığını düşünürken diğer altı bekâr katılımcı yaşlarının geçtiğini ve evliliğe geç kaldıklarını ifade etmektedirler. Dindar ise bu hususta yaptığı araştırma sonucunda aile kurumu ve evlilik müessesesi açısından; "muhafazakâr, kentli, eğitimli" bireyler arasında evliliği ertelemenin bir "trend" haline geldiği ifade etmiştir.[238]

Evlilikte yaşın, eğitim seviyesine bağlı olarak yükseldiği bizim araştırmamız açısından da gözlemlenen açık bir sonuç olmakla birlikte dindar/muhafazakâr ebeveynlerin de erken evliliği olgunluk ve eğitim hayatı gerekçeleriyle desteklemedikleri görülmüştür. Buna ilaveten katılımcılardan biri nişanlı ve ikisi evli olan üç kişi, dindarlığı evlilik için bir kriter olarak zikretmemektedirler. Onlar kendileri için önemli olanları tek cümlelik ifadelerle, "aynı dünya görüşüne sahip olmak", "saygı ve değer görmek", "dürüstlük" gibi temel asgari değerlerde ortak olmayı ve ahlaki kriterleri önceliklerini ifade etmektedirler. Bunun yanı sıra bekâr katılımcıların dini değerler ve dindarlık ile ilgili ifadelerinden hemen sonra dış görünüş ve fiziksel özelliklerin kriterlerinin arasında olması dikkat çekmektedir.

[238] Dindar, "Gençlerde Evlilik Yaşının Uzaması Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma", 281.

5.2. Flört ve Görücü Usulü

İslam dininde evlilik, ailenin devamı için teşvik edilmekte ve tavsiye edilmektedir. Dini değerlerine bağlı olan kişilerde ve toplumlarda İslami sınırların gözetilerek evlilik yoluna gidilmesinin İslamî gelenekte görücü usulüyle evlendirilmekten geçtiği görülmektedir. Fakat kadının iş hayatına girmesi ile toplumda görünürlüğünün artması sonucunda erkek ve kadınların iş ortamlarında görüşüp anlaşarak evlenmeleri yani flörtleşme de artmaktadır. Bunu anlamak için iş kadınlarının varsa sınırları veya flört ve görücü usulü evlenmeye bakışlarının çalışma grubumuzda nasıl ifade edildiğine bakmak gerekmektedir. İş kadınlarına sorduğumuz, "Flört ve görücü usulü ile evlilik hakkında neler düşünüyorsunuz?" sorusuna cevap olarak; Seda Hanım (40) her iki yöntemde de asıl olanın kişinin mahremiyetinin korunması gerektiğini düşünmekte, her ikisine de karşı olduğunu bu konuda kadınların toplumda artık eş seçme hakkına sahip olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

> "Aslında görücü usulüne de flörte de karşıyım. Flört yapılacaksa belli kuralları olmalı ve mahremiyete dikkat edilerek yapılmalı. Evlenme düşüncesi, yani zamanı geldiğinde yapılmalı. Çok erken vakitlerde olmaması gerekir. Erkek egemen toplumlarda erkeklerde namuslu ve aile kızıyla evlenme düşüncesi var ama sen nasılsan o şekilde bir insan karşına çıkar."

Flört veya görücü usulü ile ilgili katılımcıların ifadelerinde iş kadınlarının, her iki yolla kurulan evliliklerin, başlangıç aşamasında mahremiyetin ve dini sınırların korunmasını gözetmektedir. Bazı katılımcıların ilişkilerde flörtle başlamasında aşk veya duyguların etkili olduğunu ama görücü usulünde daha mantıklı davranıldığı için görücü usulünü tercih ettikleri görülmektedir. Ön Lisans mezunu Rumeysa Hanım (35) ise görücü usulünü daha çok mantıkla eşleştirmekte ve flörtle başlayan evliliklerin çok çabuk tüketilmesine değinmektedir:

> "Görücü usulü daha iyi oluyor mantıklı açıdan insanlar sana tavsiye ediyorlar uygun buldukları kişileri ve herkesin beklentisi belli oluyor orada. Flört yapan insanlara bakıyorum çok çabuk tüketiyorlar her şeyi ben görücü evlendim ve eşime hep tatlı bir saygım vardı. Flört olacaksa da mantıklı bir eşle olmalı."

Kadının toplumsal alanda daha görünür olmasına rağmen, zorunluluk olmadığı halde görücü usulünün genç orta sınıf muhafazakârlar arasında yaygınlaşması aile kurumuna

bağlılığın temelinde dini gerekliliklere dayanmasıdır.[239] Bazı katılımcılar artık görücü usulünün de eskisi gibi olmadığını düşünmektedirler. Her iki evlilik yönteminin de birbirini tanımadan tercih edilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. "Görücü usulü de artık flört gibi ikisi de olabilir. Görücü usulünün devamı da flört şeklinde devam ediyor. İnsanların yakınlaşma sınırları ne derecedeyse ona göre yakınlaşırlar. Bir insanı tanımadan evlenmek olmaz bence." diyen Fatma Hanım (28) bir insanı evlenmeden tanımamayı doğru bulmayarak görücüyü eleştirmekte iken flörtün artık görücü usulünün devamında geliştiğini ifade etmektedir. "Eskidenmiş o çeşme başında gördüm hikâyeleri" diyerek görücü usulünü eleştiren Mühendis Şüheda Hanım (47) flört de ise ilk etapta duyguların etken olması yönünü vurgulamaktadır:

> "Evliliğin sağlam olması için insanların birbirini tanıması lazım eskidenmiş o çeşme başında gördüm hikâyeleri. Görücü usulü olunca şöyle bir avantaj var sizi tanıştıran ailenizi, ekonomik hayatınızı ve düşüncelerinizi biliyor ve size denk insanları buluşturuyor. Flört ile başlayan ilişkilerde ilk başta duygular etken oluyor. Daha sonra diğer konular geliyor."

Her iki yöntemle de evlilik görüşmeleri yapan ve bekâr olan Hale Hanım (31) kadının fikrinin sorulmadan, çalışmasına karışılarak görücü usulü bir evlilik olmasına karşı olduğunu belirtmekte, her iki yolun da ortasının bulunması gerektiğini düşünmektedir:

> "Ben ikisini de tecrübe ettim. Kadını ne istediği sorulmadan görücü usulü yapmaya karşıyım. Bende dini hassasiyetlerime çok dikkat ederim. Ama bu birinin zoruyla olacak bir şey değil. Bayanın çalışmaması vs. söz konusu edilmemeli. Diğerine bakıldığında ne kadar uzun süre flörtleşirseniz de aynı eve girene kadar tanınamıyor. İkisinin de ortası olmalı diye düşünüyorum."

Bu hususta, değişim sürecine bağlı olarak eş seçim tarzında farklılaşmalar gözlenmektedir. Görücü usulün tamamen olmasa da önemli ölçüde terk edildiği, tanışarak eş seçme tarzının giderek yaygınlaştığı, görücü usul ile tanışarak evlenme arasında "yumuşatılmış görücü usul" denilen bir ara formun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[240]

Katılımcılar arasında evlenmeden birlikte yaşamanın karşıdaki eş adayını tanımak için en iyi yol olduğunu düşünen iki katılımcı bulunmaktadır. "Eşler aynı evi paylaşmadan birbirini tanıyamaz bence." diyen Avukat Meryem Hanım (27) evlenmeden aynı evde beraber yaşamanın kişiyi tanımak için bir alternatif olduğunu düşünmekte ve sözlerine "Flörtün, görüşmenin önemi var ama çok uzun görüşmede evliliği

[239] Akçaoğlu, *Zarif ve Dinen Makbul*, 94.
[240] M. Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, (Adana: Karahan Kitabevi, 2005), 206.

anlamsızlaştırabiliyor. Ne kadar olsa da eşler aynı evi paylaşmadan birbirini tanıyamaz bence, bizim dünyaya bakışımıza göre de bu ancak evlilikle olacak bir şey o yüzden çok da uzun flört çok doğru değil." diyerek devam etmektedir. Fakat katılımcılar bu durumun hem dinen hem örfen uygun olmadığını dile getirmektedirler. "Bir su şişesini yanınızda ne kadar taşırsanız taşıyın içindekinin nasıl bir şey olduğunu kapağını açmadan bilemezsiniz." diyen Gamze Hanım (24) evlenilmeden aynı evde beraber yaşama düşüncesi taşıyan katılımcılardan biri olmakla birlikte bunun bizim ahlak anlayışımıza uygun olmadığı dile getirmektedir:

> "Dinimize göre görücü usulü uygun olduğunu biliyorum. Flört ve birbirini tanıma edepli olarak gerçekleştirilmeli. Bir su şişesini yanınızda ne kadar taşırsanız taşıyın içindekinin nasıl bir şey olduğunu kapağını açmadan bilemezsiniz. Benim dini inancıma ve aileme ters olan bir konu olmasına rağmen ben evlenmeden beraber bile yaşanılmalı diye düşünüyorum. Ama ahlak ve dini anlayışımız bunu hoş görmüyor."

Katılımcıların bazıları ise kesinlikle flörtle bir evlilik kurulamayacağını düşünmektedir. Lisans mezunu Nur Hanım (40) bu konuda flörtün evlilikle bir arada olmaması gerektiğini düşünmektedir. Görücü usulünü de iyi bir evlilik için daha sağlıklı bulmaktadır:

> "Görücü usulüne karşı değilim iyi bir ilişki için çok daha verimli olduğunu düşünüyorum. Ön yargılı bakılmamalı iki tarafta bunu sağlıklı bir şekilde yürütülürse çok olumlu sonuçlar ortaya çıkar. Flört keşke olmasa diyebilirim evlilik ve flört aynı kefede olmamalı."

"Sonuçta görücü usulü de artık eskisi gibi değil." diyen lisans mezunu Rana Hanım (22) cümlelerine şöyle devam etmektedir: "Uzun süre flört eden, sevgili olan insanların daha mutsuz evlilikleri olduğunu gözlemledim. Sonuçta görücü usulü de artık eskisi gibi değil, insanlar oturup yine konuşabiliyorlar ve o şekilde evliliğin şu an da daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum." Bu iki yolla da başlayan evliliklerin devamında önemli rol oynayan faktörün evlenmeden önce anneden alınan eğitim olduğunu düşünmekte olan Nazlı Hanım (30) evliliklerinin yürümesini ailenin rol model oluşuna bağlayan tek katılımcıdır. "Ben flörtle evlendim, kardeşim görücü usulü evlendi. Güzel idare ettik diye düşünüyorum. Aslında burada önemli olan anneden alınan eğitimdir. O bize evlilik konusunda çok güzel örnek olmuştu." diyerek anne babanın eş seçiminde rol model oluşuna dikkat çekmektedir. Muhafazakârların ailede erkek ve kadın rollerini, maddi koşullar değiştiğinde bile dini bir vazife inancıyla yeniden üretmeye çalışmakta

olduklarını belirten Akçaoğlu'na göre bunu başaramasalar bile arzuladıklarına şahit olmak şaşırtıcı olmamaktadır.[241]

İş kadınlarının evlilik yoluna giderken flört veya görücü usulüne yönelik tutumlarında; kendi hayatlarından verdiği örneklerle kadınların çalışma hayatına, ya da evlilik kararında eş tercihlerinin kadına da sorulması gerektiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu hususta erkeklerin daha egemen bir tavırla aile kızı istemesine artık karşılıklılık kapsamında bakılması gerektiğini düşünmektedirler. Görücü usulünün gelenekte gördüğümüz, ailenin uygun gördüğü kişi ile evlenilmesi şeklinde anlam taşımadığını düşünen katılımcılar, günümüzde evlilik görüşmelerini olumlu bulmaktadır.

Bazı katılımcılar flörte karşı çıkarken çevresinde gözlemlediği mutsuz evliliklerin flört sonucunda olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında evlilik öncesi beraber yaşamayı dile getiren iki katılımcımız da bunların kendi değerleri ile uyuşmadığını düşünmektedirler. Görücü usulünü tavsiye eden ve tercih eden katılımcılar ise daha çok mantık ilişkisi çerçevesinde bulduklarını ifade etmekle beraber flörtün dini anlamda uygun görülen evlilik ile bağdaşmadığını belirtmektedirler.

5.3. Çocuk Sayısı

İş hayatının şehir merkezlerinde daha yoğun olarak yaşanması, kadının ailedeki rolünün değişmesi ve artık yalnızca ev içindeki değil dışarıdaki işlerde de eşlerle ortak olmaları kadının ekonomik anlamda bağımsızlığını kazanmasıyla, evliliklerin her durumda sürdürülmesi ve evlilikte son sözün erkeğe ait olması anlayışı artık geçerli olmamaya başlamaktadır. Geleneksel ve dindar ailelerde evlilik için kadının annelik rolü önem arz ederken sayısal olarak çok çocuğun yaygın olduğu görülmektedir. Geniş aileler yerini çekirdek ailelere bırakmakta kadın için çocuk sayısı arttıkça iş hayatına uzaklaşma ve kendi özgürlüğünün çocuk merkezli yaşama evrilmesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çocuk sayısının düşmesinin nedeni, sosyal/kültürel hayat algısındaki değişimdir. "Çocuk, kendi hayatını yaşama, olarak adlandırılan burjuvazi bir tutkunun önünde bir engel olarak görülmektedir."[242]

---

[241] Akçaoğlu, *Zarif ve Makbul*, 94.

[242] Mustafa Aydın, "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi", *Sistematik Aile Sosyolojisi,* ed. Mustafa Aydın (Konya: Çizgi Kitabevi, 2013), 205.

Bu başlıkta araştırmaya katılan iş kadınlarına sorulan "Evlilikte ideal çocuk sayısı kaç olmalıdır/neden?" sorusunun cevapları ele alınmıştır. İş kadınlarının iş hayatında aktör haline gelmesiyle bu konu hakkında düşüncelerinin değiştiği görülmektedir. Kalabalık aileye özlemi dile getirmekte olan Seda Hanım (40) çocuk sayısı konusunda "İki oğlum var, daha çok çocuğum olmasını isterdim. Kalabalık aile olmak güzeldir ama çocuk sayısı maddi durumla ilgilidir ve el verdikçe 5'e kadar da çıkabilir." şeklinde ifade ederken; dindar kişilerin çok çocuklarının olması gerektiğini düşünen, iki çocuklu Nur Hanım (40) eğitim sistemimizin bu konuda uyumlu ortam sağlamadığını düşünmekte ve şöyle ifade etmektedir: "Dindar insanların çok sayıda çocuk sahibi olması gerektiğini düşünüyorum. Ama maalesef o şekilde bir eğitim verilmiyor evlilik yaşları gecikiyor." Bekâr olan Fatma Hanım (28) çocuk sayısını maddiyata bağlamakta ve evlenirse çalışmayacağını düşünerek bu konunun daha rahat olacağın düşünmekte : "Bence çocuk sayısı ekonomik durumu elverdiği kadar yapılmalıdır. Açıkçası ben evlensem çalışmam. Kadının bir sınırlaması yoksa istediği kadar yapılabilir." şeklinde ifade etmektedir.

Katılımcıların bazıları çocuk sayısı konusunda iş hayatının sınırlandırıcı olduğu üzerinde durmaktadır. Çocuklarına bakma konusunda bakıcıya bırakmanın kendileri için duygusal zorluğundan bahsederken bir yandan da iş hayatını geride bırakamama arasındaki yaptıkları tercihleri zikretmektedirler. Çocuk sayısının çalışma hayatı dolayısıyla sınırlandığını ifade eden ve çocuklarını bakıcıya vermenin kendi anneliğine ağır geldiğini söyleyen Aliye Hanım (45) şu şekilde devam etmektedir:

> "Eğer çalışmıyor olsaydım, daha fazla çocuğum olabilirdi. Hem ülkemiz adına hem kardeşler adına daha iyi olacağını düşünüyorum. Ama tek çocuğun olmasına da karşıyım. Aile bağı ve kardeş bağını kurabilmeli çocuk. Benim işim özel sektör olduğu için çok zorlandım bakıcılara baktırdığım için zorlanmamak adına çok fazla yapamadım."

Bir çocuğu olan Şüheda Hanım (47) çocuk sayısının azalmasının kadının çalışması ile tetiklendiğini düşünmekte, çalışan annelerin çocukları bakıcıya bırakma konusundaki yaşadığı sıkıntılardan bahsetmektedir: "İş hayatı da bunu tetikledi bu yadsınamaz bir gerçek. Ama eskisi gibi babaannelerin yaşadığı geniş aileler de kalmadı. Anneler çocuklarını bakıcıya bırakma konusunda da zorlanıyorlar. 2 olmalı bence en az." Kurt'un yaptığı çalışmada MÜSİAD mensubu iş adamlarının diğerlerine nazaran doğum kontrolüne daha yüksek bir oranda karşı olmaları çok çocuk düşüncesini desteklerini

ortaya çıkarmaktadır.[243] Fakat iş kadınlarının iş hayatı bu düşünceyi kısıtlamaktadır. "Ben önceden 4 çocuk yanlısıydım ama çalışma hayatına atılınca ve sosyal çevreyi vs. görünce 1 bile ideal ama 2 de olabilir." diyen Meryem Hanım (27) da çocuk konusunda bakış açısının iş hayatı ile değiştiğini ifade etmektedir. Bekâr olan Hale Hanım (31) gençlerle ilgili bir sektörde çalışması dolayısıyla düşüncesinin değiştiğini ve artık çocuk yetiştirmek manevi olarak çok zor olduğunu söylemektedir:

> "Ben eski zaman olsaydı kalabalık olması taraftarıyımdır. Ama şu zamana bakınca ideali ikidir. Bakılabiliyorsa üç çocuk da düşünülebilir. Çocuk yetiştirmek maddiyatı geçtim manevi olarak çok zor. Allah herkesin yardımcısı olsun. Hele bizlerin daha çok yardımcısı olsun bizler daha çok nesil yetiştirmeliyiz.

Katılımcılardan iki kişi de annelik rolünü işin ve diğer her şeyin önüne koyduklarını belirtmektedir. "Hayatını adayamadığın çocuğu dünyaya getirmeye anlam veremiyorum." diyen ve üç çocuk annesi Emine Hanım (42) "Bakabileceği kadar yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bu konuda bir genellemem yoktur. O çocukların karnı her şekilde doyar önemli olan yetebilmektir. Hayatını adayamadığın çocuğu dünyaya getirmeye anlam veremiyorum." şeklinde düşünmektedir. Dilara Hanım (40) ise çocuk sayısını değil niteliğini önemsediğini belirtmekte ve kendisinin işinden önce annelik rolünün geldiğini ifade ederek, işini çocukları için yıllarca bıraktığını söylemektedir.

> "Ben çocuk sayısı konusundan ziyade yetiştirmenin önemli olduğunu düşünüyorum. Şu memlekete hayırlı bir evlat olsun isterim. Sayının bir önemi yok manevi olarak ve eğitim olarak güzel yetiştirmenin önemi var. Ben çocuklarımı yetiştirmek için kaç yıldır ticaretime ara verdim. Aileler kapasitesine göre sayısına karar vermeli."

"Dindar insanların daha çok çocuk yetiştirmesi gerektiğini düşünen" katılımcılardan evli olanların genel itibariyle iki en fazla üç çocuk sahibi oldukları bilinmektedir. Çocuk sayısı konusunda genellikle maddi anlamda bakılabileceği ve sorumluluk üstlenebileceği kadar yapılması gerektiği şeklinde ekonomik vurgu yapan iş kadınlarında bu durum, geleneksel aile bakış açısına nazaran, eğitimli ve kentli olmanın dindar kesimde modern bir yansıması olarak görülebilmektedir.

İş kadınlarının çocuk konusunda maddi imkânların yeterli olmasının yanında manevi sorumluluğun önemli olduğunun da vurgusunu yaptıkları görülmektedir. Bunu

[243] Kurt, *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, 120.

genellikle annenin çocuk konusunda rolünü ne kadar yapabildiği ile ifade etmektedirler. Katılımcılar; iş hayatında aktif olmalarının sonucunda, bakıcıya çocuk baktırmanın zorluğunu ifade etmekte ve her ne kadar kendi iş yerleri olsa da iş ortamlarının bunu engellediğini düşünmektedirler. Aynı şekilde MÜSİAD mensubu işadamları ile 2004 yılında yapılan Özdemir'in çalışmasında da işadamlarının çoğunun, özellikle hızlı büyüme içerisinde olanların aile yaşantılarına gerekli vakti ve özeni gösteremedikleri için suçluluk duyduklarını ve hatta yanlış yaptıklarını belirtmektedirler.[244] Dolayısıyla muhafazakâr/dindar kişilerin iş hayatının yanında aile ve değerlerine bağlılığı azalsa da ailenin kutsallığı konusunda kadınlar ve erkeklerde ortak düşünceler bulunmaktadır.

Bekâr katılımcıların ise iş hayatına girmeden önce çocuk sayısı konusundaki düşüncelerinin değiştiğini ve iş hayatının çok sayıda çocuk sahibi olmaya engel olduğunu görmekteyiz. Kadınların iş hayatını annelik için bir "sınırlama" olarak ifade etmesi de bu duruma işaret etmektedir.

5.4. Boşanma

Boşanma konusunda iş kadınlarının kentli ve modern olmalarının neticesinde gösterdikleri tutum değişmektedir. Eğitimin artması, kadının ekonomik gücünü eline alması ve aile hayatının bir ihtiyaç olmaktan çıkmasıyla artan boşanmalar hususunda iş kadınlarının düşünceleri ve bu durum karşısında tutumları, "Boşanmaya bakışınız nedir?/ Bu konuda neler söylersiniz?" soruları ile araştırılmaktadır. Cevapların geneline bakıldığında iş kadınları "karşılıklı idare etme", "sabır", "fedakârlık" ve "katlanma sanatı" olarak adlandırdıkları evliliklere modern toplumda uyum sağlanamadığı kanaatindedirler. Bu cevaplar kapsamında, ailelerin küçülmesi, büyüklerin çocuklarının evliliklerinde sözünün geçmemesi ve büyüklerin nasihatlerinin dinlenmemesi dikkat çekerken geleneklerimizin yozlaştığı ve aile kurumunun devamını sağlayıcı aracıların azalmasının etkisinden bahsedilmektedir.

İş kadınları "dönülemez kurallar" olarak ifade ettikleri şiddet, ihanet ve çocuklar ile ilgili durumlar çerçevesinde boşanma durumunu ele almaktadırlar. Clark araştırmasında haftada bir kiliseye gidenlerin boşanma oranının daha az ve evliliği daha fazla sürdürme eğiliminde olduklarını ve aile içi şiddette daha az görünüm sergilediklerini

[244] Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, 146.

ifade etmektedir.[245] "Yokluk, maddiyatsızlık bir şekilde atlatılır ama şiddet varsa boşanmaya gidilebilir." diyen Seda Hanım (40) sözlerine şöyle devam etmektedir: "Boşanmalar kolaylıkla tercih edilmemeli. İşin içinde şiddet vs. olmadığı sürece. Hele ki çocuklar var diye şiddete rağmen kesinlikle devam edilmemeli." Nur Hanım (40) boşanma anlayışını çocuklarla ilişkilendirmektedir: "Boşanmaya karşıyım özellikle çocuklar olduktan sonra. Tahammül edilemeyecek 3-4 kural olmadıktan sonra boşanmaya olumlu bakmıyorum." diyerek düşüncelerini ifade etmektedir. Evliliğin "katlanma sanatı" olduğunu düşünen Emine Hanım (42) da boşanmayı çocuk merkezinde ele almaktadır:

> "Ben çok keskinim bu konuda çocuk olduktan sonra o hayat bizim hayatımız olmaktan çıkıyor. Çocuk olmadan boşansın anlaşamayanlar bence. Topluma sorunlu çocuklar yetiştirilmemeli. Kötü bir şey değil aslında boşanmak. Çünkü evlilik katlanma sanatıdır."

Katılımcıların bazıları evliliklerin bitmesi noktasında ahlaki zafiyetleri işaret etmekte ve dünyalık şeylerin bu noktada eşlerin arasına girdiğini düşünmektedirler. Fatma Hanım (28) boşanmalar konusunda artık sosyal medya vasıtasıyla ahlaki anlamda bir zayıflık gözlemlediğini ve Güney Kore örneğiyle nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır:

> "Boşanma konusunda insanların algıları o kadar değişmiş ve yozlaşmış ki aldatmak illa ki fiziksel temasla olmuyor. Sosyal medya ve televizyon bu konuda insanlarımızın algılarını çok genişletmiş insanlar anonimliğin arkasına sığınarak her şeyi yapabiliyorlar. Bu yönde devlet tarafından kontrolü sağlanmalı diye düşünüyorum Güney Kore'de sosyal medyada insanlar kimlik numaraları ile kullanıcı adı açabiliyor. Bizim ülkemizde bunu yapmak özgürlüğe engel bir durum olarak algılanabilir. Ama bu fazla özgürlüğün toplumda kaosa yol açmasından başka bir şey değil. Devlet bu konuda önlemler almalı diye düşünüyorum."

Eşlerin "dünyaperest" olduğu için sabrının kalmadığını düşünen Dilara Hanım (40) boşanmaların dünyevi olan şeylerle ilişkilerin artmasıyla çoğaldığını düşünmektedir:

> "Çok dünyaperest olduğumuz için artık birbirimize sabrımız yok. Aile içindeyse karşılıklı güven ve sabır olmalı. Şimdi 1 ayda boşanmalar oluyor. Ev dediğiniz beton yığınıdır, araba dediğiniz teneke yığınıdır. Mutluluk ve huzur dağ başında da olsa güzeldir. Varlıkta herkes yaşar yoklukta başarmak önemli."

Ailenin küçük bir şirket olduğunu ve kadını burada yönetici olarak ele alan Tuğba Hanım (53) bu konuda kadınların İslam'ın Mekke ve Medine dönemindeki rolleri ile yönetici olduklarını düşünmektedir:

> "Mutlaka saygı ve sevgi bitince boşanılmalıdır. Fakat tamir edilemeyecek bir yara da olmadığını düşünüyorum. Aile de küçük bir şirkettir. İç işlerini kendi götürebiliyorsa o müessese yürür. Ama en önemli şey de sabretmektir. Aileler arasında anlaşmazlıklar olsa

[245] Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 69.

> da çiftlerin bunlara sağduyu ile yaklaşmaları ve aile içlerini dışarıya açmamaları gerekir. Kadınların ailede çok önemli yönetici rolü vardır. Bakıldığında Medine'de Mekke'de de kadınlar İslam'la yöneticilik rolü kazanmışlardır. Dolaysıyla ailede kadın yönetici olmalıdır."

İş kadınlarının bazıları ise boşanmaları "kadının güçlenmesi" ve "artık sesini duyurabilmesi" ile yorumlamakta ve eskiden bunun toplum baskısıyla örtülerek gizlendiğini düşünmektedirler. Eskiden de bu durumun olduğunu fakat toplumda "ayıp" endişesi ile "kadının susturulduğunu" ifade etmektedirler. Nitekim TÜİK' in 2022 yılında yayınladığı verilere göre boşanmalar gün geçtikçe artış göstermektedir. Boşanan çiftlerin sayısı 2021 yılında 175 bin 779 iken 2022 yılında 180 bin 954 olmuştur. Bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade eden kaba boşanma hızı 2022 yılında binde 2,13 olarak gerçekleşmiştir. [246] Aliye Hanım (45) da boşanmayı kadının çalışmasıyla ekonomik olarak güçlenmesi ve kendini savunabilmesi şeklinde ifade etmektedir:

> "Boşanmalar keşke olmasa ama önceden olmuyordu, şu an çok arttı deniliyor. Ama çalışan kadın daha azınlıktaydı önceden bastırılmış kadınlar vardı ve erkeğin getirdiği ile geçinmeye çalışan kadınlar vardı. Toplumun baskısıyla psikolojik ve fiziksel ezilmiş kadınlardı. En ufak şeyden evliliği bozmak tabi ki değil bahsettiğim. Evlilik fedakârlık ister olmuyorsa da gerçekten olmuyordur. Tek tarafın mücadelesi ile olacak bir şey değil. Artık kadınlar kendileri başlarının çaresine bakıyor ve kendilerini savunabiliyorlar."

Şüheda Hanım toplumda kadınların ekonomik özgürlüğünün özellikle vurgulamakta ve aile büyüklerinin bu konudaki rolüne değinmektedir:

> "Sabrı kalmadı insanların birbirine. Evlilikte çok kolay olmamalı boşanmak da çok kolay olmamalı. Evliliğin getirdiği sorumluluk bilinmeli. Keseler aynı olmak zorunda. Biri sinirliyken diğeri susmak zorunda bu bir denge meselesi. Eskiden böyle bir şey olduğunda aile büyüklerine danışılırdı. Kadınların kesinlikle bu konuda bir işinin ve ekonomik özgürlüğü olmalı. Ama bu istediğimi yaparım anlamına gelmez. Biz Türk toplumunda çok güzel geleneklerle yetiştik üstüne İslamiyet'in hasletleri de eklendi. İnsanların kendilerinden fedakârlık yaptığı bir kurumdur evlilik ama asgari müştereklerde anlaşmak gerekir. Boşanma son seçenek olmalı diye düşünüyorum. Büyüklere rol düşüyor aslında insanları rahatlatmak gerekiyor."

"Bu namus sonucunda kolay olmamalı vazgeçmek" diyen Hale Hanım (31) kadının çalışması ve ekonomik bağımsızlık elde etmesi sonucunda arttığını düşündüğü boşanmaları eleştirel bir şekilde yorumlamaktadır:

> "Allah'ın en sevmediği helal biliyorsunuz, ben insanların birbirini iyi tanıması gerektiğini düşünüyorum. Herkesin tahammülsüz olduğunu düşünüyorum, bu namus sonucunda kolay olmamalı vazgeçmek, bu aşamaları bir çırpıda silip atmak dile kolay. Şimdi nasıl olsa çalışıyorum, ihtiyacım yok deniyor ama biraz daha ortada buluşabilmeli bence eşler."

[246] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2022-49437.

Katılımcılardan iki kişi boşanma konusuna daha doğal yaklaşmaktadır. Burada mesleki anlamda tecrübelerinin getirisi olarak, boşanmaların da evlilik kadar doğal olduğunu düşünmektedirler. Meryem Hanım (27) düşüncelerin çocuklar durumu kapsamında ifade etmektedir:

> "Anlaşma denenip olmuyorsa, çocuklar için devam ettirmeye çalışmak çok yanlış bu dönemin çocukları öyle yetişiyor ki kadir, kıymet bilmiyorlar. Özellikle Z kuşağı öyle. Ben önce anlaşma yoluna götürme taraftarıyım. Ama olmuyorsa boşanma yoluna gidilebilir. Çocukların durumu gözetilmeli. Boşanma evlilik kadar doğal aslında. Huzursuz olmaktansa belli bir çerçevede boşanılmalı."

Boşanmanın çocuklar için belki daha iyi bile olabileceğini düşünen İrem Hanım (27) bu konuda düşüncelerini şöyle özetlemektedir:

> "Eşlerin birbirine karşı saygısı kalmadıysa hiç uzatılmamalı bence iki yabancı gibi yaşayan eşler var ve bu bence kişinin kendine yaptığı en büyük haksızlık, çocukları o mutsuz evliliğe mahkûm etmemek gerekir. O aradaki ilişki yeşertilemeyecekse uzatılmamalı."

Boşanma konularının katılımcıların genelinde dini terimler çerçevesinde ifade edildiği görülmektedir. Çocuk olmadan, anlaşılamadığı takdirde boşanmanın normal olduğunu fakat çocuk olduktan sonra bu konuda daha hassas davranılması gerektiğini öncelikle çocukların gözetilmesi gerektiğini neredeyse katılımcıların hepsi belirtmektedir. Boşanmaların artmasının sebebini kadının ekonomik gücüne ve erkeğe ihtiyacı olmayışına bağlayan katılımcıların çoğu bunun önceden "kadının ezilmişliği", "ses çıkarmaması", "aldatılması" ve "şiddete dahi boyun eğmesi" sebebiyle olduğunu belirtmektedirler. Psikolojik ve fiziksel şiddetin çeşitlerini çocuk olsa dahi katlanılmaması gereken şeyler olarak ifade etmektedirler. Katılımcılardan birçoğu boşandıktan sonra yaşama adapte olmakta zorlanan kadınlarla ilgili sosyal faaliyetlerde aktif rol almakta, onları maddi ve manevi olarak topluma kazandırmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu konudaki görüşlerinin gözlemleri neticesinde olduğu anlaşılmaktadır.

5.5. Koruyucu Aile

Koruyucu aile olmak ve evlat edindiği çocukla bir arada yaşama düşüncesi İslami kesim tarafından haramlar ve helaller bağlamında şüphe ile yaklaşılan bir konudur. Sosyal yardımlaşma vakıf ve derneklerinin yetimlerle ilgili projeleri ve çalışmaları mevcuttur. Toplumda, dindar kesimde de aynı evde evlat edinme ile ilgili girişimler görülmektedir.

“Koruyucu aile düşüncesi veya yetim çocuklarla ilgili neler düşünüyorsunuz? Bu yolla edinilen çocuklar sizce aile içinde yaşamalı mıdır?” şeklinde sorulan soruda iş kadınlarının cevapları bu başlıkta ele alınmaktadır. Aynı evde evlat edinme konusunda iş kadınları ile yapılan görüşmelerde bu konuya hangi yorumlarla yaklaştıkları incelenmektedir.

Koruyucu ailelik, bugün dünyada pek çok gelişmiş ülkenin dezavantajlı çocuklara yönelik öncelik verdiği önemli bir politika haline gelmiştir. Türkiye’de de çocuk koruma alanında önemli bir yere sahip olan koruyucu aile uygulaması, son yıllarda niteliksel ve niceliksel olarak gelişerek ilerlemektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının verilerine göre 2022 yılında Türkiye genelinde kuruluş bakımı altında bulunan çocuk sayısının 14 bin 141 olduğu görülmüştür. Mevcut koruyucu aile sayısı 7 bin 439, koruyucu aile yanında bakımı sağlanan çocuk sayısı ise 9 bin 11 olmuştur. [247]

Bursa’da yaşayan ve Osmanlı geleneğiyle büyümüş olan Tuğba Hanım (53) bu konuyu yakınlarında tecrübe etmekte ve geleneğimize referansla şöyle ifade etmektedir: “Koruyucu aile çok yakınımda var. Bu bizim kültürümüzde de vardı eskiden köylerde genelde beslemeler vardı ve onlarda ev halkındandı. Kardeşler ona da mirastan pay verirdi. Neden yapmadım dediğim şeylerden biridir.”[248] Özellikle bakılan çocuğun aynı evde olması gerektiğini düşünen Fatma Hanım (28) bu konuda ailesini de teşvik ettiğini belirtmektedir:

> “Daha önceden yetim projelerine katılmıştım. Çocuğun aynı eve alınması gerektiğini düşünüyorum. Sürekli uzakta kalarak çocuğun psikolojisini daha kötü etkiler diye düşünüyorum. Ben anneme babama çok söyledim ama yanaşmadılar. Kendim de ileride o şartları taşırsam düşünebilirim.”

Katılımcıların bazıları bu konuda istekli olduklarını dile getirmekte ve çocuk psikolojisi açısından konuyu ele almaktadır. “Koruyucu olduğumuz çocuklar aynı evde olmalı. Bir anne ve baba çocuğuna nasıl bakıyorsa koruyucu aile olduğumuz çocuklara da o şekilde yaklaşmalıyız. Koruyucu aile olmak çok güzel bir şey ve ileride istediğim bir şey. Daha

[247] https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674.

[248] Burada Tuğba Hanım’ın geleneksel düşüncelerini destekleyen nitelikte bizim de çalışmamızın yapıldığı şehirlerden olan Bursa ilindeki sicillere göre Osmanlı ailesini inceleyen çalışmadan da görüleceği üzere “tebenni” olarak kayıtlara geçen evlat edinme sürecinde Osmanlı ailelerinin çocuğun buluğa ulaşıncaya kadar koruyucu aile yanına yerleştirilmesi kadılar vasıtasıyla sağlanıyordu. Fakat burada İslam’ın ebeveyn- çocuk ilişkisinin sınırları korunarak uygulansa da hukuk dışı uygulamalar da görülebilmiştir. Bk. Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2.b., 2013, s.94.

çok çocuk yapmaktansa böyle evlat edinerek topluma kazandırılmalı." diyen Gamze Hanım (24) özellikle aynı evde beraber yaşanmasının çocuk için daha sağlıklı olmasını vurgulamaktadır. "İnşallah Allah bana o gücü verir ve yaparım." diyen İrem Hanım (27) da sosyal projelerin içinde olduğunu ve bu konuya olumlu baktığını şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Bu benim çok desteklediğim ve içinde olmayı istediğim bir şey. Sevgi evlerinden gelen çocuklarla ilgili projelere katılıyorum. Çocuğun psikolojisinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. İnşallah Allah bana o gücü verir ve yaparım. Bir anlık hevesle alınıp geri bırakılması çocuğa daha çok zarar verir bunun çok hassas yapılması gerektiğini düşünüyorum."

Etrafında çok yaygın olduğunu belirten Nur Hanım (40) bu hususun yaygınlaşmasını istemekte ve bu evlat edinmelerin toplumsal açıdan faydası olacağını düşünmektedir:

> "Evlatlık edinme olmalı ve yaygınlaştırılmalı çok iyi modeller serilmeli topluma. Bizim geleceğimiz çocuklar ve dinamiğimiz aile olduğu için çok önemli diyorum. Devletin bu çocuklara bütün imkânları sağlaması yeterli olmayabilir. Çok ciddi bir yara aslında ileride bu çocukların tehdit unsuru olmasındansa aileler buna çözüm olabilirler. Etrafımda çok yaygın."

Katılımcıların çoğu yetim çocuklar ve evlat edinme ile ilgili konuya olumlu bakarken aynı evde yaşama konusunda dini endişelerini dile getirerek, mahremiyet çekincesi yaşamaktadırlar. Koruyucu aile ile ilgili dini hükümler konusunda endişeleri olacağını belirten Rumeysa Hanım (35) sözlerine şöyle devam etmektedir: "Koruyucu aile ile ilgili dini hükümler konusunda endişelerim olur. Yetim olarak desteklediğimiz bir çocuğumuz var. Ama kendi çocuğum olmadığı takdirde evime alabilirdim. Ama şu an evladım varken düşünmem. Bazen kendi çocuğuna karşı bile sabretmen zor olabiliyor. Erkek çocukları olan Dilara Hanım (40) ise evlatlık yerine sütanneliği önererek: "Bende hala kız çocuğu almayı düşünüyorum evime ama haremlik selamlık sorunu var. Sütannelik daha doğru geliyor dini olarak bunu çok araştırmıştım ama bilinçli bir şekilde yapmak gerektiği için tam olarak karar veremiyorum ama çok istiyorum." diyor. Aliye Hanım (45) da aynı çatı altında yaşama problemini ailesinin görüşleri açısından dile getirmekte ve bu konuya diğer katılımcılar gibi olumlu bakmaktadır:

> "Kesinlikle çok isterim ama aynı çatıda altında olmakla ilgili soru işaretlerim var ailesi olmak her şeyi ile ilgilenmek çok isterim. Ama bu sadece tek başına benim vereceğim bir karar değildir. Çocuklarıma ve eşime de danışmam gerekir. Bunu da düşünmüştük bir ara eşimle ama aynı ortamda yaşama olayından emin değilim. Harcanmamalı bu çocuklar diyorum."

"Namahrem olduğunu düşünüyorum. Aynı evde yaşaması çok tehlikeli ve riskli buluyorum. Böyle bir şey mümkün olmamalı bence." diyen Şerife Hanım (27) bu konunun kesinlikle olmaması gereken bir durum olduğunu keskin bir şekilde ifade etmektedir. Katılımcıların değindiği bu noktanın koruyucu aile temelinde gerçekleştirilmiş Görgülü (2014)[249], Bektaş (2015)[250] ve Ertürk'ün (2020)[251] araştırma sonuçlarında da görülmektedir.

Katılımcıların koruyucu aile olma konusunda, hali hazırda koruyucu bir aile tecrübesi olmadığı gözüküyor. Bazı katılımcılar çevrelerindeki kimi ailelerde bu durumu gözlemlediklerini ve mutluluk duyduklarını belirtmektedirler. Kimsesiz ve yetim çocuklarla ilgili sosyal sorumluluk projelerini destekleyen katılımcılardan bazıları aktif olarak bu proje ve faaliyetlerde yer almaktadır. Araştırmaya katılan iş kadınlarının düşüncelerinde genel olarak kendi çocuklarının olmaması durumunda bu yola başvurabilecekleri bulunmaktadır. İş kadınlarının konuyla ilgili zikredilmesi gereken en büyük çekincesi evdeki bireyler arasında mahremiyetin korunamayacağıdır. Hemen hepsinin bu konuyla ilgili dini anlamda araştırmalarının olduğu ve detaylara vâkıf oldukları anlaşılmaktadır.

6. İŞ KADINLARI VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ ALIŞKANLIKLARI

6.1. Alkol ve Sigara

Kur'an'da ve hadislerde kesin olarak yasaklanmış olan alkol ve dinen hoş görülmeyen sigara gibi bedene ve sağlığa zararlı tüketim maddeleridir. Geleneksel olarak Türkiye'de erkekler daha serbest bir şekilde tüketirken, kadınların özellikle sigaranın mekânsal olarak gözüken yerlerde tüketilmesi toplum içerisinde ayıp karşılanmaktadır. Artık bu algı kırılmakta, kadınlar da erkekler gibi istediği şekilde ve yerde bu maddeleri tüketebilmektedirler. İş, eğlence ve tatil ortamlarında iş kadınlarının da yer almasıyla bu maddelere karşı tutumları ve bakışları araştırmamızda ele alınmaktadır.

[249] Abdullah Ertürk, *Koruyucu Ailelerin Gözünden Koruyucu Aile Uygulamaları: Gebze Örneği* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

[250] Ülfet Görgülü, "Koruyucu Aile Uygulamasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 23 (2014).

[251] Meryem Bektaş, *İslam Hukukunda Çocuk Hakları Bağlamında Koruyucu Aile* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

Katılımcıların geneli alkolü net ve kesin olarak kullanmamakla beraber sigara kullananlar çalışma grubumuzun neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Fakat sigara kullananlar da bunu tavsiye etmemekte, bu durumdan rahatsız olduklarını dile getirmektedirler. "Alkol kesinlikle kullanmıyorum. Fakat maalesef sigara kullanıyorum. Kullanmayı hiç istemiyorum tavsiye de etmiyorum. Bırakmayı da çok istiyorum. Rabbimizin bize verdiği bu hayatı bu şekilde israf etmemeliyiz." diyen Seda Hanım (40) bu konudan üzüntü ile bahsetmekte iken, Emine Hanım (42) da kendisinin bıraktığını ifade ederken dindar bir kadına bunu yakıştırmadığını dile getirmektedir:

> "Uzun yıllar sigara kullandım, karşı değilim ama asla tavsiye etmem. Akıllı bir insana sigarayı hiç yakıştıramıyorum. Muhafazakâr bir açıdan da ben rol model olmalıysam dindar bir kadın olarak sokakta ulu orta içmemeliyim diye düşündüm. Alkol artık o kadar basite indirgendi ki her ailede içilebiliyor, insani boyutta hiç sağlıklı bulmuyorum."

Kurt'un iş adamlarına dair yapmış olduğu çalışma da MÜSİAD mensuplarının % 92,7'si alkole karşı mesafeli duruşunu belirtmektedir.[252] İş kadınları için de bu durum söz konusudur. "Alkol hiçbir şekilde kullanmıyorum. Ama sigara kullanıyorum. Ama uygun bulmuyorum hele ki bir kadında dışarıda kullanmasını hiç uygun bulmuyorum." diyen Ayşe Hanım (40) ise sigaranın kadınlara yakışmadığını vurgularken; "Alkol ve sigara konusunda net benim düşüncelerim, her ikisine de karşıyım fakat sigara konusunda başı açık veya başı kapalı herhangi bir bayanın dışarıda içmesine de karşıyım örnek olmaması açısından." şeklinde düşüncelerini dile getiren Nazlı Hanım (30) da "kadınların örnek olması" gerektiğini işaret etmektedir. Dilara Hanım (40) ise kendisi kullanmamasının yanında kimseyi yargılamadığını ve bu konularda Allah'a sığındığını şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Kendi ailemden ve eşimin ailesinden hiç kullanan yok. Cenab-ı Hakk'ın tavsiyesine uymayı tavsiye ederim. Ama kimseyi yargılamıyor ve eleştirmiyorum. Develer benim, Kâbe'yi korumak O'nun elindedir. Ben kendi çevremi korumaya çalışıyorum. İmanı mükâfatı verecek olan Allah'tır."

Katılımcıların bazıları arkadaş ortamında alkol alınmasını ve sigara içilmesini sorun etmeyeceğini dile getirirken bazıları ise bu kişilerle arkadaşlık kurmamaya özen gösterdiklerini dile getirmektedirler. Fatma Hanım (28) alkol ve sigaraya karşı olmakla beraber alkol kullanan kişilerle arkadaşlıklarını da seçmeye dikkat ettiğini şu sözlerle belirtirken "Alkol bir kere kırmızı çizgimdir. Alkol kullanan arkadaşım olmadı. Öyle

[252] Kurt, *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, 118.

insanlarla mecbur kalmadığım sürece aynı ortamda olmam. Sigara da aynı şekilde benim için çok rahatsız edici ama arkadaşlarım var ve onlara da bu anlamda karışamıyorum." Kendisi alkol kullanmayan Meryem Hanım (27) alkolün sosyal ve arkadaş çevresinde kullanılmamasının sorun olmayacağını belirtirken ailede kullanılmasını istememektedir:

> "Sigara kullanıyorum, alkol hiç kullanmıyorum. Arkadaşlarımdan alkol kullananlara da dini boyutunu anlatıyorum. Sigara kullanana zaten kendim bir şey diyemem. Ama eşimin alkol kullanmasını tabi ki istemem. Arkadaşlarım kullanabilir arkadaşlığım etkilenmez ama ailemden kimsenin kullanmasını istemem."

Başı örtülü olmayan Gamze Hanım (24) da alkol kullandığını üzülerek belirterek, alkol ve sigaranın hoş olmadığını dinen uygun olmadığını dile getirip, bu konuda dindarlığını yansıtamadığını kabul etmekte ve şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Alkol ve sigara kullanıyorum. Elimden geldiğince azaltmaya da çalışıyorum. Bilinçli olarak tüketmek çok önemli şahsi olarak düşüncem böyle dinimizce tabi ki tasvip edilmediğini biliyorum. Bu benim nefsimin zafiyeti. Asla da tavsiye etmiyorum."

Katılımcıların diğerlerinin görüşleri de yukarıda bahsedilen görüşler çerçevesinde olmakla birlikte daha kısa cevaplar içermektedir. Çalışma grubumuzda bir kişi hariç iş kadınlarının alkol konusunda haram olduğu için net cevapları olurken çalışma grubunun neredeyse yarısı sigara kullanmaktadır. Kimi katılımcılar sigarayı kullanırken tavsiye etmese de birkaç kişi bunun kendileri için alışkanlık olduğunu bırakmayı düşünmediklerini dile getirmektedir. Alkol kullandığını belirten katılımcı ise bunun dinen doğru olmadığını bildiğini, dindarlığını olumsuz etkilediğini düşündüğünü ve bırakmak istediğini belirtmektedir. Yine alkole karşı olan katılımcılardan bazıları dozunun kaçırılmadığı sürece toplumsal anlamda bir zarara yol açmayacağı için kendileri almasa da sorun olmayacağını düşünmektedirler.

6.2.Tatil ve Eğlence

Tüketim kültüründe boş zaman etkinliklerinin yanı sıra satın alınan unsurlardan biri de zamanın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumda düzenli ve örgütlü çalışmanın tamamlayıcısı olarak boş zaman faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır ve bu faaliyetler arasında turizm başı çekmektedir.[253] Tatil ve eğlence anlayışı kadının iş girmesi ile artış göstermektedir.

[253] Özdil, *Türk Toplumunda Tüketim Alışkanlıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, 83.

İş kadınlarının iş temposunun yoğunluğu kamusal mesaiden farklı olarak işin stresi ve çalışanların yükü ile birleşmekte ve kimi zaman hafta sonu bile çalışmaktadırlar. Dolayısıyla tatil ihtiyacı hissetmektedirler. Fakat dindar ve muhafazakârların geleneksel olarak benimsediği tutum çoğunlukla aile ziyaretleri, memleket ziyaretleri ve akraba ziyaretleridir. Dini anlamda bugünkü manada boş zaman, sadece eğlenmek ve dinlenmek üzere bir tatil anlayışı uygun görülmemekte, boşa geçirilen zaman israf olarak düşünülmektedir. Toplumsal bir grup pratiği olarak tüketim, toplumda dinsel kurumlar dâhil hemen her yapı üzerinde etkisini göstermekte ve üretilen hizmetlerin içeriğini bile piyasa mantığına göre şekillendirmektedir. Her şeyin son kertede mutlaka pazarlanabilir oluşu, kapitalizmin üretken sisteminde fiziksel çevreyi de yeniden düzenlemektedir.[254]

Günümüzde yapılan deniz tatilleri, modern insanın tatil anlayışının başında gelmektedir. Fakat bu tatiller dindar bir insan için mahremiyet anlamında bazı sınırları koruyamamayı beraberinde getirebilmektedir. Dolayısıyla muhafazakâr ve dindar kesim bu tatilleri kendileri için kadın ve erkek ayrı alanları olan oteller inşa etmekte, bu piyasaya dâhil olmaktadırlar. Gelinen son noktaya bakıldığında muhafazakâr otellerin sırf İslami hizmet vermesi fiyatlarının çok daha fazla yüksek olmasını ortaya çıkarmakta ve piyasada ayrı bir sektör haline gelmektedir. Neticede her kesimin tercih edemeyeceği mekânlar ortaya çıkmaktadır. Aliye Hanım (45) tatilinin özel olmasını istediğini söylemekte fakat muhafazakâr otellerle ilgili bir tercih yaptığını dile getirmemektedir:

> "Ben biraz dışa dönük biriyim. Hayatı ve yaşamayı çok seviyorum. Ben tek başına bile kendimle vakit geçirmeyi severim. Konser, yemek veya bir söyleşiye gitmek çok zevklidir benim için. Daha butik otelleri tercih ediyorum. Kasaba tarzı yerler hoşuma gidiyor. Daha özel olmasını istediğim yerler planlıyorum."

"Her yerde asla tatil yapmam" diyen Nazlı Hanım (30) alkolsüz ve muhafazakâr tatiller planlıyorum. Bana özel olmasını istiyorum ve bunu hak ettiğimi düşünüyorum." şeklinde ifadelerle tatil mekânının kendine özel olmasını istediğini belirtmektedir.

Katılımcıların bazıları yaz tatili yerine alternatif olarak dağ tatilleri veya bağ evlerinde geçirecekleri özel alanlar inşa ettiklerini belirtmektedir. "Yaz tatili sevmiyorum. Tesettürden dolayı rahat hareket edemiyorum. Muhafazakâr villa türü yerleri seviyorum. Kış tatili, kayak ve gece eğlencelerini çok severim. Hatta geceleri after-party oluyor onlara katılmayı çok severim ateş başında." diyen Şerife Hanım (27)

[254] Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, 38.

tesettürden dolayı tatil sevmediğini dile getirerek muhafazakâr villalar tercih etmektedir. "İslami otellerde daha özgür hissediyorum". diyen Şüheda Hanım (47) muhafazakâr yerleri tercih ediyoruz ya da dağ gibi sakin yerleri." şeklinde ifadeleriyle tatil tercihlerinde "sakinlik" vurgusu yapmaktadır. Seda Hanım (40) da kendi sınırlarını korumaya çalıştıklarını belirterek "Bağ evi yaptık kendimize zaman zaman kaçmak için orayı tercih ediyoruz. Yazınsa tesettüre uygun yerler tercih ediyoruz. Kış mevsimlerinde de muhafazakâr yerler tercih ediyoruz." diyerek kendilerine uygun yerleri tercih etmeye çalıştıklarını vurgulamaktadır. "Diğer yerler bize tatil değil zulüm olur." diyen Fatma Hanım (28) sözlerine şu şekilde başlamaktadır: "Çok köklü bir deneyimim yok ailemle İslami otellerde çok keyif alıyorum. Alkolün tüketilmediği yerleri daha çok tercih ettiğimiz için diğer yerler bize tatil değil zulüm olur."

Katılımcıların bazıları ise İslami veya muhafazakâr olarak adlandırılan otellerin kendilerini temsil etmediklerini ve maddi olarak artık bir sömürü mekânı haline geldiklerini düşünerek eleştirmekte ve bu mekânlarda tatili reddetmektedirler. "İslami otelleri tercih ederim ancak şu an buralarda maddi sömürü arttığı için gitme şansımız azalıyor. Haşema modelleri uygun oldukça biz her yerde tatile gidebiliyoruz. Burjuva kesimin artmasıyla maalesef buralarda fiyatlarda çok arttı." diyen Ayşe Hanım (40) "burjuva" kavramına vurgu yaparak buraların daha özel bir sınıfa hitap ettiğini düşünmektedir. Özsöz'ün Kayseri ilinde yapmış olduğu çalışması ile aynı minvalde bizim araştırmamız neticesinde de, İslâmi burjuvaziye özgü olduğu varsayılan İslâmi kurallara göre organize edilmiş otellerin iş kadınları arasında da tahmin edildiği kadar tercih edilmiyor hatta eleştiriliyor oluşu da dikkat çekicidir.[255] Nur Hanım (40) muhafazakâr otellerin artık kendilerini temsil etmediklerini düşünmekte ve kendi bahçelerinde sakinliği tercih etmektedir:

> "Muhafazakâr otelleri tercih ediyoruz. Son zamanlarda görüyoruz ki İslami otellerin de fiyat olarak uç noktaya geldiğini israfında önüne geçilemediği için adına yakışır bir görüntü yansıtmadığından ailelerle bahçelerimizde vakit geçirmeyi tercih ediyoruz."

"Tatillerde ibadete yönelmek ve huzur yaşamak istiyorum." diyen Dilara Hanım (40) deniz tatillerini iki defa kendi ısrarıyla gittiklerini eşinin ise bunun dini anlamda uygun olmamasına rağmen kabul ettiğini anlatarak ikisinde de trafik kazası yaptıklarını

[255] Özsöz, *Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri MÜSİAD Örneği*, 196.

dolayısıyla bunun bir manası olacağını düşünerek artık tercih etmediklerini söylemektedir. "Deniz tatilleri bana göre değil ikisinde de yolda kaza yaptık onda bir hayır gördük ve ormanlık, sakin ve gizli yerlerde kafa dinliyoruz." Gamze Hanım (24) ise tatillerde genelde yurtdışına çıkmayı tercih etmekte ve seyahati çok sevdiğini dile getirmektedir:

> "Tatil tercihlerimde yurtdışında tercih ederim. Hayalim 30 yaşına gelmeden en az 15 ülke gezmek, bir yere bağlı kalmayı hiç sevmem arabaya binip kendiliğinden gezerim. Eğlenmeyi, müzik dinlemeyi ve dans etmeyi çok severim öyle yerler tercih ederim."

Tatil tercihleri konusunda özellikle muhafazakâr otelleri tercih eden ve bunu kendisine özel olmasını isteyen katılımcılar bulunmaktadır. Bununla birlikte araştırma grubunun çoğu, deniz tatili şeklinde İslami hayata uygun olmadığını düşündükleri plajlara ve sahillere gitmemektedirler. İslami anlamda tesettüre ve alkol tüketimine dikkat edilmeyen yerlerden uzak durduklarını belirten araştırma grubumuzun tatil anlamında kendi bağ evlerinde, dağ evlerinde, özel korunaklı villalarda ve doğa ile iç içe yerlerde vakit geçirmenin dini ve manevi olarak daha hayırlı olduğunu düşünmektedirler. Bunun yanı sıra birkaç katılımcı İslami otellerin fiyatlarının aşırı yükselmesi sebebiyle buralarda bulunmanın ayrıcalık olduğunu düşünen kişilere tepki olarak her yerde tesettürlü bir şekilde olduktan sonra tatil yapabileceklerini ifade etmekle bu otellerin aşırıya ve israfa kaçtığını dile getirmektedirler.

6.3.Hac ve Umre Ziyareti

Hac ve umre ibadetinin unsurlarına bakıldığı zaman ihram giymenin zorunlu oluşu ön plana çıkmaktadır. İhram kıyafetinin sadeliği, basitliği, beyaz oluşu ve başın açık olması bir araya geldiğinde tüm insanları dünyaya dair sıfatlarından, statülerinden, farklılıklarından arındırarak kullukta eşitlemeye ve geriye kalan şeyleri önemsiz kılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.[256] Fakat günümüzde iş imkânlarının dindar kesimin lehine artması ve yeni turizm yöntemleri ile vip veya lüks umre ve hac organizasyonları düzenlenerek kişilerin daha özel ve daha konforlu hissetmesi sağlanmaktadır.[257]

Burada katılımcıların görüşlerine bakıldığında çok isteseler de gidemediklerini belirtirken dört katılımcı, bunun sebebini iş yoğunluğu dolayısıyla zaman ayıramadıkları

[256] Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması*, 145.
[257] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din,* 91.

ve dünyalığın onları engellemesi olarak değerlendirmektedir. Gamze Hanım (24) umreye gitmenin hayali olduğunu söylerken çok sık gidilmesini ise eleştirmektedir:

> "Umreye gitmek hayalimdir. En kısa zamanda yapmayı isterim. Daha sonra da Hac ibadetimi yerine getirmek isterim. Oralara gitmek insanların manevi açıdan arınmasına iyi geleceğini düşünüyorum. Nasıl annemize sarılmak iyi gelirse onun çok büyük bir halidir ibadetlerimiz. Ama sürekli gitmek, tatil yapmak bana doğru gelmiyor. Kendim 15 kere gideceğime başkalarını göndermek daha fazla sevap kazandıracağını düşünüyorum."

"Umre ziyareti bir noktadan sonra şova dönüşebiliyor." diyen Fatma Hanım (28) bunun sosyal hayattaki yansımalarını eleştirmekte ve şöyle bahsetmektedir: "Bence değerli bir şeyi sürekli yapmak o şeyi değersizleştirebilir. Ama öyle olmuyorsa ne mutlu hep gidilmeli. Umre ziyareti bir noktadan sonra şova dönüşebiliyor. Bir kural vardır aslında bir şeyi ne kadar çok yerseniz verdiği tat azalır." Rumeysa Hanım (35) ise sayısıyla övünülecek bir ibadet olmadığını söylemekte ve hac ibadetini nikâh akdi esnasında eşinden mehir olarak istediğini belirtmektedir:

> "Umre ziyaretine gittim. Yaşlanmadan gidilmeli bu ne kadar genç gidersen o kadar iyi olacak bir şey. Sana ufuk kazandırabiliyor. Hatta ben mehir olarak hac istedim. Maddi imkân oldukça gitmeyenleri göndermek daha iyidir. Umre sevabı kazanacak hayır işlerine vesile olunmalı. Bu sayılacak veya sayısıyla övünülecek bir şey değil."

Çok genç olmasına rağmen üç defa gittiğini söyleyen Rana Hanım (22) ise Hicaz'a gidip gelmenin kendisi açısından günahlardan koruyucu olduğunu düşünmektedir:

> "Umreye ben 3 kere gittim. Orasının atmosferi, ortamı gerçekten çok farklı tekrar gitmeyi de düşünüyorum, Allah nasip ederse. Gidip geldikçe insanlar kendilerini günahtan daha çok alıkoyuyorlar."

Hale Hanım (31) da yurtdışına tatile gitmek yerine umre ve hac ibadetini tercih etmektedir:

> "Ben gittim umreye Allah nasip etti. Yurt dışı tatiline gitmek yerine o şekilde değerlendirdik. O şuurun oluşması gerekiyor. Rabbim isteyen herkese nasip etsin. Gençken gidilmesi gereken bir yer. İmkânlar el veriyorsa sürekli gidilebilir kişinin kendi nasibiyle ilgili olduğunu düşünüyorum. Orası çağırılabilecek bir yer. Her yıl gidebilene ne mutlu."

Katılımcılar hac ve umre konusunda genellikle çok istekli olduklarını dile getirmektedirler. Gidemeyen katılımcılarda bulunmakla (4 kişi) beraber hem hac hem umre yapan iki kişidir. Dini geziler, turistik gezi formatında organize edilerek eğlence, macera ve lüks yönleriyle ön plana çıkarılarak metalar sisteminde yerini almaktadır. Bu

durumda yeniden anlam kazanmaya ve tüketilmeye başlar.[258] İş kadınlarının bazıları bu durumu, maddi imkânı oldukça gidilmesinin normal olduğunu ve onun bir nasip olması ile açıklarken, bunun şova ve tatile dönüştürülmesinin, sayısının artırılmasının övünülecek bir şey olmadığını, bunun yerine başkalarını göndermenin daha sevap olduğunu söyleyen de katılımcılar bulunmaktadır. İş kadınlarının gösterdiği tutumlara bakıldığında maddi imkânı oldukça, kişinin bunu ihtiyaç ve arzuladığı takdirde yapabileceği yönündedir. Dünya Değerler Araştırması verilerine dayanarak tüketim ve din ilişkisini ele alan çalışmasında Demirezen, tüketim kültürü ile İslami değerlerin örtüşmediğini belirterek, hac umre ziyaretleri gibi alanlarda tüketimin desteklendiği ve bu ziyaretlerin artışa yol açtığını belirtmektedir. [259] Araştırmamızda ise maddi imkân ve manevi ihtiyaç kavramları çerçevesinde açıklanan dini ziyaretlerin tüketim kavramları ile açıklanmadığı görülmektedir.

6.4.Fastfood Tüketimi

Endüstrinin ve çalışma hayatının hızına ayak uydurmak ve tüketim alanı olarak restoranların da farklı bir görünüme ve hizmete bürünmesine yol açmaktadır. Yol kenarlarında ve hazır menülerle oluşturulmakta olan Mc Donald's, BurgerKing gibi ayaküstü yeme içme restoranlarının yanında Starbucks gibi kahveye yönelik çeşitli ürünleri bulunan kafeler de bu piyasaya dâhil olmaktadır. Dindar insanlar için bu restoranların helal sertifikalı olması, domuz eti ve domuz ürünleri içermemesi konusu ülkemizde sürekli tartışma konusudur. Bunun yanı sıra Starbucks'ın bir marka olması ve bunun göz önünde daha çok gösterilmesi, logosunun fotoğraflarda ön plana çıkarılarak sosyal medyada paylaşılması, sosyal hayatta ellerinde kahve bardakları ile aynı zamanda bir reklam olarak insanların kullanılması dolayısıyla pazarlanması anlamında dindar kesimin bir kısmı tarafından da tüketilen bir alandır.

Bizim araştırmamıza katılan katılımcıların neredeyse çoğunun böyle mekânlarla özel bir bağının olmadığını ortaya koymaktadır. Bazı katılımcılar çocukları istediğinde gittiklerini söylemektedir Dilara Hanım (40) ise bu markalar yerine kendi geleneksel yemeklerimizin ön plana çıkarılmasını istemekte ve çocuklarını da böyle sosyalleştirdiğini söylemektedir:

[258] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din*, 92.
[259] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din,* 91.

> "Ben hiç aramıyorum ve kendimde gıda üreticisi olduğum için içeriklerini temiz bulmuyorum. Kendi kültürümü daha lezzetli buluyorum. Ben İskender, döner yemeyi tercih ederim. Mahalle aralarındaki lokantalar bana çok daha samimi geliyor. Çocuklarım da aynı şekilde canları iskender, köfte çekiyor.

Rumeysa Hanım (35) burada markaya takılmadıklarını atmosferi güzel olan yerlerde çalışabildiklerini ifade etmektedir:

> "Starbucks'a gitmeyi çok sevmiyorum. Ama bazı yerlerinin kafe olarak atmosferi farklı bazen işle ilgili bir şey düşüneceğimizde özellikle gider orada çalışırız. Beyin fırtınası yaparız. Ama arabamızda kahvemiz, suyumuz hep hazırdır. Bunun için markanın mekânın çok bir önemi yok."

Gamze Hanım (24) da buraların ziyaret edilecek mekânlar olmadığını söyleyerek, buralardaki gürültüden hoşlanmadığını belirtmektedir:

> "Starbuck's yol üzerinde denk gelirsem veya McDonald's da aynı şekilde denk gelirsem bir kahve molası için uğrarım. Ama buraları ziyaret edilecek mekânlar olarak görmüyorum. Curcuna içinde oturmaktansa sahilde oturmayı tercih ederim."

Katılımcılardan yalnızca üç kişi her gün Starbuck'sa uğradığını belirtmekte ve diğer restoranları da sıklıkla tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Bu kişilerin üçünün de 30 yaş altı olması ve lisans mezunu olması dikkat çekmektedir. İş kadınlarından bu konuda dini anlamda riskli bulduğunu ifade eden yalnızca bir kişidir, yurtdışında dahi Türk restoranları aradığını belirtmektedir.

6.5.Moda ve Tesettür

Moda kavramı, tesettürlü ve dindar kadının dünyasına neredeyse Tanzimat'tan itibaren Batılı olmak ve Avrupai giyim olarak eleştirel anlamda girmektedir. Kent hayatında farklı sınıfların farklılıklarını ve görünürlüklerini ifade etme şekilleri, kılık kıyafet üzerinden kurgulanmaktadır. Hatta kıyafet sahip olduğumuz dünya görüşü[260], ideal yaşam tarzı veya üyesi bulunduğumuz bir grubun temsiliyetini yansıttığı gibi zihinlerimizde sembolleştirmektedir.[261] Modern toplumlarda sosyal sınıfı belirleyen özelliklere baktığımızda hayat tarzı, ekonomik gelir, paranın harcanma biçimi yani tüketim, sınıf bilinci ve statü kavramları birer ölçüttür. Ancak kıyafet bütün bu kıstasların kendisinde mezcedildiği ve göstergeleştiği bütüncüllüğe sahiptir.[262]

---

[260] Fatma Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet* (İstanbul: İz Yayınları, 2012), 11.
[261] Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din,* 144.
[262] Barbarosoğlu, *Şov ve Mahrem*, 114.

Başörtüsü farklılıkların bir göstergesi ve dindar olmayan kesimden ayırıcı bir özellik olarak algılanıyorsa farklı örtünme ve tesettür biçimleri din içindeki farklılıkların bir göstergesi olma niteliği taşımaktadır.[263] Kadınların ekonomik özgürlüğü, iş ortamlarında giyimde rahatlığın aranması, görselliğin ön plana çıkması ve üniversite okumamış sosyo-ekonomik olarak alt seviyede olan dindar kadın algısından kurtulmak için eski tesettür anlayışının yerini rahat ve modanın getirdiği kişisel tarza ve zevklere bırakması düşüncesine artık dindar kadınlarda da rastlanmaktadır. Araştırma grubumuzda yer almakta olan iş kadınlarının giyim ve kuşamlarına son derece önem verdikleri gözlemlenmekte ve renk uyumu, aksesuar kullanımı, marka ve moda kullanımının olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Seda Hanım (40) marka takıntısının olmadığını belirtmekle beraber renk modasını takip etmektedir:

> "Marka tutkunluğum yoktur. Modayı ister istemez takip ediyoruz. Bu yaz hangi renkler cazipse onu tercih ediyoruz. Allah marka takıntısından korusun, hem maddi gücüm olduğu halde ben fazla harcamayı israf buluyorum."

"İşim gereği markada giyebilirim." diyen Tuğba Hanım (53): "Modayı takip ediyorum içinde bulunduğum durum dolayısıyla buna uygun giyinmem gerekiyor. İşim gereği markada giyebilirim. Kendi zevkimle bütünleştiriyorum." şeklinde düşüncelerini ifade etmektedir.

Özbolat'ın dindar orta sınıfın kapitalizme eklemlenmesi ve tüketim kültürüne yönelik yapmış olduğu çalışmada orta sınıf mensubu katılımcılarının moda ile ilgili en çok eleştirdikleri nokta tüketim kültürünün içinde örtünmenin asıl amacını yitirmesi ve bir moda aracı haline gelmesidir.[264] Araştırmamızda aynı şekilde tesettürün modayla beraber farklı görünümler sergilediği ortaya çıkmıştır. Modayla beraber tesettürün ayaklar altına alındığını düşünen Fatma Hanım (28): "Açıkçası ben artık insanların tesettürü ayaklar altına aldığını düşünüyorum modayla beraber. Eğer gerçekten çok beğenirsem alırım. Ama marka olarak takip etmiyorum. Şu an ki bazı markaların sosyal medyada tesettür adı altında sattıkları şeylerden ben utanıyorum." diyerek ağır bir şekilde eleştirmektedir. Nazlı Hanım(30) ise tesettüründe dış kıyafete önem verdiğini şu sözlerle belirtmektedir: "Kendime yakışan her şeyi giyerim ama vücut hatlarımı belli etmemesini isterim. Dışarı kıyafetim farklı olsun isterim. Onsuz dışarı çıkmam." Meryem Hanım (27)

[263] Abdullah Özbolat, *Kapitalizme Eklemlenme Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015), 170.
[264] Özbolat, *Kapitalizme Eklemlenme Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü,* 170.

da modayı kapitalizmle ilişkilendirmekte buna kapılmamaya çalıştığını dile getirmektedir:

> "Tamamen kendi zevkime göre sade giyiniyorum. Modaya bağlı kalmıyorum. Çünkü modaya göre sistem yeni senede seni eski bir kıyafet giydiğine yönlendiriyor. Düzün ve sadenin hiçbir zaman modası geçmez. Moda biraz kapitalizme giriyor. İnsanların evinde yiyecek yemek yokken ben israf etmeyi çok görüyorum. Bana göre bu günah, işimin de gereğine göre olabildikçe normal giyiniyorum. Alışveriş hastalığım yok."

Dört katılımcı ciddi marka takıntısı olduğunu dile getirmekte ve markaları sıkı takip ettiklerini belirtmektedir. Bu durumu israf olarak görmemekte olanlar kaliteli giyinmenin işlerinin bir gereği olduğunu vurgulamakta iken Aliye Hanım (45) ise yenilerini alabilmek için eskileri dağıttığını ifade etmekle beraber bunu kendisinin bir zaafı olarak değerlendirmektedir:

> "Modayı takip ederim, çılgın gibi alışveriş yaparım, çok ciddi kıyafet alırım yenilerini almak için her sene dağıtırım. Aslında israf ve tüketim açısından yanlış ama bu benim zaafım sanırım. Makyaj, bakım, ayakkabı vs. benim için çok önemli. Markaya da çok dikkat ederim."

Şüheda Hanım (40) ise ayakkabı ve eşarp uyumuna dikkat etmekte bazı tesettür markalarının kesim olarak beğendiğini ifade etmektedir:

> "Toplantılarımız olduğu için sürekli ceket giymek gerekiyor o yüzden bazı markaların kesimlerini ve bedenlerini biliyorum. Bizim için eşarbın, ayakkabının uyumlu olması gerekir. Tek tunik bile alırken takım almayı tercih ederim. Marka takıntım yok o insanlardan da uzak duruyorum."

Moda eğitimi alan ve defilelere katılan Şerife Hanım (27) ise tesettür anlamında markaları eleştirmekte, bir yandan da başörtüsünü kadının en önemli aksesuarı olarak betimlemektedir:

> "Defilelere çok katıldım orada uç kıyafetler, yıldız parçalar sergilenir. Sahne kıyafetleri tasarlanır. Oranın aurası güzel ve kendini iyi hissettiriyor. Lüks mağazaların fiyatlarının şişirildiğini düşünüyorum, tercih etmiyorum. Daha garanti desenler tercih ediyorum. Bir şey tasarladığınızda onu giyenlerinde vebalini alıyorsunuz aslında o yüzden bir ara hep ferace çalıştım uzun modeller tercih ettim. Şu anda da şal dokuyorum. Kadının en önemli aksesuarlarından bence. Ben markalarda tesettür bir şey göremiyorum. Din eğer hayatın içerisinde yoksa bir şekilde kayıp gidiyor."

Katılımcıların moda konusunda kendine yakıştığını tercih ettikleri ve tesettüre dikkat ettiklerini söylemeleri genel olarak ortak noktalarıdır. Görüşmelerimizde bazı iş kadınları özellikle o gün daha şık giyinmeye çalıştıklarını belirtmekte ve kamera veya video kaydı olacağını düşünerek makyaj yaptıklarını ifade etmektedirler. Dolayısıyla iş kadınlarının dış görünüş ve görselliğe çok özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bunun

yanında onların çoğu artık tesettür markalarının tesettüre uygun olmadığını dile getirmekte ve kaliteden de ödün verdiklerini söylemektedirler. Diğer markaların kendilerine uygun buldukları ürünlerini aldıklarını ifade etmektedirler. Fakat tesettür konusunda her biri farklı görüntüde bir giyim tarzını sembolize ettikleri için herkesin tesettür algısının artık daha özelleştiği görülmektedir. Genel olarak iş kadınları, iş yerinde giyebileceği şekilde takım olarak, kombinlenmiş ve ceketli kıyafetleri tercih etmeye çalışmalarının yanı sıra yalnızca bir katılımcı pardösü veya dış kıyafet giymeden erkekli ortamda bulunmayacağını özellikle ifade etmektedir.

6.6.Kore Kültür Endüstrisi

Toplum artık tüketimin yalnızca Batı kaynaklı akımlarını ve metalarını taşımamakta ve Asya Kültürü ve Doğu'nun gelenekleri de günümüzde dindar kesim arasında görülmektedir. Özellikle Güney Kore'de gelişen ve dünyanın her yerinde görülen yeni bir küresel dalga olarak nitelendirilen Hallyu bu akımlardan biridir. Şüphesiz ki kültür ürünlerinin içerisinde K-drama, K-pop, K-food, K-tourism, K-beauty, K-fashion gibi genel markalar üreterek kendini geliştiren ve kendilerine rahatça yer bulan yerel ve küresel motiflerin taşımacılığı da yapılmaktadır. Bazı Müslüman genç kadınlar da neredeyse hiçbir farklılık göstermeksizin bu kültürü benimsemekte ve yerel hayran grupları kurarak küreselleşmiş popüler kültürün taşıyıcılığını yapmaktadırlar.[265]

Araştırmamızda katılımcıların yaş itibariyle görece büyük olmasından dolayı kendilerinin bir ebeveyn olarak bu kültüre çocuklarının ilgi duyup duymadığını sorguladık. Katılımcıların çoğu bu konuda dinin oldukça zarar gördüğünü ve dini anlamda gençlerimize yönelik bir zayıflığa yol açtığını belirtmektedir. Bu konu hakkında fikri olmayanlar da bulunmaktadır. Diğerleri dini ve toplumsal anlamda cinsiyetsizleştirme ve Lgbt-i hareketlerinin bir kasıtlı kültürü olduğunu ifade etmekte ve bu kültürün sosyal medya yoluyla yayıldığını düşünmektedirler. Oğlunun da Koreliler gibi giyindiğini söyleyen Seda Hanım (40) "Oğlum da Koreliler gibi giyiniyor. Gençlerde özenti olduğunu düşünüyorum açıkçası ve en çok sosyal medyayla yayılıyor. Bizde öyle bir merak yok tabi ki." Derken Gamze Hanım (24) yeme içme anlamında böyle bir

[265] Sümeyye Asa, *Güney Kore Popüler Kültürü'nün (Hallyu) İmam Hatip Lisesi Öğrencilerine Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 83.

deneyim yaşasa da bunun geçici olduğunu belirtmektedir: “Bugün elma da armut da meşhur olabilir. Ülkede gündem popüler olarak kayabiliyor. Sushi, noodle gibi yemeklerini ben de tükettim ama popüler kültürel bir süreç olduğunu düşünüyorum geçicidir.”

Araştırmaya katılan iş kadınlarından yalnızca iki kişi Kore kültürünün popüler olduğu hakkında bir fikre sahip değildir. Katılımcılardan Tuğba Hanım (53) ise kızlarının da takip ettiği Kore dizilerinin ahlaki anlamda Amerikan dizilerinden daha iyi olduğunu düşünmektedir: “Aslında Kore dizilerini Amerikan dizilerinden ahlaki boyutta faydalı buluyorum. Ama bizim kültürümüz hepsinden daha değerli. Benim kızlarım da izliyor.” derken aksine Nazlı Hanım (30) bu konuda kız kardeşinden kıyafet ve görünüş anlamında toplumda cinsiyetin önemsizleştirilmesinden yakınmaktadır:

> “Korelilere özenme konusunda bizim de kız kardeşimle alakalı sorunumuz var ve bu konuda çok üzgünüm, keşke bir şey yapılabilse en önde yer almak isterim. Saçlar ve kıyafetler asla bize uymayan şekilde çevremde de çok fazla var ve cinsiyet yönelimi konusunda Kore dizileri bizim toplumumuzu bitiriyor.”

Katılımcıların çoğu bu konuda aile içindeki eğitimi çok önemsemekte ve ailede iyi bir eğitim verildiğinde bu kütüre çocuğun kaymayacağını dile getirmektedirler. Nur Hanım (40) bunu genel olarak aldığı eğitimlerle ve maneviyatla sağlamaya çalışmaktadır:

> “Çok acı bir gerçek maalesef. Özellikle anne olunca çocuklarla ilgili daha çok eğitimler almaya çalışıyorum. Kore kültürü gençlik üzerinde çok büyük bir sıkıntı ve kendi çocuklarım için çok endişeliyim. Bol bol dua, sevgi ve manevi eğitimle bunlarla başa çıkabiliriz diye düşünüyorum. Bizlere çok görevler düşüyor. Rabbim yardımcımız olsun. Çocuklara iyi bir eğitim verirsek ileride bunu kendisi engelleyecektir.”

Şüheda Hanım (47) da kasıtlı bir şekilde yapıldığını düşündüğü bu kültür aktarımında, K-pop müziklerini güzel bulsa da kendi kültürümüzün bir şekilde gençliğe aktarılmasını desteklemektedir:

> “Bunu özellikle bizim gençlerimize baskılandığını ve cinsiyetsiz bir topluma sürüklediğini düşünüyorum çok güzel müzikleri var ben de televizyonda denk geliyorum. Ama anlamak için bilmek gerekiyor. Çocuklarla irtibat kurmamız gerekiyor. Bununla ilgili özel çalışma yapılmalı. Bizim çocuklarımızın fanları olacağı kültürümüzün neşv-ü nema etmesi gerekiyor.”

Kore kültürünün dünyada yayılması dizi ve şarkılarının yoğun ilgi görmesi Korece öğrenme merakını da beslemiştir. Türkiye’de ilk olarak 2010 yılında Ankara TÖMER’de açılmasının ardından Kore hayranlarının yoğun ilgisi üzerine İstanbul, İzmir, Bursa ve Trabzon’da da açılan enstitüler, Korece eğitimi vermenin çok ötesine geçerek Kore

kültürünün de bir eğitim formasyonu içerisinde öğretilmesini sağlamaktadır.[266] Katılımcıların yaşları 30'un altında olanlar yakın arkadaş çevresinde bu ortamları gördüklerini belirtmekte ve Kore dili öğrenme, yemeklerini tüketme gibi etkinlikleri saçma bulduklarını ifade etmektedirler. Örneğin Meryem Hanım (27) şu şekilde bir açıklama yapmaktadır:

> "Ben saçma buluyorum bu fanları benim arkadaşlarımdan da lisede vardı. Değişik yemekler yerler, müzikler ve diziler izliyorlar. Çok geride kalmamak için bilmeye çalışıyorum. Yeğenlerimin eğitiminden uzak kalmamak için. Bunları Kore'ye götürsek iki gün sonra kaçar gelirler. Bizim bu kültürle bir alakamız yok."

Hale Hanım (31) ise bunu toplumsal ahlakın bozulmasına yönelik bir tehdit unsuru olarak görmekte ve yapılabilecekleri düşünmektedir:

> "Bizim iş kollarımızdan birisi de üniversite gençlerine yönelik. Ekonomi bozulabilir başka bir şey bozulabilir düzeltilir. Toplumsal ahlak bozulursa onu kolayca onaramayız. Çok büyük bir tehlike ile karşı karşıyayız. Bununla mücadele etmeliyiz diye düşünüyorum. Bizim gibi insanların bu anlamda daha çok nesillere yardımcı olmamız gerekir. Haliniz ve tavrınızla bunu kınasanız da bireysel ne yapılabilir bilemiyorum. Değerlerimiz ayaklar altında maalesef."

Katılımcılardan Fatma Hanım (28) ise Kore kültürüne ilgi duyan tek katılımcıdır. Üniversitede başlayan bu ilgisini gerek Kore'ye giderek gerekse eğitim anlamında üniversite okuyarak pekiştirmektedir:

> "Kore kültürü ile ilgileniyorum üniversitede bir seçmeli dersle başlayan ilgim devam etti. Kore dili ve edebiyatı okuyorum ikinci bir üniversite olarak ama k-pop veya popüler kültür değil daha çok geçmişi yani tarihi hatta siyasi tarihi çok ilgimi çekiyor. Popüler kısmı kendileri çok iyi pazarlıyor zaten ama baktığımızda Kore tarihi de bizim gibi darbelerle dolu. Kore'ye de gittim tam bir vitrin ülkesi olduğunu düşünüyorum. Arka sokaklarına girseniz onların yansıttığı gibi asla değil. Baskı çok fazla toplumun insanların üzerinde ve onları ahlak veya naziklik altında sömürüyorlar."

Bu konuda katılımcıların görüşlerine bakılacak olursa bir kısmı Kore Kültürünü kendi çevrelerinde ve çocuklarında deneyimlemektedirler. Birçoğu Kore kültürünü genel olarak cinsiyetsizleştirme, değersizleştirme ve ahlakı bozmaya yönelik gibi ifadelerle aile ve çocuklarından uzak tutmaya çalışmaktadırlar. Bir kısmı popüler olarak yemek yeme, şarkı dinleme ve dizi izleme gibi etkinlikleri yapsalar da bunun kalıcı olmadığını geçici bir kültür olduğunu düşünmekte ve Türk kültürünün gelişmesine yönelik isteklerini dile getirmektedirler. İş kadınlarının çoğu bunun farkında olduğunu ve çözüm getirmek amaçlı devletin müdahalesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedirler. Katılımcılar bu

[266] http://tomer.ankara.edu.tr/korece/.

konu ile ilgili diyanete ve ilahiyat fakültelerine çok görev düştüğünü belirtmenin yanı sıra kendilerinin neler yapabileceğini dile getirmektedirler.

7. İŞ KADINLARI VE YENİÇAĞ RİTÜELLERİ

İnsanlık tarihi kutsallaşma olarak ifade edilebilecek pek çok dinsel hareketin ortaya çıkışına tanıklık etmektedir. İslamiyet, Hristiyanlık gibi büyük dinlerin ortaya çıkışı bu kapsamda ele alınmaktadır. Ayrıca tarih boyunca bu dinlerde daima geleneksel anlayıştan uzaklaşan gruplar da vardır. Bu durumun en önemli göstergesi adı geçen dini geleneklerdeki mezhep ve sekt olgusu olarak ifade edilmektedir. Ancak modern bir fenomen olarak yeni çağ hareketi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Uzak Doğu dini geleneklerinden esinlenerek Batı toplumlarında ortaya çıkan bireyselliği temel alan bir maneviyat biçimine işaret etmektedir.[267]

Bireysel nitelikteki bu dindarlık formu, sadece bireyde kalmamakta, diğer bireylerle bir dinî kolektivite ortaya çıkarmakta ve farklı dinsel grupların oluşumuna da neden olabilmektedir. Örneğin çok yaygın bir hareket olan Yeni Çağ Hareketleri'nin ilk ilkesi, bireysel sorumluluktur. Bireyselleşmeye ve bireysel deneyime olabildiğince önem veren bu hareket, aynı zamanda buna önem verenlerin oluşturduğu bir topluluğu da kurmuş olmaktadır.[268] Yeni Çağ inanç ve pratikleri yoga, zen meditasyonu, Hinduizm, reenkarnasyon, astroloji, karma, astral seyahat, alternatif tıp, medyumluk gibi birçok konuyu içermektedir. Bireysel yöne ağırlık vermekte olan Yeni Çağ; pozitif düşünmeyi, öz saygıyı, kendini iyi yönde gerçekleştirmeyi ve dönüşümü savunmaktadır. Bu anlamda insan merkezli olarak bütün bu inanışları kurslar ve medya aracılığıyla topluma taşımaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında en haklı ve köklü sebep olarak modernite krizi fikri ileri sürülmektedir. Modern toplumda aşırı rasyonelleşme sonucu bir anlam arayışı veya krizi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni çağ hareketlerine modernitenin bir sonucu olarak bakılmaktadır.[269]

Yeni Çağ anlayışlarını hitap ettiği kesime bakıldığında belirgin derecede bir kesim göze çarpmaktadır. Üniversite mezunu, eğitimli ve çalışmakta olan kişilerin hareketlere

---

[267] Ekber Şah Ahmedi, " Yeni Çağ İnanışlarının Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Bursa Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/1 (2020), 140.

[268] Mustafa Arslan, "Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 203.

[269] Mustafa Arslan, "Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: "Yeni Çağ" İnanışları Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 18.

daha çok yöneldiği görülmektedir. Bu hareketlerin erkeklerden çok kadınlara hitap etmesi de kadınların dini hayatta daha aktif olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ülkemizde de 2000'li yıllardan başlayan ve bugüne kadar artışı gözlemlenen ve kişisel gelişim ile başlayıp yoga, meditasyon ve astroloji ile yaygınlaşan bu hareketler bir çok kadını kendisine çekmektedir.[270] Gündelik dile giren "inancın gücü", "insanın geliştirilmeye açık büyük bir potansiyel olduğu", "duanın muazzam enerjisi", "ruhsal enerjiler", "içimizdeki sınırsız güç" gibi ifadeler; TV ve gazeteler ile magazin sayfa ve programlarında yer alan çeşitli alternatif ve spiritüel teknikler, öğretmenler ve uzmanlar bu gelişmenin bir parçasını oluşturmaktadır.[271]

7.1.Yoga ve Meditasyon

Yoga, Hindu dinine ait bir ibadet şekli olmakla beraber bireysel ruhun yıllarca süren, kendini yenme ve nefsini alt etme çabası Tanrı'yla birleşmesinin tek yolu olarak yapılan bir dizi meditasyon türüdür.[272] Yoga ve meditasyonun kişisel gelişim ve içsel yolculuk bağlamında yalnızca Hinduizm, Budizm gibi mistik dinlerde değil dünyanın birçok yerinde yaygınlaştığı ve bunun için kurslar, eğitimler düzenlendiği bilinmektedir. Kadınların iş hayatına girmesiyle beraber dini hayatlarında bir boşluk ve kopukluk oluşabilmektedir. Bu durumda onlar yeni arayışlara yönelmekte ve mistik, manevi topluluklara katılmaktadırlar. Bu kısımda katılımcılara yoga/meditasyon konusunda neler düşündükleri/ bu ritüellerden daha önce tecrübe ettiklerinin olup olmadığı sorulmuştur. Araştırma alanımızdaki iş kadınlarının ekonomik, sosyal statü ve eğitim durumlarına bakıldığında yeni çağ ritüelleri konusunda hedef kitle de oldukları görülmektedir.

İş kadınları genel olarak İslam'ın bir farzı olan namazın yerini yoga ve meditasyonun tutamayacağını belirtmekte ve bu tür ritüellerin insanları dininden uzaklaştırdığını düşünmektedirler. Tefekkür, zikir, dua ve ibadetin bu tür ritüellere ihtiyacı ortadan kaldırdıklarını düşünmektedirler. "İlerideki çocuklar için sıkıntı olabilecek bir durum, inanç sorunu." diyerek bu durumu niteleyen Ayşe Hanım (40) sözlerine devam etmektedir: "Yoga ve meditasyon ritüelim yok tabi ki. Düşünerek şükredebiliyorum. Onun haricinde namaz ve Kur'an yeterli bence. İlerideki çocuklar için

[270] Kurt, *Din Sosyolojisi*, 314.
[271] Cüneyd Aydın, *İnsanın Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnançları Arasındaki İlişki* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 78.
[272] Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, "Yoga", 341.

sıkıntı olabilecek bir durum inanç sorunu, bunun sonucunda çıkıyor. Bunların şu an bile ciddi depresyon ve inanç sorunları var." Bu tür ritüellerin manevi boşluktan yapıldığını düşündüğünü söyleyen Dilara Hanım (40) bu konuda :"Bana yoga vs. çok saçma ve uzak geliyor. İnsanları manevi olarak İslamiyet'ten uzaklaştırmanın başka bir yolu olduğunu düşünüyorum. "Kırk gün güzel" bir ibadet edince zaten o mertebelere eriyorsunuz yoga da neymiş. Manevi boşluktan yapıldığını düşünüyorum." şeklinde ifadelerinde İslami geleneğin ibadetlerine de değinmektedir. "Mümin ümitsiz olmamalı ye'se düşmemeli." diyerek Hale Hanım (31) bu tür ritüellerin sosyal medya vasıtasıyla yayıldığını belirtmektedir: "Ben biraz popüler kültürün ve sosyal medyanın sonucu olduğunu düşünüyorum. Bir yerde baktığında işin sonucunda duaya çıkıyor mümin ümitsiz olmamalı, ye'se düşmemeli, nihayetinde bu yogaya hiç gerek kalmaz." Lisans mezunu İrem Hanım (27) da dinimizin teşvik ettiği ibadetlerin ve duanın önemini vurgulamakta ve bu tür ritüelleri "frekanstan çıkma" kavramı ile ifade etmektedir:

> "Ben yogayı biraz kendime göre bulamıyorum. Çok popüler oldu merak ettim ama Allah'ın bize verdiği frekanstan çıkıp başka bir frekansa girmenin enerjimi düşüreceğini düşünüyorum. Çakra açma, meditasyondansa kendi dinimize ait zikir, dua ve namaz gibi şeylerin huzur bulmak amaçlı yapılacağını düşünüyorum."

"Bizim terapimiz namazdır." diyen Nur Hanım (40) yoga ve meditasyona da ön yargılı olmadığını belirtmektedir:

> "Yoga ve meditasyona ön yargılı bakmıyorum. Alt yapısında durmak ve ara vermek olduğu için fıtrat durmak üzerine kurulu olduğu için sakınca görmüyorum. Bizim terapimiz namazdır aslında biz onları yapmış oluyoruz. Nefes alıp verme teknikleri de aynı şekilde spora da girebilir meditasyona da beyin olarak da kendimizi dinlememiz gerekiyor bu iş yoğunluğu içerisinde."

Bu hareketlerde, bir dinin temsilcileri olarak kendilerini tanımlamamaları, daha çok manevi ve ruhani yönden arınma, aydınlanma ve mutluluğa ulaşma vaatleri sunmaları belirgin özelliklerdendir.[273] Katılımcıların dördü yoga ve meditasyona ılımlı bakmakta ve bu tarz ritüellerin spor olarak veya zihin temizliği bulmak amaçlı yapılabileceğini düşünmektedir. Çevrenin de çok fazla dini anlamda sorgulama yapmasını eleştirmektedirler: Örneğin, "Yoga yapmak faydalıysa yapsınlar sonuçta ameller niyetlere göredir. Kişi bunu spor olarak yapıyorsa yapsın. Kimse kimsenin inancını da sorgulamasın bu anlamda. Benim açımdan olumsuz bir durum yok hatta gayet esneklik

[273] Gamze Gürbüz- Hasan Hüseyin Aygül, "Arayıştan Uyanışa, Şifa-dan Estetiğe Yeni Çağ İnançları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 27.

katıyor vücuda.” diyen Lisans mezunu Meryem Hanım (27) spor amaçlı yapmanın faydalı olduğunu ileri sürmektedir. “Kızım yogaya ve pilatese gidiyor, ben denemedim ama kişilerin tercihidir. Onları yadırgamıyorum belki rahatlık ve zihin temizliği sağlayabilir.” diyerek Aliye Hanım (45) kişiye zihinsel ve fiziksel olarak iyi gelebileceğini düşünmektedir. Mühendis olan Şüheda Hanım (47) bu konuda nefes egzersiz yaptığını ifade ederek bilinçli olarak yapmanın gereğini vurgulamaktadır. İslami olarak “bazı akımlara ihtiyaç” olduğunu belirtmekle beraber kadının bilinçli olmasına ve eğitiminin önemine işaret etmektedir:

> “Çok büyük bir akım var, nefes egzersizi olarak ben de yaptım. Ama bilinçli olarak yapmak lazım. Biz her şeyi Rabbimizden isteriz. Spritüel kısımları İslam’la buluşturacak bazı akımlara ihtiyacımız var aslında diğer zararlı şeylerden uzaklaşmak için. Bu tarz şeyler insanı farkında olmadan ele geçiriyor. Bizim evde çocuk yetiştiren kadınları bilinçlendirmemiz lazım toplumu onlar yetiştiriyor.”

Geceleri meditasyon olarak İnşirah suresini dinlediğini belirten Şerife Hanım (27) ise bilinci ve kendini keşfetme ile ilgili eğitim aldığını belirtmekte ve inançsız kişilere meditasyonun iyi geleceğini olarak surelerin etkili olduğunu düşünmektedir:

> “Aktif olarak spor yapıyorum, bu yüzden spor olarak yogayı bir kere denedim ama bir keyif alamadım meditasyonu da hipnoterapi aldım bilinçaltına inip kendini keşfetme ile ilgili hipnozun vs. etkisi olduğunu biliyorum. Geceleri meditasyon olarak İnşirah suresini dinlerim. Onun yerine dua edilse daha iyi olur. Ateistse meditasyon ona çok iyi gelebilir.”

Katılımcılar genel olarak “inançlı” ya da “dindar” diye nitelendirilen kişiler için yoga ve meditasyonun gerekli olmadığını, zaten namaz gibi farz olan ibadetlerin yerine getirilmesiyle inanan kişi için bir anlam krizi doğmadığını düşünmektedirler. Katılımcılardan bilinçaltı eğitimleri, kişisel gelişim ve doğru nefes tekniklerine yönelik kurslara katıldıklarını söylemişlerdir. Dört katılımcı ise bunun spor olarak veya zihinsel rahatlık amaçlı yapıldığında bir sorun olmayacağını ileri sürmektedirler ve doğru şekilde yapılırsa faydalı olacağını düşünmektedir. Bu şekilde düşünen üç katılımcının lisans mezunu olması dikkat çekmektedir.

7.2.Şifacılık ve Şifa Bulma

Bilimsel devrimden önce din halkın hastalık ve tedavi ile ilgili tutum ve davranışlarını belirleyen en güçlü faktördü. Batı dünyasında teknik ve bilimle birlikte geleneksel dini bilgiler kenara itilmekte ve modern tıbbi bilgiler ile beraber sağlık alanında ilaç üretilmekte iken Doğu ve Uzakdoğu’da geleneksel tıp bir kenara

bırakılmamakta ve geliştirilerek günümüze taşınmaktadır. Dini inanç ile sağlığın kazanabileceğine dayanan bu inanç biçimi diğer bir deyişle, dinsel tıp, bugün alternatif tıp adı altında kişileri kendine çekebilmektedir.[274] Bunlardan biyoenerji, hipnoz, akupunktur ve homeopati gibi uygulamalar şifacı yönleri ile sağlıklı yaşam, huzur ve bedensel memnuniyet gibi vaatler sunmaktadır. İslami gelenekte dinî şifa ve tedavi yolları geliştirilmekte ayet ve hadisler kapsamında uygulamalar dindar insanlar arasında temel referans noktasıdır. Modern tıbbın insanı da makineleşmiş bir varlık olarak görmesi ve laboratuvarda bir denek haline getirmesi yeniden geleneksele dönüşü gerektirmekte ve alternatif bir tıp arayışı doğurmaktadır.[275] Özellikle yaygınlaşan tamamlayıcı tıp uygulamaları İslam dünyasında şifa kavramı ile pazar oluşturularak tüketiciye sunulmaktadır.[276] Yeniçağ anlayışlarının ortaya çıktığı bir alanda doğal taşların verdiği enerji, doğanın gücü, nazara ve kötü enerjiye karşı tütsü yakma gibi kişinin ruh halini etkileyen ritüellerdir.

İslamî gelenekte çok yoğun bir alternatif tıp merakı bulunmakta ve detaylı olarak uygulanmaktadır. Bununla birlikte bitkisel tedaviler ve Çin'in geleneksel tedavisi olan akupunkturun da katılımcılar tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Enerji ve doğal taşlara inanan çok fazla katılımcı olmamasına rağmen, inanan ve bireysel enerjisine iyi geldiğini ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Hacamat, tedavi edilmesi gereken yerlere sülük uygulatma, doğal yağlar, açlık orucu, kan grubuna göre beslenme, manevi olarak güçlü bulunan kişilere nazara karşı kendine dua okutma, Uygur tıbbı, fitoterapi gibi bitkisel tedaviler ve tütsü yakma gibi şifa bulmak gibi geleneksel sağlık yöntemleri uygulanmaktadır. Araştırmamızda iş kadınlarına, şifa bulmaya yönelik veya şifacılık ile ilgili yaptıkları ritüeller sorulmuş ve buna cevap olarak katılımcıların birçoğu alternatif tıbbın önerdiği bitkisel tarifleri yapmaktadır. "Bayılırım şifa tariflerine bütün karışımları yaptım diyen Şerife Hanım (27) doğal taşların enerjisine inanmakta ve yanlarında taşımaya özen göstermektedir:

> "Bayılırım şifa tariflerine bütün karışımları yaptım. Evde envai çeşit otum vardır. Tütsü de yakarım. Onları yapınca bir enerji yükselişi olduğuna inanırım Osmanlı'da bile yapılması benim için referanstır. Hacamat yaptırdım. Doğal taşlara da inanırım. Çok da

[274] M.Ali Kirman, *Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010), 303.
[275] Kirman, *Yeni Dinî Hareketler Sosyolojisi,* 283.
[276] Gürbüz- Aygül, "Arayıştan Uyanışa, Şifa-dan Estetiğe Yeni Çağ İnançları", 307.

> severek yaparım. Ametist benim kendi taşım geceleri avucumda tutar enerjimi ona veririm öyle uyurum."

"Doğanın gücüne, doğal taşlara ve tütsülere inanırım ve rahatlık açısından dinginliğe yol açacağını ve bize iyi geleceğini düşünürüm." diyen Seda Hanım (40) da dinginlik amaçlı doğal taş ve tütsüleri kullanmaktadır. Meryem Hanım (27) daha önce bu tür şifacılık yapan kişilere inanmadığını ama bir tecrübesi sonucunda artık inandığını şu sözlerle belirtmektedir:

> "Şifa bulmak için hacamat yaptırıyorum sülük de yaptırmayı düşünüyorum. Pandemi döneminde alternatif tıbba yöneldim. O tarifleri denedik. Bu işi paraya dökenleri ayrı tutarak bu işi ciddi anlamda yapan varsa dinliyorum onları. İnsanın simasından hastalıkları anlayan kişiler var. Bu benim de başıma geldi hoca ne hastalığın olduğunu söylüyor yüzüne bu benimde başıma geldi. Doğal taşlara falan çok inanmam ama."

Katılımcıların geneli özellikle hacamat, sülük ve oruç kavramlarını alternatif tıp veya sağlık bulmak için uyguladıklarını söylemekte ve İslami geleneğe yönelerek bu yolla tedaviyi tercih etmektedirler. "Hacamat'ın sünnet olması benim için her şeyin önüne geçiyor." diyerek Hz. Peygamber'e referansla bu durumu ele alan Emine Hanım(40) sözlerini sürdürmektedir: Şifa bulmak için bunları yapıyorum. Doğal taşlar ve tütsülerinde sakinleştirici etkisi olduğuna inanıyorum. Ama çok fazla bunları uygulamıyorum. Kötü enerjiden etkilenmemek için mantıklı da geliyor aslında. "Açlık oruçları tutuyoruz. Çok da rahatlıyoruz. Kan gruplarına göre besleniyoruz." diyen Rumeysa Hanım (35)'in aksine "Alternatif tıp veya şifacılıkla ilgili bir şeye ihtiyaç duymuyorum. Doğal bitkileri destek olarak kullanıyorum. Ama daha çok medikal tıp bana tatmin edici geliyor." diyerek düşüncelerini ifade eden Gamze Hanım (24) bu yolla tam bir iyileşme olmayacağını düşünmektedir. İş kadınlarının hacamat, sülük tedavisi ve oruçlarla ifade ettikleri alternatif tedavi yöntemlerinde İslami gelenek referans alınmaktadır. Bunula birlikte uygur tıbbı ve akupunkturu da tercih ettiğini söyleyen katılımcılar bulunmaktadır. Bu hususta katılımcılar yeni çağ anlayışlarından daha çok geleneksel şifacılık ile ilgilenmektedirler.

Yeni çağ hareketleri ve uygulamalarının kadınlar üzerinde daha çok etkili olduğu görülürken şifa bulmak için yaptıkları ritüellerin iş kadınları tarafından da uygulanmakta olduğu görülmektedir. Enerji şifacılığının Türkiye'de tutulma sebeplerinden en önemlisi şifaya yapılan bu tanımdaki bütünsellik ve maneviyat vurgusudur. Şifa kavramındaki bütünsellik ile alternatif tedavi uygulamalarının şifaya bütüncül yaklaşması, affetmenin,

akışa bırakmanın şifaya olan katkısı üzerinde durulması, İslam dininin de bunları emrettiğinin uygulayıcılar tarafından vurgulanması enerji şifacılığını da halk arasında popüler hâle getirmektedir.[277] Geleneksel anlamda şifa bulma amaçlı yapılan tariflerin yeni çağcı bir söylem olan "enerji" ve "doğal taşlar" kavramları ile ifade edilmekte olduğu dikkat çekicidir. Katılımcılardan ikisi bu tarz enerji yoluyla şifa bulma yollarını tatmin edici ve tedavi edici olarak görmemektedir ve hiç başvurmadıklarını dile getirmektedirler. İş kadınlarının şifa bulma ve tedavi yöntemlerini İslami geleneği dikkate alarak uygulamakta olduğu bir yandan da popüler olarak kişisel "kötü enerjiden arınma" yöntemi olarak doğal taş ve tütsüleri de kullandıkları gözlenmiştir.

8.İŞ KADINLARI VE BANKACILIK UYGULAMALARI

Banka işlemleri faiz içermesinden dolayı dindar kesimin uzun yıllar uzak durduğu bir konudur. Fakat iş hayatının genişlemesi, kredi kartlarının ve internet alışverişlerinin yaygınlaşması sonucu banka işlemlerinde, toplumsal hayatta kaçınılması mümkün olmayan bir duruma gelinmektedir. Dindar kesimin bu konuda ürettiği çözümlerden biri katılım bankalarıdır. Ev, araba ve ihtiyaç kredileri sunan katılım bankaları diyanetin de belli durumlarda bu bankaların kullanımını caiz görmesi sonucunda dindarların hayatlarında aktif bir yer bulmaktadır.

Katılımcıların bu kısımda bankacılık işlemlerinde faize başvurmak ile ilgili düşünceleri sorgulanmaktadır. Katılımcılar çoğunlukla kredi ve faiz konusunda net cevaplar vermekte ve bu konu ile ilgili "tavırlarının keskin olduğunu" belirtmektedir. Yine MÜSİAD'lı işadamları da diğer iş örgütlerine nazaran %72 ile hiçbir zaman başvurmadıklarını dile getirmiştir.[278] Günlük yaşamda bile kredi kartı kullanmamaya özen gösterenlerin bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. "Hiç kredi çekmedim." diyerek ifadelerine devam eden Fatma Hanım (28) : "Allah mecbur bırakmasın hiç kredi çekmedim. Çok az hesabım var zaten gerekmedikçe bankaları kullanmıyorum. Vadeli hiçbir hesabım yok. Borsanın caiz olduğu söylense de onun stresi beni yorar." diyerek bu konularda temkinli davranmaktadır. Kredi kartımı sadece otomatik ödemeler için kullandığını belirten Hale Hanım (31) mümkün oldukça kredi kartı kullanımından

[277] Kübra Nur Sönmez, *Alternatif Tedavi Uygulamalarının Din İle Uzlaştırılması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 54.
[278] Kurt, *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme,* 119.

kaçındığını fakat daha düşük gelirli insanların kredisiz mal edinme durumundan kaçamayacağını düşünmektedir:

> "Kredi kartımı sadece otomatik ödemeler için kullanırım. Onun dışında kullanmam ne kazanıyorsak o kadar harcayabilmeliyiz yani onun ayarını yapabilmeliyiz ama kaçınılmaz son olarak bakılınca ekonomimiz ortada diğer insanlar nasıl ev veya araba alacak iş bir yerden sonra krediye gelecek devletimizin keşke bu konuda daha farklı çözümleri olabilse."

Dilara Hanım (40) da benzer şekilde kredili işlem yaptığını ve içine sinmemesi sonucunda aldığı evden vazgeçtiklerini dile getirmektedir:

> "Bir kez kredili işlem yaptım o da içime sinmedi ve sattım o aldığım evi. Kredi kartlarını kullanıyorum ama asla ödemesini atlamıyorum. Faize bulaşınca başka bir yerden çıkacağını düşünüyorum. Bilerek evimize haram sokmadık bilmediklerimizden de Allah bizi affeder diye düşünüyorum."

Katılımcıların geneli dini kaygılarla katılım bankalarını tercih etmekte ve bunun daha hayırlı, helal ve dini anlamda uygun olduklarını düşünmektedirler. İslami bankalar günümüzde geleneksel bankalara rakip olabilecek özelliklere sahip ve küresel ekonomik sisteme uyumludur. İslami finans, istikrasızlığı ve şüpheli durumları engelleyerek ve tasarruf sahibi, yatırımcı ve banka arasındaki güveni sağlamasıyla avantajlı olduğu bile söylenebilmektedir.[279] Şüheda Hanım (47) faize bulaştığı için ortaklı işinden ayrıldığını, yeni bir şirket kurduğunu belirtirken, bunun yanında Nur Hanım (40) ise herkesin malının mülkünün olmamasının bir sebebi olduğunu düşünmekte ve bu konuda ısrar edilmemesi gerektiğini söylemektedir:

> "Banka ile hiçbir faiz işimiz olmadı çok şükür. Katılım bankaları faizsiz bir sistem kurdukları için onu tercih ediyoruz. Rabbim bereketini veriyor. Ne olursa olsun faize bulaşmamayı bilmeliyiz. Malımız olmuyorsa da bunu da bir imtihan olarak görmeliyiz."

"Hak etmediğimiz paranın sorgulamasını yapmıyorsak imanî noktada sıkıntı vardır." diyerek Meryem Hanım (27) faizle üretime katkı sağlanamayacağı ve bu konunun desteklenecek bir yönü olmadığını belirtmektedir:

> "Ben dini anlamda hem de mevcut ekonominin üretiminin devamı açısından faize inanmıyorum. Muhafazakâr kesim bunu şu an katkı payı adı altında kullanıyor. Hak etmediğimiz paranın sorgulamasını yapmıyorsak imanî noktada sıkıntı vardır. Üretimsel bazda bakarsak faize koyduğum para getiri sağladıkça ben niye çalışayım düşüncesi olur. Hizmet noktasında insanları geri bırakamayız. Faizin hiçbir desteklenecek yönü yok. Allah'a çok şükür benim şirketimden bir kuruş faiz geçmemiştir. Ailemin de kursağından geçmesini istemem. Benim işimde çok faiz dönüyor ama Allah'a çok şükür helale harama

[279] Yankaya, *Yeni İslami Burjuvazi*, 245.

> dikkat ederek işimizi yapıyoruz. Ben müşterilerimin bile faizlerini hesaplayıp, açıkça söylüyorum kullanmak istemeyeni de hayır kurumlarına yönlendiriyorum."

Katılımcılardan ikisi her iki bankacılığı da kullandıklarını, çalışma ve dini anlamda her iki bankacılığın da çok farklı olduğunu düşünmemektedir. Her ikisi de eşiyle ortak olarak orta ölçekli şirketlerini yöneten iş kadınları bu durumu şöyle değerlendirmektedir: "Yıllardır esnaflık yapan biri olarak baktığımda genelde katılım bankalarını tercih etsek de ikisi arasında çok da bir fark göremiyoruz. Her ikisi ile de çalışabiliyoruz." diyen Ayşe Hanım (40) aralarında çalışma anlamında bir fark göremediklerini belirtmektedir. "Bir arkadaşım der ki, katılım bankası elinde tesbihle kredi veriyor diğeri zincirle çektiriyor gibi bir şey." diyen Rumeysa Hanım (35) bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> "Evliliğimizin ilk zamanları biz kredi çekerek, alım satım yaparak parayı yükselttik. O kredileri çekmeseydik şu an hiçbir şeyimiz olmayabilirdi. Özellikle katılım bankası olsun düşüncesini de taşımadım. Bir arkadaşım der ki, katılım bankası elinde tesbihle kredi veriyor diğeri zincirle çektiriyor gibi bir şey."

Katılımcılardan üç kişi ise kredileri zamanla kullandıklarını belirtirken bir yatırım aracı olarak faizi kullanmadıklarını bunun "büyüyü bozacağını" düşünmektedirler. Bunun yanında bu katılımcıların başı örtülü olmamaları ortak özellikleri olmaktadır. "Normal şartlarda elimdeki parayı faize yatırma olayına karşıyım büyüyü bozacağını düşünüyorum. Ama işimle ilgili krediler kullanıyorum benim işimle ilgili ciddi avantajlar oluyor." diyen Aliye Hanım (45) ve aynı şekilde İrem Hanım (27) da "Kredi mecburen kullanıyoruz. Faize para yatırmadım bugüne kadar o konuda bir hassasiyetim vardır. Ama toplu paralarda kaçınamıyoruz bazen krediden. Faize para yatırmak da insana çok iyi gelmediğini düşünüyorum." şeklinde ifadelerle parayı yatırım olarak faizde değerlendirmemektedirler. Yankaya'da aynı şekilde araştırma grubunun paralarını faiz getirisi olarak vadeli hesaplarda değerlendirmediğini, kredi kartlarının ödemelerinde faiz ödememek için tarihini geçirmemeye özen gösterdiklerine dikkat çekmektedir. [280]Gamze Hanım (24) da kredi kullanılmak veya yatırım aracı olarak faizde paranın değerlendirilmesi arasında çok büyük bir fark olacağını düşünmemekte ve şu şekilde ifade etmektedir:

> "Şu ana kadar hiç faize yatırıp yatırım yapmadım. Ama yapacak olursam dikkat ederim. Ama ikisi arasında bir fark göremiyorum. Önemli olanın niyet olduğunu düşünüyorum. Maddi anlamda toplumda birçok haksızlık yapılırken sadece faizin bu kadar büyütülmesi bana tuhaf geliyor. Bu benim banka işlerimde çok önemli yer taşımaz."

[280] Yankaya, *Yeni İslami Burjuvazi*, 242.

İş kadınlarının banka işlemleri ile ilgili görüşlerinde genellikle faizden ve krediden kaçınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunun yanında kredi kartından günlük yapılan harcamalarda dahi mümkün oldukça kaçmaya çalışan iki kişi vardır. İş kadınlarından bir kişi parasını faizde değerlendirebileceğini belirtmekte ve faizin artık ekonomik işlemlerde kredi ile aynı işlemi ifade ettiğini düşünmektedir. Üç katılımcı ise yatırım yapılan faizin 'büyüyü bozacağını' düşünerek 'kendilerine iyi gelmeyeceğini' ifade etmektedir. Çoğunluk, şirketlerinde katılım bankaları ile çalışırken sadece iki kişi normal bir banka ve katılım bankasının farkı olduğunu düşünmemektedir.

9. İŞ KADINLARI VE MİRAS UYGULAMALARI

İslamî miras uygulamalarından biri olan kadının mirasın paylaşımı ile ilgili dini anlamda genel yorumlara bakıldığında, İslamiyet'in indirildiği toplumsal şartlarda kadının miras ile ilgili hakkının olmaması neticesinde İslamiyet'in kadına miras hakkı tanımasının yanında erkek kardeşlerle eşit paylaşım yapılması veya çok daha fazla miktar vermesi ile ilgi bir sınırlama koyulmamaktadır. Ailenin yükümlülüğünün erkekte olması erkeğin üzerine nafaka yükümlülüğü doğurmakta olduğu gibi mirasta fazla pay almasını doğurabilmektedir.

Fakat günümüzde bu hükmün ortaya konulması neticesinde kadın hakları açısından bazı mağduriyetler ortaya çıkmaktadır ve bundan dolayı kadınların eşit paylaşımdan yana oldukları dikkat çekmektedir. Bu kısımda iş kadınlarına Kur'an'ın kadınlar ile ilgili miras hükümleri hakkında neler düşündükleri sorulmaktadır. Katılımcıların bu konudaki dini yorumlarından bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların geneli bu hükmü kadının mağdur olmaması şeklinde ele almakta ve günümüz medeni hukukunun uygulanmasını kadının hakları için gerekli görmektedir. "Miras hükümlerinde Kuran'a göre esas alınır. İçinde bulunulan duruma göre şu an ki hukuktan da faydalanılmalıdır. Günümüzde haklarından faydalanmayan kadınlar mağdur olabiliyor." diyen Seda Hanım (40) kadınların gözetilmesini düşünmektedir. Avukat Fatma Hanım (28) da günümüz hukukunun, Kur'an'a aykırılık teşkil etmeyeceği düşüncesi ile daha uygulanabilir olduğunu düşünmektedir:

> "Kur'an'ın miras hukukunda kadına verilen oran şu an biraz daha aşağıda kalıyor. Şeriatla da neticede yönetilmiyoruz. Medeni kanuna uymamız gerekir. Amaç kadının mağdur olmaması ise medeni kanun ona aykırı bir durum değil. Eğer bu şekilde aykırılık yoksa günümüz hukuk kuralların kullanılmalı."

Lisans mezunu olan Rana Hanım (22) : "Dini açıdan hepsi Kur'an'da daha uygundur. Ama şu an böyle uygulamıyoruz hatta bazı babaların kızlarına kıyamadıkları için daha fazla olanı onlara verdiklerini görüyorum." diyerek sosyal çevresinde kız çocuklarının eşitlikten daha fazla oranda miras alarak menfaatine yönelik uygulamalar olduğunu söylemektedir. Gamze Hanım (24) eşlerden hangisinin ticaret yaptığının önemli olduğunu belirterek: "Kur'an'ın hükümlerini kalıba sığdırılacak bir şekilde olduğunu düşünmüyorum. Eşlerin arasında aktif iş yapan ticaret yapan kimse onda daha fazla maddi güç olmalı. Kadın veya erkek fark etmez yerine göre toplumda medeni yerine göre Kur'an hükümleri kullanılır." toplumda her iki kanun da uygulanabileceğini öngörmektedir. Rumeysa Hanım (35) bu konuda Kur'an'ın hükümlerine inanmakta fakat şu an uygulama olarak "kızların hakkının yendiğini" düşünmektedir:

> "Ben açıkça eşit görmek isterim. Allah'ın kelamı üzerine tabi ki söz söyleyemem. Ama o topluma göre peygamberimiz kadını belli bir konuma yükseltmiş şu an daha da yükseltilmeli diyorum. Kadının işi hiç bitmiyor. Ben kızlara haksızlık yapıldığını da gördüğüm için şu an insanlar onu gözetmiyor."

Katılımcıların bazıları, Kur'an hükümlerinin adaleti hususunda ailelerin içerisinde eşlerin ortak paylaşımı neticesinde kadın ve erkek tarafından dağıtılan mirasın 3/3 olarak bütünlük sağlayacağını ifade etmektedirler. "Hakkaniyete önem veriyorum." diyen Tuğba Hanım (53) erkeğin toplumda nafaka ve ev geçindirme sorumluluğundan bahsederek: "Kur'an'ın hükümleri erkeğin anne-baba bakımı ile ilgilenmesi ve aile geçindirmesiyle ilgilidir. Hak ve hukuka riayet edilirse zaten erkek tarafından da 2/3 kadına gelmiş olacaktır. Hakkaniyete önem veriyorum." Şeklinde düşüncelerini ifade ederken Nazlı Hanım (30) da aynı şekilde erkeğin evden sorumlu olmasıyla mirası ele almaktadır: "Erkek her zaman eve bakmak zorundaysa miras konusu buna uyar. Abi veya kardeşte kız çocuğuna yardımcı olmakla sorumludur zaten. Sevgi ve gözetim olduktan sonra para çok önemli olmayacağını düşünüyorum." diye belirtmektedir. Avukat İrem Hanım (27) ise günümüzde kadının da çalışması neticesinde erkeğin ev geçindirme yükümlülüğünün kalktığını söylemektedir: "Bence çok uygulanabilirliği kalmadı. Kur'an tabi ki evrensel, ama şu an kadınlarda ev geçindirmede erkekle eşit durumda. Evi geçindirme erkeğin üzerinde değil. Bu konuda hassas olan aileler uygulasa da ben medeni hukukun uygulanması taraftarıyım." diyerek kadın- erkeğin ev geçindirme de eşit rol oynadıklarını düşünmektedir. Nur Hanım (40) ise mağduriyetlerin yaşandığını şu sözlerle belirtmektedir:

> "Kur'an hükümleri tartışmaya açık değildir. Bizim bunu anlatma konusunda bilgi eksikliğimiz var bizim diyanet işlerimizin bile aktarma noktasında eksikleri olduğunu çok açıkça görüyoruz. Biz bir şeyleri yapmak için yapmamalıyız. Buradaki hükümleri ne kadar insanlara aktarabiliyoruz. Bayanlara bir ayrım gibi görünse de topluma bakılınca erkek sorumluluk alıyor. Kadın da ailesinden aldığında bir ev içerisinde denge sağlanıyor fakat şu an mağdur olunması durumunda istismar edilebiliyor. Zaten bir payı da kardeşin üzerindedir kadının."

Kadına değer verilmeyen bir ortamda büyümesine rağmen şanslı olduğumu düşündüğünü söyleyen Dilara Hanım (40), "Kız çocuğunun hakkını yiyerek cennete gideceklerini sanıyorlar." diyerek yanlış uygulamalar karşısında eleştirilerini dile getirmektedir. İslamiyet'in kadının hakkını bu konuda kardeşi üzerinde saklamasını bir güvence olarak anlatmaktadır:

> "Ben o konuda İslamiyet'in kadını güvenceye aldığını düşünüyorum ve kardeşine emanet olarak bir hakkını saklı bırakıyor. Ben toplumda kimsenin kadınlara sahip çıktığını düşünmüyorum. Ben kadına değer verilmeyen bir ortamda büyümeme rağmen şanslı olduğumu düşünüyorum ailem bana güvence verdiği için ailede adaletli olursa o aile öyle yürür, küçükken çocuklarıma kardeşinin hakkını gözetmeyi öğrettim. Biz yanlış bir uygulamada bulunuyoruz. Kız çocuğunun hakkını yiyerek cennete gideceklerini sanıyorlar."

"Şu an günümüzde din, iman para olmuş desek yeridir." şeklinde bir eleştiri yapan Hale Hanım (31) yine erkeğin hakkının birisinin kız kardeşin olduğunu belirtmekte fakat uygulamayı eleştirmektedir:

> "Keşke uygulanabilse erkeğe bir hakkı fazladan vermek gerekirse kız kardeşine bakması içindir. Şu an günümüzde din, iman para olmuş desek yeridir. Biraz sert bir yorum oldu galiba ama dinimiz o zamandan her şeyi ne güzel ayarlamış ama ahir zamanda mal, mülk ve makam maalesef her şeyin önüne geçebilir."

Katılımcıların geneli Kur'an'ın hükümlerinin uygulanma noktasında yanlışlıklar ve sıkıntılar olduğunu düşünmektedir. Kendi miras paylaşımında dahi uygulamada zorluklar çıktığını söyleyen Şüheda Hanım (47) bunu İlahiyat Fakültesinden tanıdıkları hocalar vasıtasıyla çözdüklerini belirtmektedir:

> "Uygulanması açısından zorluklar var bizim de bu konuda danıştığımız durumlar oldu ilahiyattan bazı arkadaşlarımıza, eşit vermek istedi abim Kur'an'a göre uygun denildi, biz Kur'an'ın hükümlerine razı geldik. Erkek kardeş gönülden verirse de ona da razı olunmalı. Burada sıkıntılı bir durum yok."

Özdemir'in yaptığı çalışmada bazı iş adamlarının Kur'an'ın hükümleri açık olsa da erkek çocuklarına sahip olduklarını emin ellere geçirmenin de kendi vazifeleri olduğu bir tedirginlik kaynağıdır. İşadamlarının buradaki tutumları özellikle erkek çocuğa işi

devretmeye yöneliktir.[281] Araştırmamaya katılan katılımcıların görüşlerine bakılacak olursa, hepsinin Kur'an'ın hükmünü kabul ettikleri ve anlamsal olarak neyi ifade ettiğini çeşitli şekillerde dile getirdikleri görülmektedir. Fakat onlar toplumda miras paylaşımının uygulanması açısından yanlışlıklar olduğunu düşünmekte ve bu konuda İlahiyat Fakültelerine danışılmasını ve Diyanet İşleri'nin daha açıklayıcı şekilde toplumu bilgilendirmesini istemektedirler. Katılımcıların bu konuda üniversite ve diyanet işleri başkanlığı gibi resmi kurumlara güvendikleri anlaşılmaktadır.

10.İŞKADINLARI VE DİN EĞİTİMİ

İslam dini, vahyin başlangıcından itibaren bireyin dini tutum ve davranışları kazanması için mensuplarına dini eğitim verilmesi hususunda son derece teşvik edicidir. Bu yaklaşım Kur'an-ı Kerim'deki çok sayıda ayette ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarında açıkça görülmektedir. Okumayı, yazmayı, ilim öğrenmeyi bütün Müslümanlar için zaruri gören İslam, bu yaklaşımıyla genel eğitimi de destekleyen, özgün bir tutuma sahiptir.[282] Din eğitiminin çocuğa ne zaman verilmesi gerektiği ile ilgili çeşitli yorumlar olsa da din eğitimi alınan ilk yer aile olmakta ve anne- babanın dindarlıklarının çocukların dindarlığı üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. İmam Hatip lisesine gitmek veya İlahiyat tercihleri her ne kadar öğrencinin kararı olmakta ise de ailenin bu okullara göndermekte istekli olma durumu çocuğun din eğitimine örgün olarak devam edip etmemesi bakımından etkilidir.

Ailelerin geleneksel ve dini anlayışları sonucunda din eğitiminin hayat boyu devam edeceği düşüncesi, ilim yolunda bir ömür yaşama ve Allah'ın rızasına dayalı bir ilim talep etme tutumu bulunmaktadır. Araştırmamız kapsamında iş kadınlarının çocuklarına rol model olmaları sonucunda onların dini eğitim almalarına yönelik tutumları farklılık göstermektedir. Bu konuda iş kadınlarının çocuklarının İHL/ İlahiyat eğitimi almaları ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. İş kadınlarının çocuklarının din eğitimi veren orta ve yüksek düzeyde okullarda okumasına yönelik tutumları da farklılık göstermektedir. Ailede öncelikli olarak din eğitiminin verilmesi gerektiğini düşünen katılımcılar, çocuklarının imam hatip eğitimi almasına olumlu bakmamaktadırlar.

[281] Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi,* 138.
[282] Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Haziran 2013), 118.

Akçaoğlu'nun Muhafazakâr bir çevrede yaptığı araştırmada da aileler arasında çocukların imam hatip okullarına gönderilmesinin yaygın olmadığı bunun yanında muhafazakâr kolejler ve medrese eğitimi tercih edildiği tespit edilmiştir.[283] Ülkemizde imam hatip liselerinin puan kısıtlaması dolayısıyla tercih edilmediği dönemlerde, çocuklarını imam hatip lisesine göndermemiş katılımcılar da bulunmaktadır. İlahiyat eğitiminde ise genel olarak çocuklarının tercihine bağlı olarak destekleyeceklerini belirtmektedirler. Fakat imam hatip eğitimi almadan ilahiyata gitme olanağı daha kısıtlıdır.

Katılımcıların bazılarının çocukları halen imam hatipte okumakta ve iş kadınları bundan oldukça memnun olduklarını belirtmektedir. Bunun yanında bazı katılımcılar ise imam hatip eğitiminin kalitesini eleştirmektedir. Oğlu imam hatibe giden Seda Hanım (40) oğlunun eğitimine yönelik: "Büyük oğlum imam hatip ortaokulunda okuyor fakat çok iyi bir eğitim aldığını düşünmüyorum. Kendimiz dini temelleri vermeye dikkat ediyoruz. Özünde yanlışı öğrenmemelidir. Helallere haramlara dikkat edilmeli." şeklinde ifade edilmektedir. İmam Hatipli Meryem Hanım (27) İHL eğitiminin bilinç verdiğini düşünmektedir:

> "Ne istiyorlarsa onu okusunlar ben imam hatip mezunuyum. Ben çocuğuma yakın geçmişi de anlatmak isterim. Şu an imam hatiplerde kodlama dersleri bile veriliyor. Katsayı sıkıntıları da çektim ama kaldırılınca güzel bir okul okuyabildim. İyi bir üniversite için ne gerekiyorsa gönderirim."

İşadamlarının ya tamamını ya da çocuklarının bir kısmını özel okula gönderdiği belirtilen Özdemir'in araştırmasında, bu durumun artık lüks sayılamayacağı düşüncesiyle iş adamlarının açıklamalarına sebep olmuştur.[284] Buna mukabil çocuklarını özel okula gönderdiğini belirten Ayşe Hanım (40) da çocuklarının İHL eğitimi almalarını istemediğini dile getirmekte ve oradaki çocukların ailelerinin kendisi gibi eğitim veremeyeceğinden dolayı düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

> "Açıkçası çocuklarımın İHL eğitimi almasını istemiyorum. Çevre ve aileleri seçmek çok önemli burada kastettiğim maddi anlamda değil. İmam-hatip lisesinde çocukların ailelerinin kimler olduğunu bilemiyoruz, benim çocuğuma yasakladığımı o aile izin veriyorsa istemem. Ama ilahiyat tercihinde çocuğu özgür bırakırım kendisi isterse okuyabilir."

[283] Akçaoğlu, *Zarif ve Dinen Makbul*, 119.
[284] Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, 131.

Çocuklarına Arapça öğrettiğini söyleyen Nur Hanım (40) ise İHL ve ilahiyattaki eğitimi desteklemekte, din eğitiminin çocuğuna ileride yön vereceğini düşünmektedir:

> "Kesinlikle desteklerim ve çok isterim. Belki ilk olarak istemeseler de ikinci bir okul olarak özellikle ilahiyat eğitimi almasını isterim. Şu an okul öncesi eğitimleri çok önemsiyorum. Yabancı dil eğitiminde benim için ilk sırada Arapça ve Kur'an'dır. Manevi eğitimi oturunca hayatına ışık olacağına inanıyorum."

Ünalan Turan'ın çalışması kapsamında bakılırsa, İmam Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an Kursu gibi dini nitelikleriyle öne çıkan okullar veya daha seküler kurumlarda eğitim görme kararlarında ailenin yaklaşımının belirleyici olduğu görülmektedir.[285] Bizim çalışmamızda ise katılımcılardan bazıları çocuğun dini eğitiminin önemli kısmını ailede alacağı düşüncesini taşımaktadır. Dolayısıyla İHL/İlahiyat eğitimlerinden önce daha küçük yaşlarda din eğitimini savunmakta ve bu eğitimi doğru bir şekilde verdikleri takdirde diğer kademelerde gerek olmadığını belirtmektedirler. Çocukluk döneminde ailesinde din eğitimi almadığını ifade eden Şerife Hanım (27) bu dönemin önemli olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

> "Tercih etmelerine gerek kalmadan dini eğitimleri çocuklarıma sünger gibi çektirmek istiyorum. Bir çocuk 7 yaşına gelene kadar peygamberimizi de tanısın Fatih Sultan Mehmet'i de tanısın Atatürk'ü de tanısın. Kapasitesini zorlamak istiyorum onu eğitmek istiyorum. Biz dini bilgileri hep Kur'an kurslarında öğrendik ailemizde öğrenmedik ben kendimi geliştirip ona öğretmek isterim diğer tercihlerine kendisi yönelir zaten."

Din eğitiminde zorlama olmadan aileden ilk eğitimin alınması gerektiğini düşünmekte olan Hale Hanım (31) ise "İlla olmazsa olmaz olarak görmüyorum bu okulları." diyerek düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Ben öncelikle çocuğun aileden ilk terbiyeyi alması gerektiğini düşünüyorum. Ne kadar ilahiyat okursa okusun öncesinde zorlama olmadan çocuğa anlatıp örnek olunca o çocuğun kişiliği oturduğunda ailesinden gördüğünü yapar. İlla olmazsa olmaz olarak görmüyorum bu okulları. Anaokullarından beri bu eğitimi bizde aldık iyi ki de öyle olmuş."

Katılımcılardan bazıları ise çocuklarının dini eğitimlerini desteklese de yeteneklerine uygun olmadığı için bu eğitim kurumlarına gönderemediklerini ifade etmektedir. Örneğin, Dilara Hanım (40) oğulları Fen Lisesi kazandıkları için

[285] Sümeyra Ünalan Turan, *Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği,* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 188.

gönderemediklerini İHL eğitiminin onlara uygun olmadığını düşünmektedir. Yine İmam Hatipli Şüheda Hanım (47) çok istese de çocuğunun yetenekleri doğrultusunda tercih yapmaları gerektiğini düşünmektedir: "Ben imam hatip mezunuyum ve bundan her zaman gurur duydum. İmam hatibe gitmesini çok istedim ama tercih etmediği için bir şey diyemedik, ama bir anne olarak ben çok isterdim. İlahiyata gitmesini de istemem kızım da zaten sayısal zekâsı olduğu için o da tercih etmez." Rumeysa Hanım (35) ise çocuğu için İlahiyat eğitimi bir "yaşam tarzı" haline getirmesini isterken, imam hatip lisesindense meslek lisesini çocuğunun mesleki gelişimi için teşvik edeceğini söylemektedir:

> "Din eğitimi almasını mutlaka isterim bunu şart görüyorum. Ama bilinçli bir tercih yapmasını da isterim. İlahiyatı illa bir okul olarak değil de yaşam haline getirmesini isterim. İmam- Hatip'ten ziyade bir meslek lisesine göndermek isterim. Şu an ara eleman ihtiyacı var ve bir meslekte gelişmesini çok isterim."

Kendisinin sayısal bir eğitim aldığını belirten Gamze Hanım (24) çocuğu için din eğitimini çocukluk döneminde ve ailede verilmesini daha doğru bularak "ekonomik güvence vurgusu" yapmaktadır:

> "Çocuğumun imam hatip eğitimini almasını istemem. Sayısal bir bölüm okumasını hayatını kolaylaştırmasını isterim. Üniversite süresini bununla harcamasını isterim. 5-12 yaş arası ciddi bir din eğitimi almasını isterim. Bizler böyle yetiştik ve o eğitim asla silinmiyor. Ben kendim tercih etmezdim. Fiziksel, kimyasal, biyolojik ve finansal anlamda güvenceli bir bölüm olmasını isterim. Çocuklukta din eğitimi daha önemlidir."

İş kadınları anne ve anne adayı olmaları ile din eğitiminde çocukluk döneminin ve ailede verilmesinin genel olarak annelik rolleri kapsamında görmektedirler. Dolayısıyla sorumluluk duygusu ile konuya yaklaştıkları görülmektedir. Katılımcılardan iki kişi çocuklarını imam hatip lisesine gönderdiklerini belirtirken geneli çocuklarının yetenekleri doğrultusunda yönlendirmenin onların mesleki mutluluğu için daha önemli olduğunu düşünmektedirler. Dini eğitiminin sadece bahsedilen okullara bağlı olmadığını bu konuda ailede verilen din eğitiminin daha önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Fakat burada katılımcılardan yalnızca bir kişi öncelikle kendisini bu alanda donatarak sonra çocuğa eğitim sağlayabileceğini düşünmektedir. İmam hatip liselerinin kalitesi, çoğu katılımcı tarafından eleştirilmekte iken bazı katılımcılar ise okulların yeni teknoloji ve eğitime uyum sağlamasıyla çocukları için daha iyi olacağını belirtmektedirler. Katılımcılardan İHL mezunu olanların ise bu liselerin mezunu olmaktan gurur duymaları ve çocuklarının da buralarda okumalarını istemeleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Dindar kadının modernizm öncesi geleneksel rollerinin yanında modernite ve iş hayatının getirdikleri ile geleneksel hayatı ve rolleri sorgulanmakta ve değişime uğramaktadır. Türkiye modernizm denemeleri yaparken geleneğe bağlılıkları sebebiyle bu tecrübeleri kadınlar yakından yaşamakta ve toplumda kadına bakış açılarında ciddi farklılaşmaya gidilmektedir. Kadınların çalışma hayatına girmesi onların, dini hayatını yaşama ve çalışma hayatında dinin gereklerini uygulama noktasında bazı zorluklara yaşamasına sebep olmaktadır. Kadının sermayesi ile ekonomik gücü elinde tutması sonucunda iş hayatına atılması; gündelik hayatta, tüketim, ailevi ve dini manada değişikleri yaşamasını da kaçınılmaz kılmıştır.

Bu araştırmada, iş kadınlarının İslami ve muhafazakâr çizgide kalarak, İslami burjuvazinin görünen yüzü olarak algılanması sonucunda eski alışkanlıklarının değişimi ve dönüşümü dindarlıkları merkezinde incelenmiştir. İş kadınlarının geneli dindarlık konusunda kişinin "özeli" olduğunu ve ibadet etme noktasında dindarlıkla uyumlu söylemlerde bulundukları tespit edilmiştir. Dinin ve dindarlığın bireyi bağlayacağı ile ilgili görüşlerin toplanması sonucunda iş kadınlarının dini açıklamalarda "bireyselleşme" yöneliminde oldukları görülmüştür. Bunun yanında başı açık olmak, sigara, alkol kullanmak veya zaman zaman ibadetleri aksatmak konusunda kendilerini eleştirmekte ve dindarlıklarına yakıştırmadıklarını dile getirmişlerdir. "İslami hayata uygun bir yaşantı" belirlemeye çalışmak bu anlamda en çok kullanılan ifadelerden birisidir.

Aile yaşantısı, özel hayat, alkol ve kumar gibi konular, hassasiyet gösterilen "kırmızı çizgi" olarak ifade edilen hususlardır. Ufak hataların aşırıya kaçılmadığı sürece "ayıbın örtülmesi" olarak ele alınması gerektiğini ve fazla dillendirmek istemediklerini, bu gibi davranışların kişileri dindarlıktan uzaklaştırmayacağını düşünmektedirler. Alkol alınan yerlerde bulunmama ve bu tarz yerlerden alışveriş yapmama genel olarak iş kadınlarının tercih ettikleri bir yol olmaktadır. Arkadaş ortamı gibi sosyal çevrelerde bunun ayrımına gitmediğini söyleyen istisnai katılımcı bulunmaktadır. Dolayısıyla iş kadınlarının ailede haram ve helal kurallarında daha dikkatli oldukları fakat sosyal

çevrede bunun kendilerinin tüketmemesi ile bir sorun olmayacağı kanaatinde oldukları görülmektedir.

Önceleri, kadın olarak tecrübe ettikleri hak ihlallerinin neticesinde şu an yaşadıkları özgür ve rahat ortamı "haklarının geri alınması olarak görmeleri" ve "lüks bir arabada feracesiyle uçuş uçuş inen bir kadın" görüntüsünün mutluluk verici olduğunu belirterek" haklarını elinde tutabilmeleri için ekonomik gücü "bir kalkan" olarak görmektedirler. İslami burjuva kavramını bu hususta değerlendiren iş kadınları bu sınıfın oluşumunu genel olarak onaylarken, harcama ve tüketim alışkanlıklarında "keskin bir bıçak sırtı"'nda olduklarına da dikkat çekmektedirler.

İş kadınlarının yoğun iş temposu sonucunda en çok ihmal ettikleri ibadeti namaz olduğu gözlenmiştir. Özellikle vakitlerinin sınırlı olması ve iş yoğunluğu sebebiyle namazı kaçırabildikleri ve kadınların abdest ve mescit bulma gibi konularda sıkıntı yaşamasından bahsedilmiştir. Bununla birlikte kimi katılımcılar da "Ben hiçbir zaman işimi yaparken namazımı satmam." şeklinde ifadelerle kimliklerini öncelikle Müslüman olarak belirlediklerini vurgulamıştır. İş kadınlarının işe eleman alma konusunda kriterlerden birisi artık dindarlık değildir. Önceden bu hususlara dikkat ettikleri görülmekte iken "dindarlık" adı altında birçok olumsuzluklarla karşılaşmaları sonucunda bu anlamda bir kriter koymamaları yalnızca "işini iyi yapıyor" olmasına dikkat ettikleri görülmüştür.

Bir diğer nokta ise iş kadınları, dünyevi zenginliğin ahiret hayatında fayda sağlamasını yalnızca İslami yollarla harcanırsa amacına ulaşılabildiğini düşünmeleridir. İşkadınları genellikle mal varlığının asıl sahibinin Allah olduğu dolayısıyla kişilerin bunu hayır, ibadet ve sosyal yardımlar şeklinde tasarruf etmesi gerektiği düşüncesini taşımaktadırlar. Katılımcıların dünyevi zenginliği "aşırıya gitmekten sakınma" ve dinin tavsiye ettiği "dengeyi koruma çabası" ile muhafaza ettikleri görülmüştür. İçinde yaşanılan koşulların ekonomik ve statü anlamında ayrıcalıklar taşıması ise "iş hayatındaki konumlarının bir gereği" olarak ifade edilmektedir.

İş kadınlarının sosyo-ekonomik statülerini kazanmaları, daha önce lüks gördükleri harcamaların şu an bir ihtiyaç haline gelmesine yol açmakta ve bu durumda kendi İslami/ muhafazakâr çizgilerini korudukları görülmüştür. Kıyafet ve giyim tercihlerinde marka ve kalite vurgusu yapan iş kadınları bu tarz harcamaları statülerinin bir gereği olarak ifade

etmektedirler. Fakat bu alanların bir tüketim piyasası haline gelmesi moda ve tesettüründe şova dönüşmesi iş kadınları için rahatsızlık verici olmuştur.

Popüler kültürün bir versiyonu olan Kore kültürü konusunda iş kadınlarının İslami anlamda bir ahlak ve değer kaygısı taşıdığı görülmektedir. Bu anlayışın çocuklarını ve gelecek nesilleri tehdit ettiğini düşünerek bunun alternatifi olarak kültürümüze ait simgelerin yeniden popülerleştirilmesini gerekli görmektedirler. Bir diğer tüketim mekânı olarak Mc Donald's gibi fast food yemek restoranlarını iş kadınlarının genelinin tercih etmediği ve sağlıklı bulmadığı görülse de Starbuck's ve kahve alışkanlığı olan katılımcılar çalışma grubumuzun neredeyse yarısını oluşturmuştur.

İş kadınları ile ilgili dikkat çekici bir unsur ise katılım bankalarının çoğunluk tarafından kullanılmasıdır. Fakat iş hayatında krediden ve faizden kaçınılmasının zorluğundan bahsetmeleri de önemlidir. Ancak katılımcılar parasını değerlendirmek için bir yatırım aracı olarak faize yatırmamak gerektiğini bu durumun "büyüyü bozacağını" düşünmüşlerdir.

İş kadınlarının dinin miras uygulama kurallarının toplum tarafından oldukça yanlış uygulandığı konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Kuran'da geçen mirasın aile ve kardeşler arasında adaletli olarak kullanılıp dağıtıldığında bir sorun olmayacağını ve ayete bağlılıklarının tam olduğunu ifade etmektedirler. Bu anlamda dinin kadın haklarını koruduğunu söylerken bu kuralların toplum tarafından kadının mağduriyetine sebep olacak şekilde kullanıldığı düşüncesi ile günümüzde medeni hukuktan ve eşitlikten yana olduklarını belirtmektedirler. Aynı zamanda iş kadınlarının kendi evrelerinde veya toplumsal sorunlarda resmi bir kurum olan DİB ve İlahiyat Fakültelerine güveni net bir şekilde anlaşılmıştır.

Koruyucu aile olmak ile ilgili birçok iş kadını olumlu olarak bakarken aynı evde evlat edinme ile ilgili dini şüpheleri ve kararsızlıkları olduğu görülmektedir. Evlilik kriteri olarak eşinin dindar olmasını isteyen ve aşk evliliğinin buna engel olabileceğini düşünen iş kadınları, mantık evliliğinin dinen daha uygun olduğunu düşünmektedirler. İş kadınları evlilik sürecinde görücü usulü ve flörtün artık farklı bir anlam taşımadığı mahremiyetleri bireylerin kendisinin belirlediği kanısındadırlar. İş kadınlarının aile ve evlilik anlayışlarının ekonomik güce ve statülerine bağlı olarak değişmediği görülmüştür. Kurum olarak ve dini olarak ailenin kutsallığı iş kadınlarınca korunmaya çalışılmaktadır.

Bununla birlikte iş kadınlarında yeni çağ anlayışlarından yoga ve meditasyona manevi olarak ilgi ve katılım gözlenmemekte, nadiren spor anlamında tercih ettikleri görülmektedir. Doğal taşların enerjisine inanılırken, tütsünün kötü enerjiyi temizlediği düşünülmekte ve alternatif tıbba katılımcıların geneli yoğun ilgi göstermektedir. Bu pratiklerde ise dini gelenekte görülen uygulamaların yoğunlukta olduğu anlaşılmıştır.

İş kadınları dini eğitimin ilk olarak ailede verilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Çocuklarının dini eğitim alması konusunda "anne olarak" kendilerinin en büyük sorumluluğu alması gerektiğini düşünen iş kadınları, özellikle okul öncesi dönemde dini eğitime vurgu yaparken, İHL eğitimine genel olarak sıcak bakmamaktadırlar. Bunun yanında İlahiyat eğitiminde ise çocukların tercihi önemsemektedir.

Bu araştırmanın sonucunda iş kadınlarının dindarlıklarını modern yaşamın içerisinde ibadet, iş ahlakı, ailevi hayat, zenginlik, yeni çağ ve tüketim rutinleri gibi uygulamalar noktasında dini kaynakların emirleri etrafında korumaya çalıştıkları görülmüştür. İş kadınları için İslami değerlerin birçok değerden üstün olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

ABUZAR Celil. "Din-Toplum Etkileşimi ve Eğitim". *Harran Education Journal* 2/2 (2017), 50-58. https://doi.org/10.22596/2017.0202.50.58.

ADEM Efe- SÖZER Selim. "İbn Haldûn'un Hadârîlik ve Bedevilik Ayrımı ve Bu Ayrımın İma Ettiği 'Hadârî Din Dili' İhtiyacı". *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu.* ed. Mesut Okumuş. 193-212. Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

ADEMİ Zefir. Muhafazakarlık ve Sosyal Değişme Muhafazakar Düşünce Dergisi Örneği. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021. http://hdl.handle.net/11452/23547.

ADORNO Thedor W. "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken". çev. Bülent O. Doğan. Cogito Dergisi, S.36, (Yaz-2003), 320-324. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AHMEDİ Ekber Şah. "Yeni Çağ İnanışlarının Çeşitli Değişkenlerle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Bursa Örneği". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/1 2020, 135-152. https://doi.org/10.18505/cuid.1080308.

AKÇAOĞLU Aksu. *Zarif ve Dinen Makbul*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

AKIN Mahmut H. *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

AKTAŞ Cihan. *Bacıdan Bayana,* İstanbul: İz Yayıncılık, 8.Basım, 2019.

ALPEREN Abdullah. *Sosyolojik Açıdan Türkiye'de İslam ve Modernleşme,* Adana: Karahan Kitabevi, 2003.

ALTINSU SÖNMEZ Özlem. "Ailenin Diğer Kurumlarla İlişkisi". Sistematik Aile Sosyolojisi. ed. Mustafa Aydın. 293-312. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

ALTINSU SÖNMEZ Özlem. "Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2016), 557-578. https://doi.org/10.21497/sefad.285505

ARSLAN Mustafa. "Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: "Yeni Çağ" İnanışları Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 9-25.

ARSLAN Mustafa. "Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 195-210.

ARSLANTÜRK Zeki. "Dindarlığın Bağımsız Değişkenleri". *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri.* ed. Hayati Hökelekli, 239-257. Bursa: Kurav Yayınları, 2006.

ASA Sümeyye. "Güney Kore Popüler Kültürü'nün (Hallyu) İmam Hatip Lisesi Öğrencilerine Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması". Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. http://hdl.handle.net/11452/2290.

ATALAY Elifnur. *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kadın ve Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü.* Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

AYDIN Cüneyd. İnsanın Anlam Arayışı İle Yeni Çağ İnançları Arasındaki İlişki. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

AYDIN Mustafa. "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi". Sistematik Aile Sosyolojisi, ed. Mustafa Aydın. 195-210. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

AYDIN Mustafa. "Aile ve Din/İslam". Sistematik Aile Sosyolojisi, ed. Mustafa Aydın. 315-331. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

AYDIN Mustafa. "Bir Muhafazakârlık Olarak Din ve İslam", Tezkire 22-23, (2002), 62-71.

AYVERDİ İlhan. Misalli Büyük Türkçe Sözlük. 2.Cilt. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005.

BARBAROSOĞLU Fatma. *Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayınları, 6. Baskı, 2013.

BARBAROSOĞLU Fatma. *Şov ve Mahrem*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.

BALCI ARVAS Fatma. "Aile, Değerler ve Din: Teorik Bir Yaklaşım". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2019), 199-233. https://doi.org/10.32711/tiad.674658.

BAUMAN Zygmunt. *Küreselleşme.* çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 8.Basım, 2018.

BAUMAN Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek.* çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 18.Basım, 2017.

BAYYİĞİT Mehmet. Gençlik ve Din / Üniversite Gençliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Konya: Erman Ofset Matbaa, 2002.

BAYYİĞİT Mehmet. Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Selçuk Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Anket Uygulaması. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

BEKTAŞ Meryem. İslam Hukukunda Çocuk Hakları Bağlamında Koruyucu Aile. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

BELL Daniel. *Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri.* çev. Ümit Tatlıcan. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2021.

BERGER Peter L. *Dinin Sosyal Gerçekliği.* çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.

BERMAN Marshall. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor.* çev. Bülent Peker- Ümit Altuğ. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

BİLECİK Sümeyra. "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 7-38.

BİLGİN Vejdi. "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 2003, 193-214.

BİLGİN Vejdi. *Sosyal Çözülme ve Din.* Samsun: Etüt Yayınları, 1997.

BOTTOMORE Tom- NISBET Robert. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. "Muhafazakârlık", çev. Erol Mutlu. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 4.Basım, 2010.

CAN İslam. "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü Bugünü ve Yarını". Sistematik Aile Sosyolojisi. ed. Mustafa Aydın. 65-86. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

CAN İslam. "Tarih, Toplum ve Kültür Bağlamında Aile ve Kadın". Sistematik Aile Sosyolojisi. ed. Mustafa Aydın. 215-243. Konya: Çizgi Kitabevi, 2013.

CANATAN Kadir. *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme.* İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

CANBAY TATAR Huriye. *Nuh'un Gemisindekiler*. İstanbul: Turan Yayıncılık, 1999.

CEVİZCİ Ahmet. *Aydınlanma Felsefesi.* İstanbul: Say Yayınları, 2017.

CİRHİNLİOĞLU Zafer- ÇAĞIRICI ZENGİN Ayşe. "Modernlik Dindarlık İkiliğini Yeniden Düşünmek: Kadın Dindarlığı". *Journal Of Modernism And Postmodernism Studies* 1/1 (2022), 66-79.

CRESWELL John W. Nitel Araştırma Yöntemleri. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.

COMTE Auguste. Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma. çev. Erkan Ataçay. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.

COŞKUN Ali. *Din Toplum ve Kültür*. İstanbul: İz Yayınları, 2005.

COŞTU Yakup. "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Değerlendirmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2009), 119-139.

COŞTU Yakup. "Toplumsallaşma ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı,* ed.İhsan Çapçıoğlu- Niyazi Akyüz. 369-385. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

ÇAPÇIOĞLU İhsan. *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum.* Ankara: Otto Yayınları, 2011.

ÇELİK Celaleddin. “Bir Kültürel Dindarlık Örneği: Türk Müslümanlığı”. Harun Güngör Armağanı, haz. Mustafa Argunşah-Mustafa Ünal. 141- 157. İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.

ÇELİK Celaleddin- ŞAHİN İlkay. “Kadın Dindarlığı: Bir Paradoksun Söyledikleri”. *Toplum Bilimleri Dergisi 1/6* (2006-2009), 141-166.

ÇELİK Celaleddin. “Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 2/*8 (2010), 25-35.

ÇELİK Celaleddin. “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi”. *Bilimname* 1/12003, 153-174.

ÇİFTÇİ Adil. *Din Sosyolojisine Giriş.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

ÇİĞDEM Ahmet. *Bir İmkan Olarak Modernite.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2.Basım, 2004.

DAVIE Grace. Modern Avrupa’da Din. çev. Akif Demirci. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

DEMİREZEN İsmail. Tüketim Toplumu ve Din. İstanbul: Dem Yayınları, 2.Basım, 2021.

DİNDAR Vildan. “Gençlerde Evlilik Yaşının Uzaması Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma”. İlahiyat Akademi Dergisi 12 (2020), 257-284.

Diyanet İşleri Başkanlığı. "Türkiye’de Dini Hayat Araştırması". Ankara, 2014.

DURKHEIM Emile. Dini Hayatın İlkel Biçimleri. çev. Fuat Aydın. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2018.

DURKHEIM Emile. *İntihar*. çev. Z.Zühre İlkgelen. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2013.

DÜNDAR Emine-TEKİN ÖNÜR Huriye, “Geleneksel İslam Anlayışında Kadının Çalışması”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2021), 321-346. https://doi.org/10.16953/deusosbil.671673.

ERDOĞAN Mustafa. “Muhafazakârlık: Ana Temalar”. *Liberal Düşünce* 39 (2006), 5-9.

ERGUN Doğa. *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*. Ankara: İmge Kitabevi, 9.Basım, 2008.

ERTÜRK Abdullah. Koruyucu Ailelerin Gözünden Koruyucu Aile Uygulamaları: Gebze Örneği. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

ELİADE Mircea. *Kutsal ve Kutsal Dışı.* çev. Ali Berktay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

ERKAL Mustafa E. *Sosyoloji.* İstanbul: Der Yayınları, 2011.

ERKOL Mehmet. “Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/2 (2015), 131-161.

FUKUYAMA Yoshio. “The Major Dimensions of Church Membership”. Review of Religious Research 2/4 (1961), 154-161.

GEÇİOĞLU Ahmet Rifat- KAYIKLIK Hasan. “Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 202-224. https://doi.org/10.30627/cuilah.536797.

GIDDENS Anthony. *Mahremiyetin Dönüşümü.* çev. İdris Şahin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3.Basım, 2014.

GIDDENS Anthony. Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Birey ve Toplum. İstanbul: Say Yayınları, 2010.

GLOCK Charles Y. - STARK Rodney. Religion and Society in Tension. 18-21. Chicago, 1965.

GLOCK Charles. “On The Study of Religious Commitment”. Religious Education: The Official Journal of The Religious Eduction Association 57/4 (1962), 98-104.

GLOCK Charles. “Dindarlığın Boyutları Üzerine”. Din Sosyolojisi. çev. M. Emin Köktaş-Abdullah Topçuoğlu- Yasin Aktay-Mevlüde Ayyıldızoğlu. der. Yasin Aktay-M.Emin Köktaş. 252-274. İstanbul: Vadi Yayınları, 2.Basım, 1998.

GÖRGÜLÜ Ülfet. “Koruyucu Aile Uygulamasının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 23 (2014), 45-58.

GÖLE Nilüfer. “Modernist Kamusal Alan Ve İslami Ahlak”. *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri Bir Atölye Çalışması,* İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

GÖLE Nilüfer. *Melez Desenler.* İstanbul: Metis Yayınları, 5.Basım, 2017.

GÖLE Nilüfer. *Modern Mahrem.* İstanbul: Metis Yayınları, 13.Basım, 2016.

GÜRBÜZ Gamze - AYGÜL Hasan Hüseyin. “Arayıştan Uyanışa, Şifa-dan Estetiğe Yeni Çağ İnançları”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23/43 (2021), 19-51.

GÜNAY Ünver. *Din Sosyolojisi,* İstanbul: İnsan Yayınları, 14.Basım, 2017.

GÜNGÖRMEZ Bengül. “Türk Düşünce Dünyasında ‘Türk Muhafazakârlığı Sorunsalı’ ve Kültürel Muhafazakârlık Olarak ‘Türk Muhafazakârlığı’”. Muhafazakâr Düşünce 10/39 (2014), 129-149.

HARRİES Owen. “ Muhafazakârlığın Anlamı”. çev. Metin Boşnak. Liberal Düşünce 9/34 (Bahar 2004), 91-100.

HALLAHMİ Beit-B.- MİCHAEL Argyle. “Yaş ve Din”. çev. Abdurrahman Kurt. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 319-331. http://hdl.handle.net/11452/13710.

HÖKELEKLİ Hayati. “Türkiye’de Din, Dindarlık ve Din Psikolojisi Araştırmaları: Psikolojide Yerellik ve Evrensellik Tartışmaları Bağlamında Bir Değerlendirme".

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayı (2016), 311-333. https://doi.org/10.21054/deuifd.284626.

HÖKELEKLİ Hayati. *Din Psikolojisi.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15.Basım, 2020.

HÖKELEKLİ Hayati- ÇAYIR Celal. "Gençlerin Din Değiştirip Hıristiyan Olmasında Etkili Olan Psiko-Sosyal Etkenler", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2006), 23-46.

İZZETBEGOVİÇ Aliya. *İslam Deklarasyonu ve İslam'ın Yeniden Doğuşunun Sorunları.* çev. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları, 2007.

KARAKAYA Handan. Türkiye'de Dindar Burjuva ve Kadın. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

KARAKAYA Handan. "Türkiye'de Dindar Burjuva ve Kadın". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 28/2 (Temmuz-2018), 211-229.

KARAŞAHİN Hakkı. "Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2008), 191-200.

KARAŞAHİN Hakkı. *Dini Hayat: Gördes Örneği.* Ankara: Birleşik Yayınları, 2007.

KARAYİĞİT Nuriman. "Sosyo-Ekonomik Düzeyin Psiko-sosyal Gelişim ve Dindarlığa Etkileri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017), 119-133. https://doi.org/10.17859/pauifd.292235.

KARPAT Kemal H. *Osmanlı Modernleşmesi.* çev. Ceren Elitez. İstanbul: Timaş Yayınları, 2.Basım, 2014.

KASAPOĞLU Asım. "Tüketim Toplumu ve Din: Dinin Metalaştırılması". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021), 923-937. https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.870175.

KAYIKLIK Hasan. "Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları". *Dini Araştırmalar* 5/13 (Mayıs Ağustos 2002), 27-40.

KEYİFLİ Şükrü. "Eğitim ve Din Eğitimi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 103-126.

KIRK Russell. "Muhafazakârlığın On Prensibi". çev. Okan Aslan- Cem Fedayi. Muhafazakâr Düşünce 12 (2008), 247-248.

KILAVUZ M. Akif. "Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 97-112.

KIMTER Nurten. *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008. http://hdl.handle.net/11452/3962.

KİRMAN M.Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü.* Adana: Karahan Kitabevi, 2016.

KİRMAN M.Ali. *Din ve Sekülerleşme*. Adana: Karahan Kitabevi, 2005.

KİRMAN M.Ali. *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi.* Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

KOÇ Mustafa. *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008. http://hdl.handle.net/11452/4044.

KÖKTAŞ M.Emin. *Türkiye'de Dini Hayat.* İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

KÖNİ Hakan- TORUN İshak. "Muhafazakârlık Olgusu ve Amerika-Türkiye Örneklerinde Dini Muhafazakârlık". Muhafazakâr Düşünce 10/38 (2013), 181-209.

KÖSE Ali. "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (Aralık 2015), 5-27.

KURT Abdurrahman. Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2.Basım, 2013.

KURT Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.

KURT Abdurrahman. *Din Sosyolojisi.* Bursa: Sentez Yayıncılık, 23.Basım, 2020.

KURT Abdurrahman. *İslam Çalışma Ahlakı*. Bursa: Emin Yayınları, 2009.

KURT Abdurrahman. İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme. Bursa: Emin Yayınları, 2009.

KURT Abdurrahman. "Örgütlü İş Adamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme". *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Hayati Hökelekli, 265-277. Bursa: Kurav Yayınları, 2006.

KURT Abdurrahman. "Weber'in İslam Görüşü Üzerine Bir Değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 1-23.

KÜÇÜKALP Kasım- CEVİZCİ Ahmet. *Batı Düşüncesi Felsefî Temeller.* Ankara: İSAM Yayınları, 5.Basım, 2018.

LUCKMANN Thomas. *Görünmeyen Din.* çev. Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2.Baskı, 2016.

MARDİN Şerif. *Din ve İdeoloji.* İstanbul: İletişim Yayınları, 23. Basım, 2015.

MARDİN Şerif. *Türk Modernleşmesi Makaleler-4.* İstanbul: İletişim Yayınları, 26. Basım, 2018.

MARSHALL Gordon. Sosyoloji Sözlüğü. çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

MARX Karl - ENGELS Friedrich. Din Üzerine. çev. Kaya Güvenç. Ankara: Sol Yayınları, 5. Basım, 2013.

MENSCHİNG Gustav. Din Sosyolojisi. çev. Mehmet Aydın. Konya: Tekin Yayınevi, 1994.

MEYDAN Hasan - AYDIN Sare. "Üniversite Gençliğinin Kurumsal ve Öznel Dindarlığa Bakışı ve Etkileyen Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma". Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/2, (2020), 299-323. https://doi.org/10.33460/beuifd.726749.

MUMYAKMAZ Alper. "Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/27 (2014), 367-382.

MUTLU Kayahan. "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyoloji'de Yöntem Üzerine Bir Tartışma)". *İslami Araştırmalar Dergisi* (1984), 195-199.

NISBET Robert. Muhafazakârlık: Düş ve Gerçek. çev. Kudret Bülbül- M. Fatih Serenli. Ankara: 3.Basım, Kadim Yayınları, 2014.

NİŞANCI Zübeyir. Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık Araştırması. International Institute of Islamic Thought, Mahya Yayıncılık, 2023.

NİŞANCI Zübeyir- AYSAN Ümmügülsüm. "Türkiye'de Sosyodemografik ve Sosyokültürel Göstergelere Göre Dindarlık Seviyeleri". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 39/2 (2019), 303-328.

ODABAŞI Fatma. "Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Dil Dindarlığı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 14/1 (2014), 123-154.

OKUMUŞ Ejder. "Kadın Dindarlığını Sosyolojisi- Bir Giriş Denemesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (2020), 129-164. https://doi.org/10.33415/daad.666995.

ÖZ Satılmış. "Din, Dindarlık İlişkisi Çerçevesinde Öğretmenlerin Dini Anlayış ve Yaşayışları". *Journal of Faculty of Theology of Bozok University* 3/3 (2013), 61-77.

ÖZBOLAT Abdullah. *Kapitalizme Eklemlenme: Dindar Orta Sınıfta Tüketim Kültürü*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.

ÖZDEMİR Şennur. MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi. Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

ÖZDİL Muhammed. Türk Toplumunda Tüketim Alışkanlıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

ÖZDİNÇ Ömer. "İbn Haldun'a göre Bedavet ve Hadaret'te Fert Toplum İlişkisi". *Bilim ve Sanat Vakfı XVI.Öğrenci Sempozyumu,* (2006), 71-79.

ÖZİPEK Bekir Berat. "Avrupa'da ve Türkiye'de Muhafazakârlık". Muhafazakâr Düşünce 7/25-26 (2010), 105-120.

ÖZKAN Devrim. “Modern Sosyal Hayatta Kadının Toplumsal Cinsiyetinin ve Rollerinin Dönüşümü”. *Turkish Studies*, 9/2 (2014), 1239-1252.

ÖZSÖZ Cihad. "Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat-Kayseri MÜSİAD Örneği”. *Sosyolojik Düşün*, 2/1 (2017), 1-84.

ÖZTÜRK Emine. “Türkiye’de Aile, Şiddet ve Kadın Sığınmaevleri”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 7/2 (2014), 39-55.

PADEN William E. *Kutsalın Yorumu*. çev.Abdurrahman Kurt. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2008.

PİŞKİN Mücahid. “Tüketim Toplumu’nda Din ve Dini Değerler: Lüks Hac ve Umre Örnek Olayı”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 6/2 (2016), 131-154.

POLOMA Margaret M. Çağdaş Sosyoloji Kuramları. çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.

RİTZER George. *Toplumun McDonaldlaştırılması.* çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 8.Baskı, 2021.

RUSU P.Petrua- TURLİUC N.Maria. “Psikolojik Araştırmalarda Dindarlığa Yaklaşım Tarzları”. çev. Fatma Kırman. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1 (Ocak- Haziran 2017), 481-499.

ROY Olivier. *Küreselleşen İslam*. çev. Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları, 2.Basım, 2013.

SATAN AYDINAY Ayşin. “Dini İnanç ve Bilişsel Esneklik Düzeylerinin Öznel İyi Oluş Düzeyine Olan Etkisi”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 3/7 (2014), 56-74.

SELMAN Adnan. “Aile-Din İlişkisi ve Aile İçi Roller”. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2018), 13-20.

SEZEN Yümni. *Sosyoloji Açısından Din.* İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4.Basım, 2013.

SOLMAZ Bünyamin- ÇAPÇIOĞLU İhsan. Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 3.Basım, 2017.

SOYSAL Abdullah. “Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 65/1, (2010), 84-114. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002153.

Sönmez Kübra Nur. Alternatif Tedavi Uygulamalarının Din İle Uzlaştırılması Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022. http://hdl.handle.net/11452/32159.

SUBAŞI Necdet. *Gündelik Hayat ve Dinsellik.* İstanbul: İz Yayıncılık, 2.Baskı, 2018.

SUBAŞI Necdet. “Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”. *İslamiyat* 5/4 (2002), 17-40.

ŞERİATİ Ali. *Kadın(Fatıma Fatımadır).* çev. Esra Özlük. Ankara: Fecr Yayınları,10. Basım, 2019.

ŞİRİN Turgay. "Ergenlerin Problem Çözme Becerileri ile Öznel Dindarlık Algıları Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". Değerler Eğitimi Dergisi 15/33 (2017), 177-222.

ŞİŞMAN Nazife. Kamusal Alanda Başörtülüler. İstanbul: Timaş Yayınları, 2.Baskı 2004.

TAN Mine. *Toplumbilime Giriş.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1987.

TAPLAMACIOĞLU Mehmet. "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddeti ve Kesafeti Üzerine Bir Anket". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962).

TAŞ Kemaleddin. "Dindarlığa Etki Eden Faktörler". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/13 (2004), 63-83.

TAYLOR Charles. *Modernliğin Sıkıntıları.* çev. Uğur Canbilen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2.Baskı, 2017.

TEKİN Mustafa. *Din Sosyolojisinin 100'ü.* Ankara: Otto Yayınları, 2019.

TEKİNALP Şermin- UZUN Ruhdan. İletişim Araştırmaları ve Kuramları. İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım, 2009.

TEKİNDAL Melike- UĞUZ ARSU Şerife. "Nitel Araştırma Yöntemi Olarak Fenomenolojik Yaklaşımın Kapsamı Ve Sürecine Yönelik Bir Derleme". Ufkun Ötesi Bilim Dergisi 20/1 (2020), 153-182.

TEMREN Belkıs. "Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi*, 1998, 302-311.

THOMPSON Ian. *Odaktaki Sosyoloji.* çev. Bekir Zakir Çoban. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.

TOKTAŞ Fatih. *Felsefenin Kısa Tarihi.* İzmir: Berke Ofset Matbaacılık, 2015.

TOPUZ İlhan. "Dindarlık Tipolojileri İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30 (2013), 35-50.

TORCU KIRKPINAR Leyla- SARIDEMİR SARIKAYA Seda. "II. Abdülhamid Dönemi Amerikan Basınında Türk Kadını Algısı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 21/43 (2021), 581-605.

TURNER Bryan S. Din ve Modern Toplum. çev. Arzu Tüfekçi. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2017.

TURNER Bryan S. *Max Weber ve İslam.* çev. Yasin Aktay. İstanbul: Vadi Yayınları, 2.Basım, 1997.

TÜRKÖZ Şükrü- TÜRKÖZ Elif Nagihan. “Türkiye’de Muhafazakârlık Algısı Üzerine Bir Araştırma”. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10/3 (2022), 1135-1148. https://doi.org/10.18506/anemon.1127347.

UYSAL Veysel. *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın.* İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

UYSAL Veysel. “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”. Journal Of Islamıc Resarch 8/3-4 (1995), 263-271.

ÜNALAN TURAN Sümeyra. *Çalışma Hayatının Dindar Kadının Dini Anlayış ve Uygulamalarına Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013. http://hdl.handle.net/11452/9073.

ÜNALAN TURAN Sümeyra. Toplumsal Cinsiyet Tutumları Bağlamında Aile İçi Sorumluluk Paylaşımı: Yükseköğrenim Görmüş Çalışan Dindar Kadınlar ve Eşleri Örneği. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019. http://hdl.handle.net/11452/9613.

ÜNLÜSOY Abdulhan. "Çağdaş Zamanlarda Din ve Dindarlık". *İslam ve Yorum* 3 (2020), 169-190.

WEBER Max. *Din Sosyolojisi.* çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2. Basım, 2016.

WEBER Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* çev. Milay Göktürk. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 4.Basım, 2019.

WEBER Max. *Sosyoloji Yazıları.* çev. Taha Parla. İstanbul: Metis Yayınları, 2019.

YANKAYA Dilek, *Yeni İslami Burjuvazi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2018.

YAPICI Asım. “Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farkı". *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, (2016), 131-161.

YAPICI Asım. “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 66-116.

YAPICI Asım. *Ruh Sağlığı ve Din.* Adana: Karahan Kitabevi, 3. Baskı, 2021.

YETER Elife. “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Özneliği ve Din”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/2 (2015), 189-210.

YETİM Nalan. “Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği”. Ege Akademik Bakış Dergisi 2/2 (2002), 79-92.

YILDIRIM Ali- ŞİMŞEK Hasan. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

YILDIRIM Ozan. Kültür Endüstrisi Olarak İnternetin Bireysel Özgürleşme Ve Toplumsal Dayanışma Kavramları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

YILDIZ Murat. "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma". *Tabula Rasa* 1/1 (2001), 82-102.

https://tyap.net/mediaf/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bo%C5%9Fanma%C4%B0statistikleri-2022-49437&dil=1.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2022-49437.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674.

http://tomer.ankara.edu.tr/korece/.

EK-1

GÖRÜŞME SORULARI

1. Dindarlık ve muhafazakârlık kavramları hakkında ne düşünüyorsunuz?

2. İslami burjuva kavramı ile ilgili neler söylersiniz?

3.Yoğun iş temposunun dindarlığa etkisini nasıl ifade edersiniz?

4. Dünyevi zenginliğin ahiret hayatınızda ne gibi faydaları olacağını düşünüyorsunuz?

5. İşe eleman alımlarında adayların dindar olmaları sizce ne anlama gelir?

6. Evlilik ve eş seçiminde ölçütleriniz nelerdir?

7. Evlilik yaşı sizce kaç olmalıdır?

8. Flört veya görücü usulü evlenmek sizin için ne anlam ifade etmektedir?

9. Evlilikte çocuk sayısı ile ilgili neler düşünüyorsunuz?

10. Boşanmaya bakışınız nedir?

11. Alkol sigara vb. kullanmak ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

12.Tatil veya eğlence tercihlerinde nasıl mekânlar tercih edersiniz?

13.Starbucks Mc Donald's, Burger King gibi fast food restoranları tercihleriniz arasında mıdır?

14. Umre ziyaretine gitmek ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

15. K-pop Kore kültürü ile ilgilenir misiniz?

16. Giyim alışverişlerinizde bilinen tesettür markalarını ve modayı takip eder misiniz?

17. Çocuklarınızın İHL veya ilahiyat eğitimi almaları hakkında ne düşünüyorsunuz?

18. Yoga ve meditasyon gibi düzenli yaptığınız ritüeller var mı?

19. Şifacılık ya da şifa bulmak için yaptığınız düzenli davranışlarınız var mıdır?

20. Kadınlarla ilgili Kuran'ın miras hükümleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

21. Koruyucu aile düşüncesi veya yetim çocuklar ile ilgili ne düşünüyorsunuz? Bu yolla edinilen çocuklar sizce aile içinde yaşamalı mıdır?

22. Banka işlemlerinde faize başvurmak ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

EK-2

No	Katılımcı Kodu	Yaş	Eğitim Durumu	Sektörü	Medeni Durum
1	Seda	40	Ön Lisans	Temizlik	Evli
2	Tuğba	53	Lisans	Sağlık	Evli
3	Ayşe	40	Ön Lisans	Sigorta	Evli
4	Fatma	28	Lisans	Hukuk	Bekar
5	Gamze	24	Ön Lisans	İnşaat	Evli
6	Rumeysa	35	Ön Lisans	Gayri Menkul	Evli
7	Nazlı	30	Ön Lisans	Eğitim	Evli
8	Nur	40	Lisans	Mali Müşavir	Evli
9	Dilara	40	Lisans	Gıda	Evli
10	Emine	42	Yüksek Lisans	Mali Müşavir	Evli
11	Aliye	45	Lise	Tekstil	Evli
12	Şüheda	47	Lisans	Mühendislik	Bekar
13	İrem	27	Lisans	Hukuk	Bekar
14	Şerife	27	Ön Lisans	Moda	Bekar
15	Rana	22	Lisans	İnşaat	Bekar
16	Hale	31	Lisans	Konaklama	Bekar
17	Meryem	27	Lisans	Hukuk	Bekar

EK-3

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI
(Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu)
TOPLANTISI

OTURUM TARİHİ	**OTURUM SAYISI**
25 Şubat 2022	**2022-02**

KARAR NO 19: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınan Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi 701921016 numaralı Şeyma AYVAZ ERTÜRK'ün Prof. Dr. Abdurrahman KURT'un danışmanlığında "Muhafazakar İş Örgütlerine Mensup İş Kadınlarının Dindarlık Davranışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: MÜSİAD Örneği" adlı tez çalışması kapsamında uygulanan görüşme sorularının değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi 701921016 numaralı Şeyma AYVAZ ERTÜRK'ün Prof. Dr. Abdurrahman KURT'un danışmanlığında "Muhafazakar İş Örgütlerine Mensup İş Kadınlarının Dindarlık Davranışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: MÜSİAD Örneği" adlı tez çalışması kapsamında uygulanan görüşme sorularının fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçeğine ilişkin sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.